ӘҺМӘД ҸАВАД

Сән ағлама, мән ағларам...

ӘҺМӘД ҸАВАД

С(Аз)2
Ә 96

Тәртиб едәнләр:

Тофиг МАҺМУД, Рәһман ҺӘСӘНОВ

Әһмәд Чавад.

Ә 96 Сән ағлама, мән ағларам... (Ше'рләр, поемалар). Б.: Јазычы, 1991. ... с.

ISBN 5—560—00706—4

Китабда өмрү фачиәләр мәнкәнәсиндә әријиб јох олан накам шаиримизин ачылы-ширинли күнләринин, бәла кирдаблары ичиндә гаралан овгатынын поетик дөјүнтүјә чеврилән унудулмаз өрнәкләри топланмышдыр.

Әһмәд Чаводы удан амансыз талеинин үстүндән булудлар ајазыјандан сонра шаирин ишыг үзү көрән икинчи китабыдыр.

Ә $\frac{4702060202-001}{М-656-91}$ 21—90 С(Аз)2

© Јазычы, 1991

Ахмед Джавад

ТЫ НЕ ПЛАЧЬ, ПОПЛАЧУ Я...

Стихи и поэмы

(на азербайджанском языке)

Баку — 1991

Нәшријјат директору *Ф. Мәликов.* Мәтбәә директору *Ә. Вәлијев.* Редактору *Мәммәд Аслан.* Рәссамы *Ф. Шаһбазов.* Бәдии редактору *А. Әләкбәров.* Техники редактору *Н. Әлијева.* Корректорлары *О. Сүлејманова, Н. Меһдијева.*

ИБ № 3438.

Јығылмаға верилмиш 3. 04. 1990-чы ил. Чапа имзаланмыш 29. 11. 1990-чы ил. Кағыз форматы $70\times90\,{}^{1}/_{32}$ Мәтбәә кағызы № 1. Шрифтин гарнитуру әдәби. Јүксәк чап үсулу илә. Шәрти ч. в. 7,60. Учот нәшр вәрәги 8 83. Тиражы 30.000. Сифариш № 130. Гијмәти 3 ман.

Азәрбајчан Республика Дөвләт Мәтбуат Комитәси

«Јазычы» нәшријјаты, 370005, Бакы, Натәван мејданы, 1.

«Гызыл Шәрг» мәтбәәси. 370000, Бакы Һәзи Асланов күчәси, 80.

РУҺЛАРЫН КӨЛКӘСИНДӘ

> «Өлмә, гардаш, өлмә, дүшмән чохалды...»
>
> *Әһмәд Чавад*

Кечәнин зүлмәтиндә гатар һараса бир бошлуға сүрүкләнирди. Дејәсән, елә бу мәл'ун бошлуғун өзү башламышды. Чүнки гатардан кәнарда һәјат әламәтләри јоха чыхмышды. Дүнјанын о башындан ишаран бир очаг, бир үмид пәнчәрәси варлығыны бүрузә версәјди. Јох! Ох јајдан чыхмышды. Гатардакы бүтүн фәләкзәдәләр, әслиндә, бу оха тахылыб, онунла бирликдә атылмышды; инди беләчә бошлугда ирәли шығыјырды. Бу атылмыш фәлакәт чисми һара дүшәчәкди?—Бошлугда дајаг нөгтәси нә кәзир ки?!

Шүкријјә ханым бу үзүчү хәјалларын чәмбәриндән чырпыныб гуртулмаг истәди. Гуртулуш јолу һәр јандан гапанмышды. Бу гатар бир башга гатарды: нә гапылардан, нә пәнчәрәләрдән... һеч јердән, һеч јанындан чөлә су да сызыб чыха билмәзди. Бу, бир әзаб гатарыјды, даһа дүзү, әзаба тушланмыш, ишкәнчәләрә јөнәлдилмиш әли-голу бағлы гурбанлар гафиләсијди.

Өлкүн бир ишарты еләчә гатарын ичинә ишығабәнзәр бир булашыг чәкмишди. Шүкријјә ханымын көзү бирдән пәнчәрә шүшәсиндә өзүнә илишиб галды. Үзүнә чөксүмүш өлүм бүркүсүнүн архасында, нечә олса да, һәлә дириjди. Бу һалында белә онда бир мәләк көзәллији варды. Мәләкләрин ки, рәнки билинмир. Ди кәл ки, бу рәнксиз мәләји киши гисминдән ким көрсә, ондан әл чәкмәзди. «Өзү дә белә бир вахтда, вичданларын ашыныб јоха чыхдығы бир заманда: әрләри, кишиләри истибдад әждаһасынын камына чәкилдији бир мәгамда. Кирләнмәмиш, рәзаләтә булашмамыш вичдан галдымы?!

Дүнја хали дејил ки!—дејирсиз, еләми? Хали дејилсә, о кирләнмәмиш вичданлар, үстүнә чамур чөкмәмиш инсафлар һарда галды бәс? Нијә бир араја кәлиб «Бәсдир бу истибдад» демәзләр?! Нијә бир тәмизин, бир дурунун чиркаба булашмағына әнкәл төрәтмәзләр? Нијә?.. Нијә?.. Демәли, булағын көзүндән буландырылан су һәр кәсә сирајәт еләјиб...»

Фикирләшмәкдән аз гала Шүкријјә ханымын бејни партлајачагды. Бу гатардакыларла бирликдә ону Акмулинск шәһәриндә јерләшән «Әрләри Вәтән хаини чыхмыш арвадлардан ибарәт дүшәркә»јә сүрүкләјирдиләр. Һәлә орадакы кишиләр... Үшүтмә тутмуш адамлар кими чырпынмаға башлады. Әтрафына баханда онун тале јолдашлары вагон дәһлизинин о бири башына топлашмышдылар. Һәрә өз гәмли дүнјасына гәрг олмушду. Она фикир верән јохду. Әлләрини диварлара чәкди, әјилиб нә замандан сүпүркә көрмәјән дөшәмәјә кәздирди. Дикәлди. Әлләрини гошалајыб көзүнүн габағына тутду. Икиси дә гапгара чирк-чиркаб ичиндәјди. Елә бу вәзијјәтдәчә чөнүб күзкүјә тамаша еләди... Бирдән чылғынчасына әлләрини үзүнә сүртмәјә башлады. Бир аз да, бир аз да... Даһа... даһа... Көзүнүн ағындан башга үзүндә ишыглы јер галмады. Һә... һә, инди кимсә она тамаһ салмазды.

Нечә илләр өнчә рәфигәсиндән она көндәрилмиш севки мәктубу көзләриндә чанланды. Батуми, 1916. Јанварын 25-и. Чавад елә бил бу күнләрин дарлығындан тынчыхмышды, «Тәк мәнимчүн вурсун гәлбин өлүнчә!..» О вахт буна о гәдәр дә фикир вермәмишди. Нијә дә верәјди?! Өмрү бoју Чавадынын јанында олачагды. Гәлби дә анчаг онунчүн вурачагды. Өзкә нә ола биләрди ки?! О заман јувасына сығышмајан гыз гәлби өзлүјүндә буну бир гысганчлыг ифадәсинә бәнзәдир, севдиҗинин онун вәфасындан хатирчәм олмадығы үчүн ачыоғланы ачы гынајырды да. Амма буну бүрузә вермирди. Өмүр јашандыгча кимин кимлији онсуз да үзә чыхыр. Андаман шүбһә артырар. Јахшы ки, инамсызлыг иглиминдән хәбәр верән белә мисралар онун ше'р дәфтәриндә өтәри овгатларын нәфәсиҗиди, өзү дә чох аз бој көстәрәрди. Чаван шаир севдиҗи Шүкријјәсинә өткәм түркүләрини охумағында иди:

Мәндән хошбәхт вармы дүнјада дејин?!
Еј телли јаврусу Сүлејман бәјин!
Бәхтим тәрлан имиш јејиндән јејин,
Һеч кәсә бу бәхти вермәрәм сәнсиз!

Инсанын урваты тәкчә дашыдығы мә'нәви дәјәрлә өлчүлмүрмүш. Сәни шаһлыға јүксәлдән, зирвәдән дәрәнин дибинә голазлајан гүввә заман вә онун кәтирдији овгатын гулујмуш. Тале гијмәтсиз кағызы пул шәклинә бүрүјүб ону һәр дәјәрли шејин фөвгүнә галдырмағы бачаран гумарбаз имиш! Һәлә көзәллик тахтында бир ләчәји белә солухмамыш Шүкријјә ханым Дүнја адлы бу күпәкирән гарынын көзүндән нә тез белә бирдән-бирә дүшдү?! Дүнәнки вәсфи һара, бу күн башында чатлајан чанаг һара?!

Ше'римин сөзүсән, сөзүн—аһәнки!
Үзүндә бәрг вурур күлләрин рәнки!
Хәјалын, чамалын көзәл аһәнки!
Илһам јетим галар, ағыл-кәм сәнсиз.

«Үзүмдә бәрг вурана бах! Нәји нәзәрдә тутурмуш Чавад?!» Гулағы сәсә дүшдү: мин јердән еjни доғма пычылты кәлди: «Шүкријјә талејим, шүкүр худаја; Көрдүјүм доғруму, јохса пәк рө'ја?!» Көрсәјдин, шаирим, көрсәјдин бу һалымы!.. Көрдүјүн доғрудур?—дејәрдим... Амма буна шүкүр еләјәрдинми?! Еләмәздин, әзизим! «Мән сәнә өмүрлүк бир гулам, күлүм; Сән өмр ејләјинчә нә имиш өлүм?!» Сән сөзүнүн ағасыдын ахы, шаирим. «Мән өмр еләјинчә»... мән һәлә сағ икән бәс бу нәјди, дилим-ағзым гурусун, «бу нә намәрдликдир» еләдин, өлүмә тәслим олдун?! «...нә имиш өлүм?!» Өлүммү? Һәр кәсдән, һәр һөкүмдән, һәтта өлүм һөкмүнү верән сәлтәнәт саһибиндән күчлү гәви пәһләван! Көр нечә дедикләрини унутдурду, Чавадым, көр нечә... Күнүмә-саатыма бах... Бир дәфә, бирчә дәфә он беш күн бир-биримиздән ајры дүшдүк. Дүнјаны дағыдырдын, килеј-күзарындан фәләјин дә гулағы кар олмушду. «Он беш күн ајрылыг он беш ил кечди» дејә мәни гынајырдын, гоһум-гардашымы үрәксизликдә тәгсирләндирирдин:

Һаны мәним архам, голум-ганадым,
Һөрмәтим, иззәтим, шөһрәтим, адым?!
Гардаш бәрабәри көзәл арвадым
Сөјләјин, дурналар, көзүм јолдадыр!

Еј вәфасыз, сәнин үрәјин дашдан,
Нејчүн сөјләмәдин, күлүм, бу башдан:
«Јары аз севирәм гоһум-гардашдан»,
Гоһумлу бәхтәвәр, көзүм јолдадыр!

Даһа гатарын таггылтысы кәлмирди. Шүкријјә ханымын өзүлүндән лахламыш дүнјасынын бүрҹү, галасы бирдән јыхылса да, һәлә дикили галан парчалары варды—бунлар тәдриҹән јыхылмағындајды, гулагларында шаггылдајан да о учгунларын фәрјадыјды. «Бир даһа дөнмәзми јосма тәрланым; О тәмиз ганына гурбан олдуғум». Бу гәдәр учгунун алтында үрәјиндә көврәклик һардан галмышды? Јенә учунма тутду. Истәди јенә сачына әл атсын. Әһмәд Ҹавады көрдүкләри күн дә белә етмишди. Башында истаһат галмамышды. Бөјүк оғлу Нијази илк дәфә анасына тохтаглыг вермә ҹүр'әти дујмушду өзүндә: «Ана, мүсибәтимизә јығышанларын һамысы Әһмәд Ҹавадын досту дејил. Елә олсајды, һеч бу фәлакәт башымыза кәлмәзди». Һәлә дә гулағында чынлајан оғул тохтаглығындан әли јанына дүшдү.

Бајагдан пәнҹәрәнин о үзүндә бошлугда бир ишарты тапа билмирди. Инди јаддашыны бүрүјән зүлмәтдә тез-тез јаныб сөнән улдузлар көз гырпырды. Һәрәсиндә тозу думана гарышан бир јыхығын алтындан көјнәрти галхырды...

Әһмәд Ҹавадла нәслин очағына бирдән су әндәрилмишди. «Вәтән хаини» чыхардылмыш шаирин 20 јашлы бөјүк оғлу Нијази Бајыл һәбсханасында, 16 јашлы Ајдыны Кешлә һәбсханасында, 14 јашлы Тукајы Волга-Николајев шәһәриндә чәтин тәрбијә олунан ушагларын јетимханасында, јаш јарымында Јылмазы Володарски фабрики нәздиндә јетим евиндә...

Бир аилә хошбәхтлијинин чығнаныб дармадағын едилдији бу дар мачалда Шүкријјә ханымын она үрәјинин көврәклијинә тохунуб, бундан јарарланмаг истәдиләр:

— Балаларынын хәтринә сәнә рәһм еләмәк истәјирик.

— Баласына көрә рәһм етмәк әлиниздән кәлсәјди, аталарыны ләкәләјиб көтүрмәздиниз.

— Инад көстәрмәјин. Һәлә көрүн нејләмәлисиниз?

— Нејләмәк кимин әлиндәдир ки, бизим дә әлимиздә олсун?

— Сөз чевирмәк сизә көмәк еләмәз.

— Нә көмәк елəди ки?

— Мүхтәсәр еләјәк. Истәрдинизми сизи дә, балаларынызы да хилас еләјәк?

— Һансы дашүрәкли ана истәмәз?!

— Чох көзәл! Сәнин азадлығын үчүн бир чыхыш јолу вар. Әриниз һәлә ки, һәјатдадыр, әризә верин. Әһмәд

Ҹаваддан бошанын, она булашығыныз галмасын. Ондан сонра отурун, ушагларынызы бөјүдүн.

— Нәәә!..—Шүкријјә ханымын көзү һәдәгәдән чыхды.—Нә? Мән... мән Шүкријјә Ҹаваддан бошаным? О Шүкријјә ки, Аҹарыстанын ачары-гыфылы олан атам Сүлејман бәји атыб, Ҹавады тутдум. Инди бу ушаглара көрә Ҹавады атым?.. Сиз дә гәтлгабағы бу бош талағы тәнтәнә илә она көстәриб, күнаһсыз бир шаирә даһа бөјүк ишкәнҹә илә диван тутасыныз, еләми?—Бағлајын әл-голуму, чәлладлар, Ҹаваддан әввәл мән өлмәк истәјирәм!

Гатар кедир, кедирди... Мәһбуса елә кәлди ки, дејәсән, стансијаларда да дајанмыр. «Буна јаначаг лазым олмурму? Бошлуда дајаг нөгтәсими вар, дајанасан?!».

Шүкријјә ханымын јаддашында јенә бир нөгтә јаныб сөндү: Евә ахтарыш кәләндән азча әввәл иди. Әһмәд Ҹавадын әлјазмаларындан өзкә бу евдә кизләнәси нә варды ки?! Евдә галанлар ора-бура вурнухдулар... Нијази евин кирәҹәјиндә ајағынын алтына стол гојду. Таванда диггәтчәкмәјән бир јерә басыб долдурду. «Пәнаһ аллаһа!»—дејиб енди. Ичәријә кирән бурадан бојланмаға башлајырды. Дүз башын үстү олан кизләнҹ бәлкә дә нәзәр ҹәлб етмәсин. Амма әлә кечсә... «Мин кәрә әлә кечсин! Нә вармыш бурда?! Бу, көз јашы кими дупдуру ше'рләрдә һансы ејбәҹәр көз буланыглыг сечди, һансы виҹданы корун фе'линә кечдин. Аллаһ?!» Мәрди гова-гова намәрд етдиләр. Јох, јох, намәрд еләмәк истәдиләр. Јенә намәрд олмадылар. Амма намәрд кими күлләләдиләр. Күлләләнән намәрд дејилди, күлләләјәнләр намәрд иди.

«Халг дүшмәнинә» бах, бу «дүшмәнин» үрәк чырпынтысына фикир вер:

Мән бир ашигәм ки, бу чалдығым саз,
Думанлы дағлара сәс салачагдыр!
Ағлатдығым телдә инләјән аваз
Елин хатириндә чох галачагдыр!

Пәләнк кими нәрилдәјән шаир, ирадәси гаршысында һеч бир гарт гүввә көрмүрдү. Көрүрдү, амма һәгигәти һәр шејдән уча билдијиндән кимин, нәјинсә она тоз гондура биләҹәјини хәјалына кәтирмәк истәмирди:

Горхутмајыр мәни бу ганмајанлар—
Исрафил сурундан ојанмајанлар...

Горхмурду. Тәмиз әмәлиндән, сағлам әгидәсиндән нијә горхмалыјды ки?! Амма бир-биринин архасынча кедәр-кәлмәзә сүрүкләдикләри күнаһсыз гурбанлардан јаваш-јаваш сүмүјү сančмаға башламышды. Ән ачыг әгидә илә јаздығы ше'рләрдә белә амансыз бир титрәтмә өзүнү көстәрир, мисраларына өлүм рәнки чөкүрдү:

Гудурған гасырға, чарпышан јоллар,
Јолумда зүлмәт вар, учурумлар вар.
Јетиш ки, өмрүмүн карваны ағлар,
Аман, кәл дадыма, еј Дан улдузу!

Көзү чыхан гардашлардан көзү горхдугча дағларыны думан басырды. Үмид гөнчәси ачылана охшамырды. Сәһәри дүјүн дүшән бир кечә башламышды. Бу кечәдән сағ-саламат ишыға чыхмаг бәхтлиләр бәхтиди. Бәхт дә ки... Еһ, бәхт дә һәр шеји јығыб бир адама вермир ки: һәм сәнә бөјүк шаирлик версин, һәм сәнә бир халгын ән көзәл гызыны бағышласын, һәм сәнә әвәзсиз тәрҹүмәчилик габилијјәти бәхш етсин... үстәлик дә сағламлыг, сәнә гычанан балталары һавада тутуб сахламаг... Дүнјаја кәлмәк, затән, јашамаг гајәси дашыјыр; сәни хәлг еләјән инсан гәссабларынын гәтл еләмәләри үчүн јаратмајыб ки! Белә бир амансызлыгла үзбәүз кәләчәји, көрүнүр, үрәјинә дамдығы үчүн шаирин чешмә көнлү буланмаға башламышды:

Бир күл әкдим, ачылмамыш дәрдиләр,
Зәһмәтимдән мәнә бир тикан галды!
Әмәк чәкдим, күн кечирдим, күл әкдим,
Әмәјимдән солғун бир фидан галды.

Әһмәд Ҹавад артыг өзүндән сонракы овгатын мәрсијәвари ше'рләрини јазырды. Өзү-өзүнә јас сахлајырды. Јасыны да киши кими сахлајырды. Инләмирди, титрәмирди... Күнаһкарлар гәбр әзабы гаршысында үчүнарлар.

Ше'римин бүсбүтүн виҹданы ајдын!
...Онун һагга тапан иманы ајдын!

Ајдынын бирбаша ајдын көрүнмәси һәлә ону «гаранлыгдан» хилас еләмир. Ајдыны ајдын көзлә көрмәк әсасдыр. Инди буну дүшүнмәјин јери дејилди. Тәки өзүнү өз көзүндән дүшмәјәсән, тәки виҹданын амансыз чәмбәриндә нәфәсин кәсилмәјә!

Бән бу күн мәсләким үстүндә өлүрсәм, нә зәрәр!
Мәсләкли өлүм бил ки, о дүнјаја дәјәр!...

Шүкријјә ханыма елә кәлди ки, өмрүнә мә'на верән, варлығыны дәјәрләндирән һеч о шаир Ҹавад јохмуш дүнјада. Нечә јохмуш?! Онун ше'рләри ки, вар! Јохмуш, јох! Бу ше'рләри дә елә Шүкријјә ханым өзү јазыбмыш. Бәс бу бүллур мисралар үстүндә она бу диваны тутмагда һаглыјдылармы?!

Доланыб дағы-дашы,
Гатырым ол—јүк дашы!
Әјил, Күрүм, әјил кеч,
Дөвран сәнин дејил кеч!

Рам едилмиш Күрүн вәсфиндә нә гәдәр уғурлу, нечә јүксәк образлы дил! Шаир тәшбиһләрлә данышар, символларла фикрини ифадәјә чалышар. Бәдиилик чиласына көрә шаирин бојнуна шөһрәт чәләнки кечирәрләр, дар ағачынын ипини јох!

Гәриб көнлүм, јенә дәрдин јүксәлди,
Көрдүнмү кечмишин һалдан көзәлди!

Мүгајисәни һансы ҹәмијјәтдә, кимин әлиндән алыблар ки?! Һәр керчәк шаирин ән азы нечә милјон доғма һәмчинсинин адындан данышмаг сәлаһијјәти вар.

Мән чејнәнән бир өлкәнин
«Һагг!» бағыран сәсијәм!

Өлмәк асан ишди. Һәјат адлы әбәди ахарын елә чанлылығыны шәртләндирән тәбии һалдыр. Өлмәк иткидир: аиләси, нәсли үчүн, бә'зән дә халг үчүн... Амма шәһид олмаг... Бу шәһидлик өлүмү адиликдән гуртаран али мәгамдыр! Шәһид олмаг—бәшәри гијмәти һеч нәјлә өлчүлмәјән тәкрарсыз инсан өмрүнү башгасына, башабаш ҹәмијјәтә бағышламаг демәкдир. Бу өлүм һамынын јеринә һәјатындан кечиб, һәр кәсин дирилик пајында јашамаг фәдакарлығыдыр:

Дағлар күлүмсәркән думанлар алды!
Бүкүлмәз голларын нәдән бошалды?!
Кәлдин, јохсул нинән кимләрә галды?
Өлмә, гардаш, өлмә, дүшмән чохалды!

Өлсән дә, сөз јох ки, ганын чошачаг!—
Дүшмән боғмаг үчүн дағлар ашачаг!

Шәһидлик иманы оланын өмрү өзүнүнкү дејил һа, һарда истәсә орада өлүб чаныны гуртара! «Өлмә, гардаш, өлмә, дүшмән чохалды!» Өлмә! Өлмә һәлә! Даһа кәрәкли мәгамда өлмәјин бизә кәрәк олар! Сахла һәлә, сахла о чаны, сахла! Дүшмән чохалыб! Вахтсыз-вә'дәсиз өлмәк намәрдлик олар!..

Еј елин ханымы, гызы, гарысы,
Әл ачмыш бачылар дүшмана, јазыг!

Чәкилән дәрд олсајды, нә варды?!—Инсаныг, инсан дәрдиндән гачмајачадыг.

Дәниз дәрдә дүшәр, далғалар ағлар,
Дағлар дәрдә дүшсә, думана јазыг...

Гатар дајандымы јохса?! Јоллар гуртардымы?! Әзабларын јол ишкәнчәләри сона чатдымы?! Шүкријјә ханым кејимишди, јохса гатар өз ишиндәјди: әждаһа камына гурбанлар чәкиб апарырды. Дүнјанын ән узун кечәси дә әримәк билмәдән Шүкријјә ханым кими донуб галмышды: сачына-сaггалына дән дүшәнә охшамырды. Дүнјанын гајғылары јығышыб һараса чәкилир, мәһбусун үстүнә бәхтәвәр күнләрин әзизләмә мисралары һеч нә олмајыбмыш кими јүксәк әркдән доған назла јағмаға башламышды: «О ширин чанына гурбан олдуғум...», «Шимшәк олду, анчаг бир дәфә чахды; Бахды гурбанына гурбан олдуғум». «Мән сәни севмишәм, буну ким позар?! «Билдим» дејиб дурдун, нијә кәлмәдин»—һеч вахт дујмадығы бир һөнкүртү ону јырғалады. О заманлар бу дадлы шерләрин зәһәр овгат кәтирәчәјини нечә билмәмишди. Еһ... Нечә билә биләрди?! Каш јаддашын јолуну гапамаг мүмкүн олајды! Шүкријјә ханым, бах бу ан онун варлығыны соран бу јаддаш ахыныны һеч нә дүшүнмәдән «гыфыллајар», бир мисра хатирәсини белә јахынына бурахмазды.

Мән дејән јох, фәләк дејән олдуса,
Әсди јелләр, күл јанағын солдуса,
Дәрд әлиндән ала көзләр долдуса,
Сән ағлама, мән ағларам, көзәлим!

Шаирләр, доғрудан, јарымпејғәмбәрләр имишләр. Өзләриндән сонра дүнјанын рәнкини, севдикләринин мүзтәриб һалыны көр нечә дә дајаныб көрмүшчәсинә рәсм едә биләрләрмиш! Шүкријјә ханымын гулағына инди Чавадын оғлан чағларынын тез-тез ганадланан түркүсүнүн өмүрлүк бәхтијарлыг вә'д еләјән өткәм пычылтылары кәлди:

Гыз севән оғлан јува бағлар, кедәр!..

«Бу нечә гыз севмәкди севдин, Чавад?! Бу нечә јува бағламагды?! Мәни кимә тапшырыб кетдин, ај гыз севиб јува бағламајан оғлан?! Сәнин е'тибарын бујмуш, Чавад?..»

Бахыб инди алнымдакы изләрә,
Сән ағлама, мән ағларам, көзәлим!

«Дедин... Буну да еләмәдин, Чавад... Сән... сән мәни ағлајајдын бары... Мәни ағлар гојдун... Нә асан кетдин?! Мәним гаралмыш дүнјамдан чан гуртармаг үчүнмү белә етдин?!

Билә билмәзсән ки, нә чәкир сәнсиз—
Сәнин ешгин илә јашајан көнлүм.

Ахы мән, Чавад... Ахы мән јох, сән демишдин буну—мән минләрин, милјонларын бири кими јаранмамышдым: Сәһәр дилли бир фырчанын әлијлә; Аһуларын дурушундан јаранмышдым; Ај ишығы—көзәллијин, гызлығын; Чичәкләрлә өпүшүндән јаранмышдым...»

Бир мө'чүзә илә гаршылашачағына үрәкләниб јенидән пәнчәрә шүшәсинә бојланды... «Јох, јох... һеч нәдән јаранмамышам, елә беләчә кир-пас ичиндә дүнја јаранмаздан әввәл дә вармышам. Чавадын вәсф еләдији ајрысы олуб... Мән беләчә учуз, беләчә урватсыз... «Бир күлсән, дәрмишәм кәнчлик бағындан... Кам алдым өмрүмүн оғлан чағындан»—дејирдин, Чавад. Ај сәни... Фүзули бабаныз демиш, сиз шаирләрин дилинә нә кәлсә, јалан имиш. Нә дәрдијин күлмүш, шаирим, нә алдығын кам... Амма мән... Мән фағыр һәр дедијинә инанмышдым! Мән мәләк идим, сән мәләји көјләрдән јерә ендирмиш бир фөвгәлбәшәр инсан оғлу! Јазыглар олсун икимизә дә. Мәним ганадымы јолуб мәләкликдән дөндәрдиләр, сәнин дә сеһринин, мө'чүзәнин пәрдәси јыртылды...».

...Гатар гәфләтән бошлугдан јерә ендирилди.

* * *

1938. Феврал.

Бу да сон мәнзил... Бу сонлугла әзаблар сона чатачагмы?!

Гатардан дүшүрүлүнчә «әрләри Вәтән хаини олан арвадлары», нағылларда дејилдији кими, адамјејәнләр гаршыладылар. Мәһбуслар бу бичимдә, бу бозлугда, бу көвдәдә адамлары илк дәфәјди көрүрдүләр. Бунлары һардан алмышдылар? Һарда «јетирмишдиләр»? Көрүнүр, мүхтәлиф критик мәгамлар, боғулмуш овгатлар үчүн әввәлчәдән она ујғун мә'мурлар һазырланыр.

Мә'мурларын әлләриндәки дәјәнәк дилләриндән чох данышырды. Дәјәнәкләрин дили чох амансызды. Бирчә кәлмә: «парт!» Бу, һәр чијинә, һәр күрәјә, һәр баша бир фәлакәт бајгушу кими «гонурду». «Нә үчүн? Нијә?» сорғусуна чаваб јохду. Белә лазымды! Әрләри Вәтән хаини чыхмышларла өзкә нә рәфтар?! Бурада гадындыр, анадыр дејә күзәшт ахмаглыг сајыларды. «Әрләри Вәтән хаини чыхмыш гадынларын Акмулинск дүшәркәси» ајрыча бир дүнјаіды вә онун әзабкешләринин һамысы Ана, һамысы Гадын! Амма бура чәннәт дејилди ки; әзабханады, бурда ишкәнчә верилмәлидир!.. Өзү дә башгасына јох, мәһз Анаја, Гадына. Бу Гадынлар, бу Ана гадынлар о Вәтән хаинләри илә бир евин һавасыны удублар... Бир јастығын әтриндән әлавә, јәгин ки, о «хаинлик» хисләти дә һопуб онлара. Инди бу «әрләри хаин чыхмышларын» чаныдан о «хаинлик хисләтини» дартыб чыхармаг кәрәкди! Бу да өзбашына гопмаз, ону зүлмлә, чаны илә бир јердә чәкиб тулламаг лазымды!..

Истибдад бајгушларынын дәјәнәкләри Шүкријјә ханымын башына даһа тез-тез дәјмәјә елә бил адәткардә олмушду. Гадынын сир-сифәтинин идбар көрүнүшү чәһәннәм мә'мурларында, дејәсән, мөһкәмчә икраһ доғурмушду.

Дүзүн ортасына дүшүрмүшдүләр онлары. Дәјәнәклиләрин «илан јувасы»ндан башга һеч бир бина көзә дәјмирди. Өлүнчәјә гәдәр бир күн дә өмүрдү! Талејин бу мөһләтини һарада кечирәчәкдиләр бәс?

Әсир гадынлар јерә-көјә бојландылар. Бојланмагла нә олсун? Нә көјдә, нә јердә...

Онларын дајандыглары јердән та үфүгләрә гәдәр гәдим сәрдабәләр сәпәләнмишди. Нечә дә чохду! Тәкчә

бунлара көрә инана биләрдин ки, һачанса бурада дири
лик олуб. Сонра... сонра да һансы мәһшәр күнү гаршы-
сындаса гәдим бабаларымыз өзләри сајда сәрдабә ди-
кәлдиб, ора чәкилмишләр; ишыглыны көнүллү олараг
гаранлыг дүнјаја дәјишмишләр. Мәһшәр әзабы да диш
гычырдадараг сағдан-солдан кечмиш, хышдајыб әзмәјә
кимсә әлинә дүшмәдијиндән гылынч дишләрини шаггыл-
дада-шаггылдада галмышды. Инди бу мәһшәр әзабы
јенидән дирчәлиб ајаға галхмышды; камына чәкмәјә нә
гәдәр истибдад гурбанларыны јығыб бураја кәтирмиш-
ләр. Әлсиз-ајагсыз, көмәксиз, һүгугсуз, елсиз-күчсүз, сим-
сарсыз... Бунлары чығнамаға, удмаға, изини-тозуну Јер
үзәриндән итирмәјә нә вармыш! Бәли, истибдад чәлла-
ды шәклини алмыш Мәһшәр әзабынын кефи көкәлмиш-
ди...

Сәрдабә... Сәрдабә... Сәрдабә...

Бәхтәвәр өлүләр! Онларын һеч олмазса кор евләри—
корһакорлары вар!

Бу дириләр... Онларын нә бу дүнјалары вар, нә о
дүнјалары олачагды. Бу мәш'ум дүшүнчә гышгырыгла-
ры мәһбуслары кор ајағында даһа чох бир-биринә бағ-
ламышды. Һамы ејни нәсибли, һәр кәс ејни сонлуғу, еј-
ни агибәт фыртынасыны көзләмәкдә. Бурада ајры нә
көзләмәк оларды?!

Әлидәјәнәклиләр «әрләри Вәтән хаини чыхмыш га-
дынлары» үчбир-дөрдбир бөлүк-бөлүк еләјиб сәрдабә-
ләрә доғру апардылар.

Февралын ән гудурмуш чағыјды. Чөлдә түкүрпә-
дичи бир выјылты гулаг деширди. Түрјан еләјән гышын-
мы сәсијди?—Дејәсән, јох! Сәрдабә саһибләринин кү-
наһлары үзәриндә кешик чәкән руһларынын гопардыг-
лары нараһатлыг һычгырыгларыјдымы?—Дејәсән, һә!..

Әсирләри сәрдабәләрә сары сүрүкләјирдиләр.

Көрүнүр, тале сон һөкмүнү вермәјә тәләсирди. Бу
амансыз фикир һамыја бирдән сирајәт еләди. Күләјин
архасынча туфан башламышды. Ондан чан салдырмаг
һәр кәсин иши дејилди. Орда-бурда бөлүкләрдән инил-
ти гопду. Үрәји партлајыб торпаға гапананлары дәјә-
нәксиз хидмәтчиләр сүрүјүб һараса апардылар...

Бөлүкләри сәрдабәләрин гаршысында дајандырдылар.

Көстәриш чох гыса олду: Сүр-сүмүјү сәрдабәнин
бир күнчүнә јығын! Атмаг олмаз! Ичәридә сәлигә-саһ-
ман јарадын! Орада јашајачагсыныз! Һајды, ишә баш-
лајын!

* * *

Сәрдабәдәки дириләр анчаг кәллә сүмүкләриндән
билә билирдиләр ки, нечә өлүнүн коркаһына шәрик чы-
хыблар.

Өлүләр јерләрини дарылдана гаршы нејләјә биләр-
ләр ки? Белә дејичи олмајын. Еләмәји бачарырмыш-
лар! Индијәчән сәрдабәләрин үстүндә ағрысыз һәрлә-
нән руһлар перик гуша дөнмүшдүләр. Пырылты илә
сағa... сола... ичәри чырпырдылар өзләрини. Амма бу пе-
рикләрин кетмәјә һаглары јохду—дүнјаја инди инчи-
дилмиш бу сүр-сүмүјүн саһибләри илә кәлмишдиләр,
дүнја дурдугча да онларын үстүндә һәрләнмәјә, әсмә-
јә вәзифәләндирилмишдиләр. Әсирләри чимир еләмәјә
гојмајанлар бу руһлар иди: каһ ачыг-ашкар көзләринә
көрүнүр, каһ үрәкләринә, бејинләринә долушур, каһ да
нитгләрини бағлајыр, нәфәс алмаға имкан вермирдиләр.
«Руһ тутуб филанкәси» дедикләри доғрујмуш.

Руһларын әбәдијјәт пајына шәрик чыхан дири өлү-
ләрин нә күнаһы варды?! Көрүнүр, руһлар да сучлу илә
күнаһкары дәјишик салмышдылар. Бир дә... бир дә ки,
әдаләт наминә руһлар кәрәк севинәјдиләр: дириләр сы-
ғынмаға дири тапмајыб бу өлүләрә пәнаһ кәтирмишди-
ләр—тәкчә бу фәхарәт, бу сәваб бәсди имканлы руһ-
лара!!!

Шүкријјә ханым дөрд нәфәрлә бир сәрдабәјә сы-
ғышды. Һәлә нә гәдәр өлү, өлү руһу бурда гәрар тут-
мушду. Аиләви сәрдабәјә охшамырды, көрүнүр, бөјүк
нәслә, күчлү тајфаја мәхсус олуб. Кәллә, кәллә үстүн-
дә... һамысы да гәһгәһә чәкирди. Кимә? Өләнәми, гала-
намы?.. Бу сәссиз гәһгәһәләр сәрдабәнин јени сакинлә-
ринин әсәбини дара чәкирди. Әр евиндә беш күн өмүр-
дән кам алмамыш гөнчә бир кәлин кимсәјә кенәшмәдән
дуруб бу диши ачыг арсыз-корсуз кәлләләрин үзүнү ди-
вара чевирди. Һеч кәс е'тираз еләмәди. Амма Шүкриј-
јә ханымын гәлбинин е'тираз сәси аз гала гулагларда
ешидиләчәкди: «Јерсиз кәлди, јерли гач, буна дејибләр.
Ев саһиби онларды! Күлүрләр, өзләри биләр. Бизә күл-
мәсинләр, бу сәрсәм дүнјаны әлә салмасынлар?! Дири-
ләр горхуб чәкилир... Онларын итирәчәкләри бир шеј
галмады... Бу да дүз дејил ахы. Бир вахт күман еләј-
јәрдиләр ки, даһа һәр шеј битди. Бәс дүнән бизим кәл-
мәјимизлә онларын фәлакәтләри тәзәдән башламады-
мы?! Инди дә дүмсүкләјә-дүмсүкләјә доғма евләриндән
чөлә төкмәјә чалышырыг. Хисләтимиз харабды...»

...Сәһәрә јахынды. Күнәш һансы мө'чүзәнин тә'си-
ријләсә сәрдабәнин ичиндән доғмушду. Бу нурдан бир-
бирини чәмбәрә кечирән диварлар кери-кери чәкилмиш,
орталыг көз ала билдијинчә кенишләнмиш, дөшәмәдә
халы-халчадан күл-чичәк чәмән-чајыр кими дикәлиб
Күнәши саламлајырды. Бир сәф ачар бәјләр әјләш-
мишди, бир сәф Азәрбајчан бәјләри... Сағда-солда гара
адамлар... Дәстә-дәстә ханәндәләр. Ханәндә Әскәрин ај-
рыча күрсүсү варды. Әһмәд Чавадын һәчвиндән сонра,
јәгин, һаггын јолуна гајытмышды, шаирлә бағры бадаш
олмушду. Ди кәл ки, ону тилсимләмишдиләр. Гавалы
јухары галдырыб башыны архасында кизләјир, ағзыны
ачмаг истәркән дәрһал чәнәси килидләнирди. О бири
бундан һәвәсләниб өзләрини көстәрмәјә тәләсирдиләр.
Амма һәр кәсин чәнәси килидләнмишди.

Бир чәмән чичәјиндән галхыб сәрдабәнин гүббәси-
нә тохунан гөнчәдән көзәл Алмаз бојланыр, тојуна кә-
ләнләри тәбәссүмлә саламлајырды. Чәкик көзләриндән
нур јағыр, пүстә додаглары бир түркү охујурмуш кими
дујғуланыб сәјријирди.

Сәрдабәнин күнчүндән бир кәллә дығырланыб орта-
да дурду. Архасынча әлләр, ајаглар, онурға фәгәрәлә-
ри... Сонра һәр бириси өз тәбии јеринә чаланды—әча-
јиб бир скелет әлини галхызыб ичәрисиндән Алмазын
күлүмсәдији гөнчәни гопармаг истәди. Гыз өзүнүн күл
шахы илә бирликдә бир шүа кими бир анда сүзүлүб јох
олду.

Ханәндә Әскәр һеч олмазса инди бир ағыз мәрсијә
демәк истәди. Чәнәләрини аралаја билмәди. Ахирәт сү-
куту һәр шеји дондурмушду.

Алмаз гызын сүзүлүб јох олдуғу гүббәдәки ишыг
нөгтәсиндән бир анда Әһмәд Чавад сәрдабә аләминә ен-
ди. Тојда бир чанланма олду. Демәли, ахирәт сүкуту-
нун дону ачылмаға башлады.

Шаирин ишарәти илә мусигичиләр чалғы аләтләри-
нә әл атдылар. Әһмәд Чавад досту ханәндә Әскәрин
гавалыны алыб үзүнә тутду. Она гошулуб сәрдабә даш-
лары дил ачыб јерә-көјә налә тәпди:

Гүдрәтим олсајды, јаза билсәјдим,
Бир кағыз үстүнә бу дәрди, гызым.
Сәнин мүсибәтин мәним дәрдимдән
Нејләјим ки, гат-гат бетәрди, гызым.

Мәним мүсибәтим кәлмәз ки баша!
«Дур!»—дедим, дурмады—көзүмдә јаша.
Десәјдим дәрдими гәбирдә даша,
О да дил-дил олуб өтәрди, гызым.

Өвлад јасында ана сач јолар, ана фәрјад гопарар. Ата алтдан-алтдан чәкәр, алтдан-алтдан чөкәр. Бу нечә јасды, бу нечә дағды ки... ата налә чәкир, ата дүнјаны дағыдырды. Шүкријјә ханым бирдән бу дујғуларын атәшиндән түғјана кәлди. Онун Чавады гынајычы нәзәрлә ону сусдурду:

Сән ағлама, мән ағларам, көзәлим!
Мәктәбли достларын көрдүләр затән,
Чан верән сән идин, чаны чыхан мән.
Сән чыхыб кедәркән тазә аләмдән,
Мәним алнымдакы нә тәрди, гызым?!

Көлләрим гуруду, сонам ағлады,
Сонама сәс верди анам ағлады.
Тојуна алдығым хынам ағлады,
Мәнә гара дашлар күл верди, гызым.

Сәндән бир јадикар галачаг дејә,
Оф!.. Јаза билсәјдим бирчә мәрсијә.
Бичарә гәлбими сәринләтмәјә
Инан, өмүрлүкчә јетәрди, гызым.

Шүкријјә ханым јенидән сарсылды. Әринин һөнкүртү илә гуртардығы мәрсијәни тәзәдән башламаг истәркән фыртыналардан әввәлки уғултулара бәнзәр бир далға варлығыны дара чәкди. Сәрдабәнин гәдим сакинләри јер-јердән бу уғултудан диксиниб дәһшәтә кәлдиләр. Ирәли јеридиләр. Кимди бунлар? Гәфәсәсиндән инләр. Ирәли јеридиләр. Кимди бунлар? Гәфәсәсиндән инсанын кимлији танынмаз ки?! Амма бунлар ади гәфәсә дејилди: ани олараг әтә-гана долур, бәшәрин јадында галан шәкилләрини чанландырыр, тезчә дә агибәт аләминдәки сүр-сүмүк көркәмләринә гајыдырдылар. Бир дә... бир дә...

Шаир артыг гејб олмушду.

— ...

— Танıдым, танıдым сизи. Һә, һә, сизи!—Шүкријјә ханым алынмыш һалда дилләнди... Нараһат олмајын.

— ...

— Сизи ким танымыр ки?! Өзүнүз өзүнүзү танымадыныз... Бәдбәхтләр!..

— Бир биримизи танымырыгса, инди нечә һамымыз бир јердәјик?

Шүкријјә ханым гынајычы нәзәрләрлә дүнјанын һансы чағындаса әрзи титрәтмиш азмана бахды:

— Бизләр дүнјамызы дәјишәндән сонра, иш ишдән кечәндән сонра бир-биримизи танıјырыг... Танıјын, танıјын, көрәк индән сонра ичиндән нә чыхыр?!

Гарталбурун, шаһин бахышлы, башында санки әрзин формасыны кәздирән гәһрәман елә бајагдан чанлы шәкилдә дајанмышды: сүр-сүмүк јығыны олма агибәтини, дејәсән, дүнја она јарашдырмамышды. Заманын беш јүз иллик ачы фыртынасы онун мәгрурлугуну, киши көзәллијини поза билмәмишди:

Дијари-ешгә султанәм, дила, мән дә өз заманимдә,
Вәзиримдир гәму гүссә, отурмуш ики јанимдә.

Шүкријјә ханымын үзүндә каһ һејрәт долу бир еһтирам, каһ да ачыгча һисс олунан инчикликдән доған бир е'тинасызлыг далғасы говғаја башламышды.

— Танıдым, сәни дә танıдым, мөһтәрәм шаир бабам. Сәни Чавад чох севәрди: јары өзүнә көрә, јары дә Фүзулини көрмүш шаир бәхтәвәр олдуғуна көрә... Сән дә мәнә күн ағлаја билмәдин, улу бабам. Сәнин Тачылы султанынын әсарәти, һәлә бах, мәндә давам едәјир..

Сөһбәт, јәгин ки, һәлә узун чәкәчәкди. Сәрдабәнин гәдим сакинләри дәһшәтли диш гычырдатдылар (ким билир, бәлкә дә шаир һөкмдарын накаһан бу сәрдабә адаминә изнсиз-филансыз кәлмәјиндән әсәбиләшмишдиләр. Ахы онлар бир заманлар доғмаларын да варлығындан бач-хәрач истәјирдиләр... бу сүмүкләр һәмин адамларын сүмүкләриди, ајры шеј дејилди ки...).

Бу гычыртыдан сәрдабәнин дахили дүнјасы өз амансыз керчәклијинә гајытды.

Шүкријјә ханым күнчдәки сүмүк јығынына доғру баха-баха галмышды. Өзүнү инандыра билмирди ки, көрдүкләри бир јухунун көрүнтүләриди, ја нөвбәти бир гарабасманын мәнзәрәсиди ми?

Сәрдабәнин чөлүндә, дејәсән, дүнјанын сон күнү өз ишини көрмәкдәјди. Минбир әждаһанын фәлакәт долу нәфәси ејни вахтда уғулдајыб сәрдабәни јериндән галдырмаг истәјирди. Јахшы ки, гәдимдә тикилмишди (бурасы да вар ки, ону инсан өз агибәт еви кими тикмишди), бу туфанлар јохса чохдан бир сары јарпаг кими габағына гатыб апармышды.

Сәрдабә ичиндәки ала-торанын рәнк дәјишимин-

дән сәһәрин ачылдығыны һисс еләмәк оларды. Буну дүнјаға нә еһтијач?! Сәрдабәдәкиләр кечә илә күндүзүн фәргини чохдан итирмишдиләр. Онлар о дүнјада јашајыб, бу дүнјанын јерини дар еләјирдиләр...

Чејран ханымын гујунун дибиндән кәлирмиш кими өлкүн сәси ешидилди.

— Шүкријјә, ојагсанмы?

— Һәм һә, һәм јох.

— Мән дә. Шүкријјә, дејәсән, өлүрәм ахы.

— Өлмә. Дизини бәркит. Һәлә гаршыда мәшәггәтли күнләримиз вар. Ону биз чәкмәлијик!

— Дизими нечә бәркидим, Шүкријјә? Тамам тагәтдән дүшмүшәм. Нечәнчи суткады көр ачыг... Бизә дүнја тамы вермирләр ки, өләк. Даһа... јох... өлүрәм.

— Мән дә сәннән. Тохтаг данышдығыма бахма, сәндән бетәр һалдајам. Ағлыма бир шеј кәлиб, Чејран.

— Сәнин ағлына кәлән хејир олар, иншаллаһ!

— Мәндә ијнә вар.

— Нә олсун ки?

— «Нә олсун ки» демә. Бизи ачлығын мәнкәнәсиндән хилас еләсә, бу ијнә еләјәчәк.

— Дејәсән ахы...

— Горхма, ағлым башымдады. Јүз ола, аллаһын јаратдығы бәдәнди, аз олса да, еһтијаты галыб. Бах, беләчә деш бармағыны...

Шүкријјә ханым ағзыны дешдији бармағына дирәди. Өмрүндә дүнја не'мәти көрмәјибмиш кими сон дәрәчә ачкөзлүклә ганыны сормаға башлады.

— Көзүмә ишыг кәлди! Аллаһ, кәримсән, Аллаһ!..

* * *

Әрләри «вәтән хаини чыхмыш» гадынлары мүхтәлиф артелләрә тәһким етдиләр. Шүкријјә ханымы тикиш артелинә вердиләр.

Мәһбуслар буна севинирдиләр. Әл ишдә олса, һәјатын давамына инанмаг олар. Әл ишдә олса, дишин алты бош галмаз.

Һәр кәс күчүндән, бачардығындан даһа артыг иш көрмәјә чалышырды. Бәлкә бир тикә чөрәк версинләр, бәлкә сәрт рәфтары бир азча јумшалтсынлар.

Ахшам иш гуртаранда гадынлардан бир дәстә сечиб ајырдылар. Шүкријјә ханым да онларын ичиндәјди. Онлара гәти әмр вердиләр:

— Сабаһ лазым олачаг хөрәји, чөрәји сиз һазырлајачагсыныз!

Күндүзкү көз гырпмадан көрүлән ағыр иш... Ишин архасынча үзүчү мәтбәх иши... Нејләјә биләрсән?! Дејинди, гуртарды!

Гаршыда Шүкријјә ханымы һәлә сәккиз ил бундан бетәр әзаб-әзијјәтләр көзләјирди... Сонрасы... Ја гисмәт! Сонрасы олачагдымы?..

* * *

1916... 1989...

Бу ики рәгәм арасында һәр брисиндә нечә јүзилликлин ағры-ачысы мејдан суламыш јетмиш үч ил дајаныб. Бундан әввәл дә бу өмрүн илләри олуб—он алтыча ил: гызлыг-шаһлыг илләри. Ата евиндә, јашадығы мәмләкәтин јарымпадшаһы сајылан улу Сүлејман бәјин нағылларда тәсвир едилән кими мөһтәшәм сарајында сүрдүјү дадлы рө'ја чағлары. Бу рө'јадан һәлә ојанмамыш гызын үрәјини дүнјанын бәхтәвәр оғлу Чавад јериндән ојнаданда ата бу мәһәббәтин гаршысында сәрт дивар кими дикәлди. Нәсил, сүлалә јәгин еләди ки, бу јолда икинчи аддым атыла билмәз: Сүлејман бәјин һөкмү Султан Сүлејманын һөкмү демәкдир; гыз кимдир, нәкарәчидир? Амма көзәлләр көзәли Шүкријјәнин мәһәббәти бүтүн сәдләри чох тезликлә вуруб кечди.

О мүбарәк тој кечәсинин ән'әнәви бәј-кәлин фотошәклини узун илләр әввәл шаирин оғлу Јылмаз Ахундзадәнин иш отағында көрмүшәм. Шүкријјә ханым бир гөнчә шухлуғунда, бир шаһзадә әдасында, гәдди-гамәтли, нар дәнәси кими ләтиф әндамлы; јанында Чавад бәј... белә бир дүнја көзәлинә говушуб, васл күнү севкилиси илә гоша шәкил чәкдирән оғлан өзүнү нечә һисс еләјәр?!

Бәри башдан бир өмүрлүк гатышыгсыз хошбәхтлик вә'д еләјән бу шәклин овгатыны көзүмә, көнлүмә јығыб Шүкријјә нәнәнин зијарәтинә кедирәм.

Бу да Шамхор... Бу да Ленинкәнд гәсәбәси. Шаирин үчүнчү өвлады Ајдын Ахундзадәнин евини соруша-соруша кедирәм. Чавад бәјин башыбәлалы нakам ханымы 1946-чы илдә сүркүндән гајыдандан сонра бурада ев алыб, өмрүн керисини бу кәнддә јашамаға гәрар вериб.

Ахыр ки...

— Ај ев јијәси!

— Кимди орда?—түрк ләһчәли ихтијар гадын сәси бу сакит һәјәтдә һәјат олдуғундан хәбәр верир.—Кәл көрәк...

Көзүмә көчүрүб кәлдијим о тојлу-дүјүнлү шәкилдән илк бахышдача доxсан јашлы иxтијар нәнәјә бағлар, бәнзәрликләр бағы аxтармаға башлајырам; бир нур дәрјасы учуб, јериндә дамла да галмајыб. «Көзәллији гары олан дүнјада» чоx өмрүн сонундан әввәлинә бојлансан, нәсә әввәллә-аxыры доғмалашдыран чизкиләр тапарсан. Бу өмрүн мәнзәрәсиндә исә... Бу талесиз ана өмрү нечә јашады ки?!

Бајагдан учуна-учуна баxан Шүкријјә ана нараһат бир сәслә сорушур:

— Xејир ола?.. Нә олуб?.. Нәјә кәлмисиниз?..

— Ана, мән Јылмазын достујам.

— Олсун... Даһа нә вар-нә јоx? Бир шеј олмајыб ки?

Кечидсиз-филансыз бир бајаты кумулданыр:

Бу дағлар, улу дағлар,
Чешмәли, сулу дағлар...—

xејли фикирләшир, дејәсән, кериси ағлына дүшмүр ки, дүшмүр.—Нә олду бунун арxасы? Чешмәли, сулу дағлар... һә де... елә бу.

Биләрәкдән онун таримар едилмиш јаддашына көмәкчи олмаг истәмирәм. Онсуз да елә бу «таримар јаддаш»ын өзү бир аз кечмәмиш ананы әзабдан гуртарыр— һәр шеји унутдурур.

— Кимсән?.. Һардан кәлмисән?..

— Ана, мән Јылмазын достујам.

— Һә, нәјә кәлмисән?

— Ана, мән Әһмәд Чавадын јени чыxачаг китабынын редакторујам... Истәдим әввәлчә сизи зијарәт едим.

— Јаxшы еләмисән! Мәним көнлүмү алан узун јашајар.

— Сағ ол, ана!

— Бура баx, дедин Јылмазын достусан?

— Бәли, ана!

— Бәс Анаxаным xаланы зијарәт етмисән? Һә, мәндән әввәл онун көнлүнү алајдын...

Бајагдан бәри кәлмә кәсмәмиш Чәмән бачы тәәччүбләнир:

— Аллаһ-аллаһ!.. Бу нә тәһәр олур? Нә заманды јаддашы елә бәрбадды... јазыг арвадда елә унутганлыг башлајыб ки, адыны сорушсан, чашбаш галыр. Инди нә јаxшы белә мәнтиги данышыр, ардычыл фикирләшә билир?!

Әһмәд Чавад:
«Мән чејнәнән бир өлкәнин
Һагг!—бағыран сәсијәм».

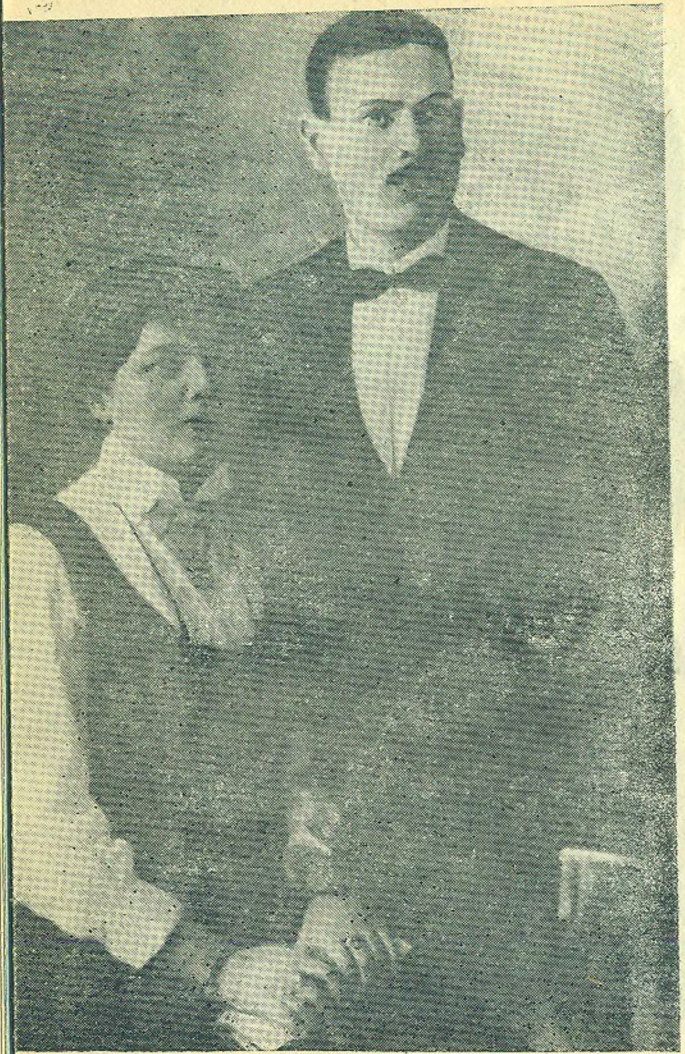

«Бир хошбәхт вармыдыр мәнимтәк, дејин,
Еј телли јаврусу Сүлејман бәјин,»

Гызы Алмаза:
«Мәктәбли достларын көрдүләр затән—
Чан верән сән идин, чаны чыхан мән».

«Фыртынадаң» өнчә.

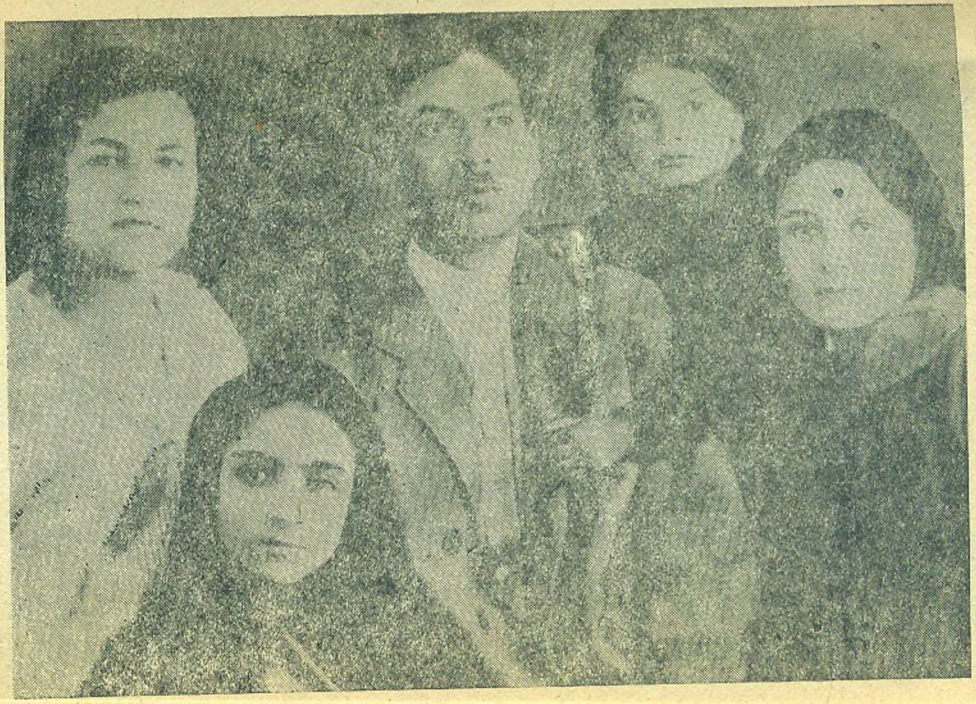

Шүкријјә ана нараһатлыгла кәлининин үзүнә бахыр:

— Чәмән, нә олуб?.. Нә дејирсән?

— Шүкрана, нараһат олма, Анаханым халадан данышырам.

— Даныш.

Чәмән ханым рәһмәтлик Ајдынын арвадыдыр. 1950-чи илдә бу евә кәлин кәлиб. Даһа дүзүнү десәк, бу әзабкеш нәслә, горлу көсөвләри сөндүрүлмүш бу очаға пасибан кәлиб. Јылмаз онун јанында охујуб орта мәктәби гуртарыб. Очаға икинчи ана олуб... Инди исә өмрүнүн ән бөјүк дәјәрини көстәрир: улу гајынатасынын әвәзинә онун Шүкријјәсинә чан-башла гуллуг едәјир. Бузинә онун Шүкријјәсинә чан-башла гуллуг еләјир. Буна «гуллуг» демәк азды: өз дили илә десәк, Шүкрананын өмрүнә өмүр чалајыб; нәфәсини онун нәфәсинә гатыб, өзү «нәфәссиз доланыр»—бундан чох бөјүк бәхтәвәрлик дујур.

— Билирсиз, Шүкрана бу Анаханым халаны нијә хатырлады?—Чәмән ханым доғма очағынын көјнәртили кечмишини дилә кәтирир.—Јылмаз јетимханаја вериләндән бир һәфтә сонра Чавад бәјин рәһмәтлик анасы Јахшы хала кедиб ону кери алыб. Бакыда сахламаға горхуб. Елә шаирин дикәр өвладларынын да талејиндән никаран галыблар—һәрәси бир тәрәфә дағылыб (бәлкә дә елә буна көрә иртичанын гара булудлары дағыландан сонра јенидән бир јерә чәмләшә билибләр). Көтүрүб Чавад бәјин доғма Сејфәли кәндинә кәлиб. Јахшы халадан сонра шаирин јахын гоһуму Анаханым хала Јылмазы бөјүдүб пәрвазландырыб. О бири чијәрпараларына да доғручу ана меһри көстәриб...

Шүкријјә ананын һөвсәләсизлији сөһбәти јенә јарымчыг гојур.

—Чәмән, нә олуб? Хејирдими? Тукајдан нә хәбәр?

Чәмән ханымы гәһәр боғур:

— Тукајын өлүмүнү ондан кизләмишик. Бир нечә ил әввәл Бакыдан чәназә кәләндә гоһумларымызын евиндә башыны гата билдик. Инди сорушдугча дејирик ки, харичдә ишләмәјә кедиб.

— Чәмән!..

— Шүкрана...

Чәмән ханым әдәбијјат мүәллими ишләјиб. Узун заман гәсәбәдә орта мәктәбин директору олуб. Буну, билирсиз, нијә хатырладым: онун јаратдығы (!) «Шүкрана» сөзүнә көрә. Нә көзәл әзизләмә хитабы! Шүкрана! «Шүкријјә» сөзүнә нечә усталыгла «ана» сөзүнү чалајыб, гајынананын онсуз да көзәл адыны бирәбеш ширинләшдириб, мүәгддәсләшдириб, улулар чәркәсинә чыхарыб...

Сөз үстә гајыдаг:

— Чәмән, дарыхдым, бағчаја чыхырам.

—Шүкрана, үрәјин истәјирсә, нә олар...

Чәмән ханым галхыб гајынанасынын сөјкәјинә кирди, һәјәтә ендириб кери гајытды.

Бир гәдәр кечмәмиш һәјәтдә, әјләшдијимиз артырманын јанында ихтијар ананын инилтиси ешидилир:

— Чәмән!

— Нијә нараһатсан, Шүкрана?

— Бу киши кимди?

— Гонагды.

— Чәмән, бизи тутмаға, апармаға кәлиб?

— Јох, јох, Шүкрана! Биз нејләмишик ки?!

— ...

Елә бил гулағыма гаибдән сәс кәлирди:

— Онлар нејләмишди ки?!.

Мәммәд АСЛАН

Маралсыз галдыныз, а гарлы дағлар

Кәсими ејши-нушун, кәтмирә ауун!
Душмандан јорғаны дошојн-јосун.
Бир јорғун нәрҹи вар: бир аз әјусун,
Ујсун дағларын
марал Кој-иол.

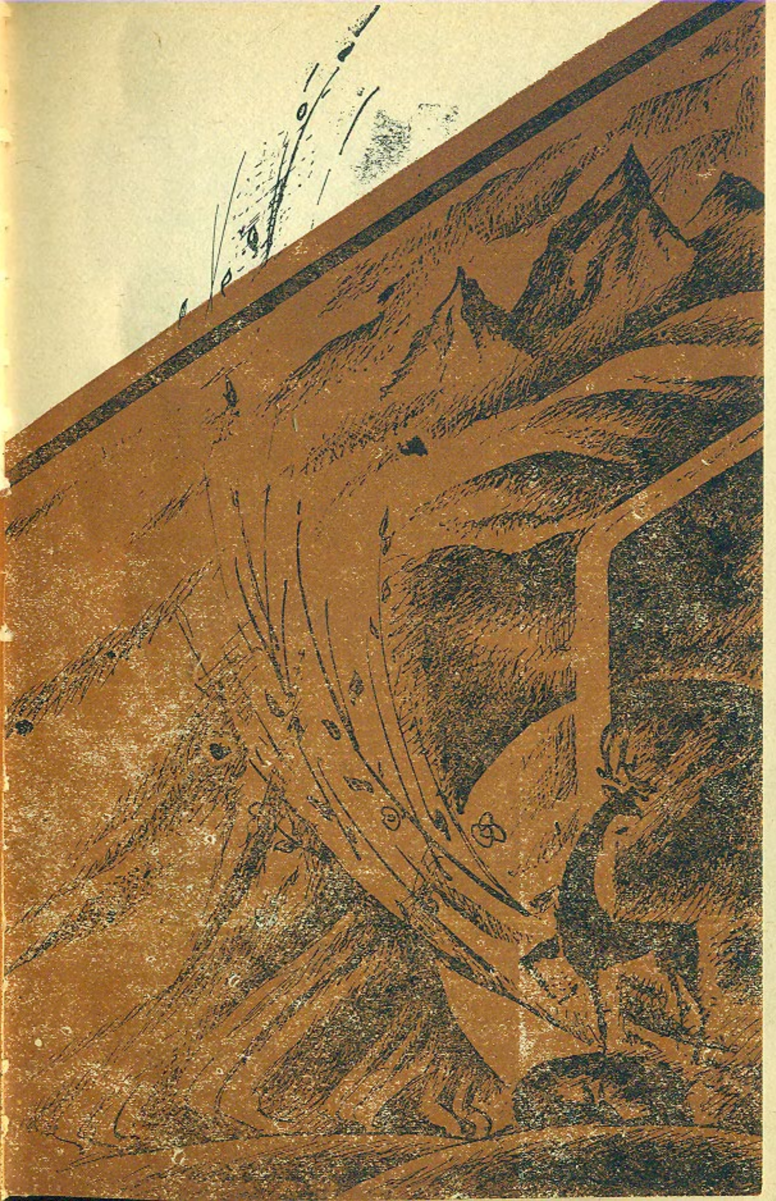

КӨЈ КӨЛ

Думанлы дағларын јашыл гојнунда
Булмуш көзәлликдә камалы Көј көл.
Јашыл кәрдәнбәнди көзәл бојнунда
Әкс етмиш дағларын чамалы Көј көл.

Јајылмыш шөһрәтин Шәргә, Шимала,
Шаирләр һејрандыр сәндәки һала.
Думанлы дағлара кәлән суала
Бир чаваб алмамыш соралы Көј көл.

Булунмаз дүнјада бәнзәрин бәлкә,
Зәвварын олмушдур бир бөјүк өлкә.
Олајды көнлүмдә бир јашыл көлкә,
Дүшәјди синәнә јаралы Көј көл.

Сәнин көзәллијин кәлмәз ки, саја,
Гојнунда јер вардыр улдуза, аја.
Олдун сән онлара меһрибан даја,
Фәләк бусатыны гуралы Көј көл.

Кәсин ејши-нуши, кәләнләр, сусун!
Думандан јорғаны, дөшәји—јосун.
Бир јорғун пәри вар: бир аз ујусун,
Ујусун дағларын маралы Көј көл!

Зүмрүд көзләрини көрсүнләр дејә,
Шамлар бој атмышдыр, узанмыш көјә.

Кечмишдир онлара гәзәбин нијә,
Дүшмүшләрдир сәндән аралы Көј көл!

Доланыр башына көјдә булудлар,
Бәзәнмиш ешгинлә чичәкләр, отлар,
Өпәр ајағындан гурбанлар, отлар,
Ајрылыг көнлүнү гыралы Көј көл!

Бир сөзүн вармыдыр әсән јелләрә?—
Сифариш етмәјә узаг елләрә...
Јајылмыш шөһрәтин бүтүн дилләрә,
Олурса, олсун гој һаралы Көј көл!

1925

ДАҒЛАР

(Дағыстана)

Дәрдли синәндәки әски чығырлар
Инсан изләринә бәнзәр, а дағлар!
Бу ағыр, үзүчү бахышын мәнә
Ганлы әфсанәләр сөјләр, а дағлар.

Мән динләдим, көзүм, кәл нишан вер сән—
Алтын ордулардан, икид әрләрдән!
Карванлар гонуғу көлкәликләрдән
Кимләр кәлиб кечмиш, кимләр, а дағлар?!

Һәп кечән милләтдән галмыш бу улус,
Сонра вурушмалар, говғалар сонсуз!..
Сән истәрсән сөјлә, истәрсәнсә сус,
Билирсән онлары әзбәр, а дағлар!

Кечәркән икидләр Күрдән, Арасдан
Чыхарды синәндә гылынчлар пасдан.

Фәгәт мән анламам тутдуғум јасдан,
Јохмудур онлардан әсәр, а дағлар?!

Көрдүн чарпышаркән сојлар, ојмаглар,
Ојнарды көјләрдә ганлы мизраглар;
Саһиби говғада өлмүш гысраглар
Көрдүнмү нә јазыг кишнәр, а дағлар!

«Гаф» дејә анармыш сәни һәр бәндә,
Санармыш күчүнү икидләр сәндә.
Јетишмиш олсајдым о күн Дәрбәндә,
Биләрдим кимдәдир һүнәр, а дағлар!

Кечәркән о чошгун Елхан ордусу,
Дујдуму үрәјин өлүм горхусу?
Әјилмәмиш башын, сөзүн доғрусу,
Әјилән јашамаз, өләр, а дағлар.

Алтын мә'дәнидир бу јохсул өлкә!
Нәјин салдырмышды о Гәрби—түркә?
Хәзәр икидинин сәсидир бәлкә—
Ки, галмыш гојнунда курлар, а дағлар!

Позулмуш галалар, төкүлмүш ганлар,
Јалчын гајалардан дүшән инсанлар,
Мәзар дашларында әски дастанлар
Сән варкән шаһиди нејләр, а дағлар?!

Кечәнләр сајгысыз Самур чајыны,
Икидләр әлиндән алды пајыны.
Өләнин, галанын билмәм сајыны,
Бәлкә сән верәсән хәбәр, а дағлар!

Сабутај адында бир команданы
Көндәрмишди Гәрбә көјләр султаны.

Икид әлиндәки моғол фәрманы
Көрдүнмү нә голлар бүкәр, а дағлар!

...Бир күн кәлди: олду иманын камил,
Ки, гуртарыр сәни гәһрәман Шамил!
Фәләк дедикләри сән дејән дејил,
Намәрдләр дост јолу кәсәр, а дағлар.

О замандан сәнин дәрдлидир башын,
Ағлар көрүнүрдү торпағын, дашын.
О дәрдли күнләрдә јохду јолдашын,
Јалгызлыг ән бөјүк кәдәр, а дағлар!

Бу јахын күнләрдә гопду бир туфан,
Деврилди аһындан гурулмуш дөвран.
Ән дар күнүндә дә ким иди гошан,
Ким иди синәси сипәр, а дағлар!?

Титрәк әләлријлә ихтијар ләзки,
Бир мәсәл сөјләди. Дедим: пәк әски.
Јениси башланды, фәгәт битмәз ки...
Нәдир бу битмәјән чөвһәр, а дағлар?!

Көјлү гызларынын чатыг гашында,
Нәдир о гајнајан гәм бахышында?!
О дарғынлыг нәдир бу кәнч јашында?
Ач дәрдли гәлбини көстәр, а дағлар!

1 апрел, 1920

ГУШЛАРА

Јаваш учун, назлы гушлар,
сизә мәним бир сөзүм вар:
Дојдунузса бу јерләрдән
кимә галды о јувалар?

Сиз дә, бәлкә инсан кими
бурахдыныз јуваларда
О күл үзлү баланызы...
јохса нә вар һаваларда?!
Аман гушлар, мән јанылдым,
сиздә үрәк нур парчасы,
Биздә мурдар јығынидыр,
о мәһәббәт кәрбәласы.
Сиздә һеч бир баба јапмаз
белә мүдһиш чинајәти.
Бизим кими сиздә јохдур
аналарын хәјанәти.
Кедин, гушлар, кедин,
аллаһ јахшы јоллар версин,
Сиз кимсәдән инчимәјин,
кимсә сиздән инчимәсин.
Аман гушлар, билмәм нә вар
бу мәзарлыг аләминдә,
Руһум ајдын бир из арар
бу гаранлыг чөл ичиндә.
Варса сиздә артыг ганад,
аллаһ үчүн, верин мәнә,
Мән дә сизсиз гәрибсәдим,
учмаг истәр руһум даһа.
Һеч олмаса ону алын—
чох јазыгдыр—јаныныза,
Назлы гушлар, сығынмышам
адыныза, шаныныза.

5 феврал, 1914

БАЛАЛАРЫМА

Ајдын олсун көзләриниз!
Кәлди баһар күлә-күлә.
Кедән гышдан галмаз бир из:

Кәлди баһар күлә-күлә,
Олду баһар күлә-күлә.

Чыхсын кәфәндән тәбиәт,
Јаз јағышы бөјүк не'мәт.
Гој олсун Јер үзү чәннәт
Кәлди баһар күлә-күлә,
Олду баһар күлә-күлә.

Чал гыш! Бујур, уғур олсун,
Гыр сачыны чинләр јолсун.
Кәл, ај Дурна, кәл, ај Дурсун.
Олду баһар күлә-күлә,
Кәлди баһар күлә-күлә.

Јаман күнүн өмрү аздыр,
Мөвсимләрин күлү јаздыр.
Олду баһар күлә-күлә,
Кәлди баһар күлә-күлә.

Бөјүк дәрддир вәтән дәрди,
Бу гыш сизә ағыр кәлди.
Кәлин, гушлар Јаздыр инди.
Олду баһар күлә-күлә,
Кәлди баһар күлә-күлә.

Топлајыб бир дәстә чичәк,
Ди кәлин мәктәбә кедәк.
Тәнбәллијә лә'нәт едәк.
Олду баһар күлә-күлә,
Кәлди баһар күлә-күлә.

1917

ХУЛУГДА

Сојуг бир чәһәннәм бир јаман өлкә,
Сојуг күч кәтирди сығындым күркә.
Бу күрк олмасајды, кәлмәзди бәлкә,
Бу имансыз гышын јазы Хулугда.

Бир мәктәб вердиләр еј̆ни бузхана,
Ајагларым мәни дојдурду чана.
Кечәләр салдылар кирли јорғана,
Дедиләр: ол буна разы, Хулугда.

Он беш күн истәдим бир галын чораб,
Бир мүсәлман оғлу вермәди чаваб.
Мән нечә сөјләјим, ким чәксин һесаб?
Јохдур ки, бир адил газы Хулуғда.

Кечә гар, күндүз гар, ахшам-сабаһ гар,
Демәзләр ки, бурда бир мүәллим вар...
Бағламыш гапыны чүт арвадлылар,
Гыздырыб сөһбәти-сазы Хулугда.

Јығылды һамысы—ағсаггал, һампа
Бојун олду һәр шеј, бир дә бир лампа.
Кәлдиләр: лампа вар, шүшә јох амма,
Јандырагмы һава газы Хулугда?

Бу кәнддә нә чохдур «баш үстә», «бәли»,
Беләликлә ишләр кетмәз ирәли,
Горхум будур: эссә киди јели,
Мүәллимин сына сазы Хулугда.

Хулуг кәнди, 1920

КҮРЧҮСТАН

Мән өмрүмүн ән чанлы,
Ән чылғын чағларында:
Долашдым Күрчүстанын,
Мамырлы дағларында.

Сејрә чыхдым илк әввәл,
Тифлисин јанларында;
Дедиләр ки: «Дурма, кәл,
Сурам орманларында.

Гадын бир һөкмүдарын,
Мазғаллы бир бүрчү вар;
Бу изсиз орманларын
Һәр јериндә күрчү вар.

Гаршылар сәни гатсо
Шән вә күләш үзүјлә.
Ичәрсән бир ичим су
Күрчүләрин өзүјлә.

Чыхдым мән дә јухары,
Бахараг чылғын Күрә;
Чыхдым дағлара сары
Дост үзләр көрә-көрә.

Руһум чичәкләр дәрди,
Нә һәдди, нә һесабы;
Дадлы бир нәш'ә верди
Кахетјанын шәрабы.

Ахшамладыг бир дәфә,
Рион чајы бојунда;
Әјләндим бахдым кефә
Күрчүләрин тојунда.

Јахшы јадымда галмыш,
Каһ атлы, каһ пијада;
Үч ај гәдәр, бүтүн гыш
Кәздим Мингрелјада.

Көрән билир Күрчүстан,
Јосунлу бир дијардыр;
Күрчүстанын чан алан
Көзәлликләри вардыр.

О заман мән кәзәркән,
Күрчүстан торпағында;
Ганлы бир ләкә көрдүм
Чарлығын бајрағында.

Сорунча күрчүләрдән,
О сиррин мә'насыны,
Ачдылар мәнә бирдән,
Мәмләкәтин јасыны.

Рион һајгырды дурду,
Белә инсанлыг олмаз;
Әчәл бахтыны гурду
«Ағлајан чох, күлән аз!».

Арадан кечди илләр,
Чарын сөндү чырағы.
Тарих етди дәрбәдәр,
О ганлы тәмтарағы.

О күнләр көрдүм бир дә
Һәмајилли Тифлиси;
Инди бахдым һәр јердә
Гајғысыз јарын сәси.

Инди ал бајрағында,
Нә ләкә, нә пас вардыр;
Күрчүстан торпағында,
Нә матәм, нә јас вардыр.

Бахдым һәмән Күрчүстан,
Инди чох башгалашмыш;
Динччә ахан бир судан
Илдырымлар чахнашмыш.

Гајаларын коғушуна
Сығынмыш илдырымлар;
Дағларын јохушуна,
Дырмашан ишыглар вар...

Өзүм көрдүм Земавчал,
Ишыг салыр дөрд јана;
Уғурлу башга бир һал,
Кәлмишдир Күрчүстана.

Ә. Чавад

«Ингилаб вә мәдәнијјәт» журналы. 1929-чу ил, № 6. сәһ. 4.

Сән анлама, мән анларам, ҝөзәлим

Танры мәним архам, [illegible] ганадым,
һөрмәтим, иззәтим, [illegible],
Гардаш бәрабәри көзәл арвадым,
Сергејин, дурналар,
көзүм јолдадыр!

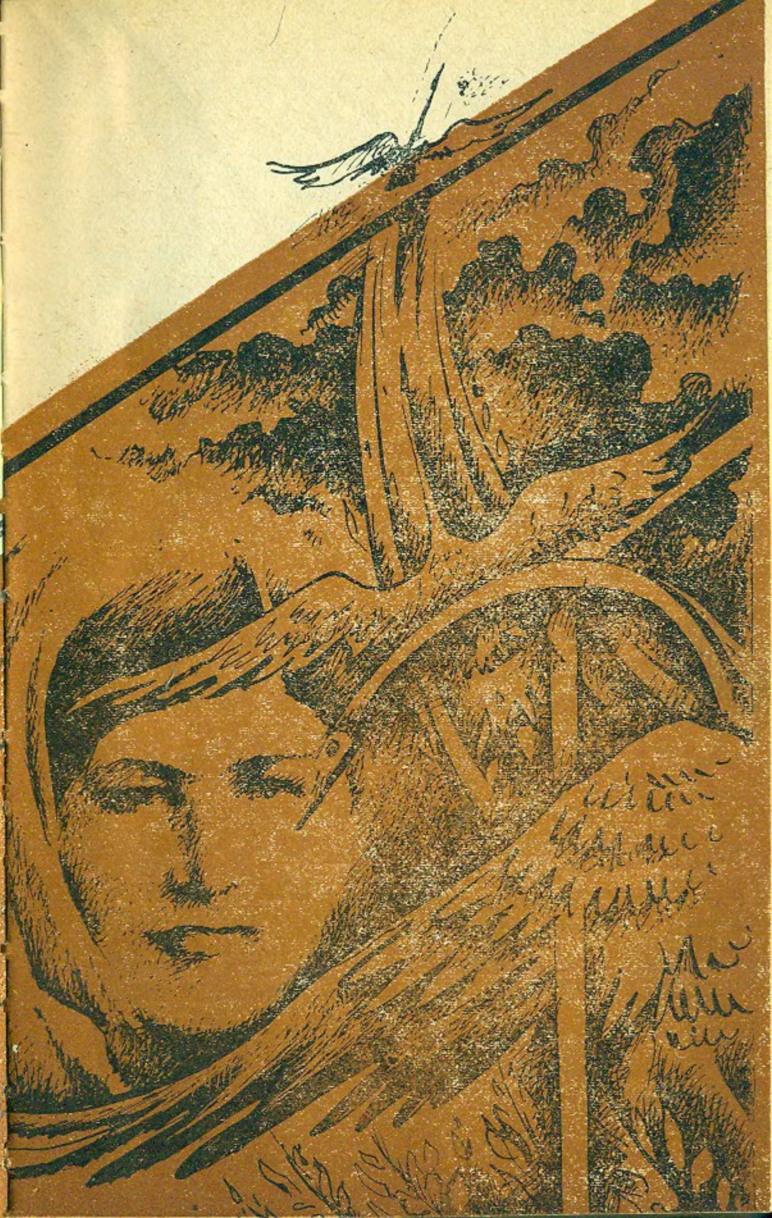

ГУРБАН ОЛДУҒУМ

Бир хејли замандыр кетди, кәлмәди,
Әһду пејманына гурбан олдуғум.
Истәди чан вердим, гәдир билмәди,
О ширин чанына гурбан олдуғум.

Дедим, ајрылыға јохдур таваным,
Ајрылыб кетмәсин сәрви-рәваным;
Бир даһа дөнмәзми јосма тәрланым,
О тәмиз ганына гурбан олдуғум.

Мән һеј көјә бахдым... Көј мәнә бахды...
Јоллара бахмагдан көзләрим ахды,
Шимшәк олду, анчаг бир дәфә чахды,
Бахды гурбанына гурбан олдуғум.

Көнүл вермәк истәр бир мүждә јенә
Севкили јурдумун көзәлләринә;
Ше'римә чан вериб, көјләрдән енә,
Шөһрәт вә шанына гурбан олдуғум.

О мәним ше'римин руһу, рәвачы,
Бүтүн көзәлләрин башынын тачы,
Билмәзми ки, онсуз өмрүм чох ачы,
О һагг диванына гурбан олдуғум.

Көзәлликләр јапма, дујғулар чансыз,
Мәнә тә'н ејләјир һәр јетән гансыз.

Атылан охлардан чых кәл зијансыз,
Наму нишанына гурбан олдуғум.

ШҮКРИЈЈӘМ ҮЧҮН

Бир күлсән, дәрмишәм кәнчлик бағындан,
Бир күлү, чичәји дәрмәрәм сәнсиз.
Кам алдым өмрүмүн оғлан чағындан,
Бир баға, бағчаја кирмәрәм сәнсиз.

Сөјлә јадындамы Чаква, Батуми?
Овладын көнлүмү, чалдын руһуму!
Камана дөнмүшдү гәлбимин сими,
Һурини, мәләји көрмәрәм сәнсиз!

Нә чохдур дүнјада гәнирсиз пәри,
Көзүмә көрүнмәз даһа һеч бири!
О гызыл сачлары, ипәк телләри
Әл атыб бирини һөрмәрәм сәнсиз.

Мәндән хошбәхт вармы дүнјада, дејин?!
Еј телли јаврусу Сүлејман бәјин!
Бәхтим тәрлан имиш: јејиндән јејин!
Һеч кәсә бу бәхти вермәрәм сәнсиз!

Сәнинлә кәзәрәм елдән-елә мән,
Батарам, чыхарам селдән-селә мән.
Дүшсәм дә ағыза, дилдән-дилә мән,
Јашаја билмәрәм бир кәрәм сәнсиз!

Сонатәк көлләрдә үзсән дә мәнсиз,
Гуш олуб көјләрдә сүзсән дә мәнсиз,
Сән Әсли галсан да, дөзсән дә мәнсиз,
Алышыб јанарам мән Кәрәм сәнсиз!

Шүкриjјә талеjим, шүкүр худаjа!
Көрдүjүм доғруму, јохса пәк рөја?!
Долуб үрәjимә бу дадлы хүлjа,
Ширин күнләрими сүрмәрәм сәнсиз!

Әвәт, бу севданын сәфасы чохдур,
Севдасыз һәjатын мә'насы јохдур!
Көзләрин јылдыздыр, киприjин охдур,
Үрәк гүбар олар—чан верәм сәнсиз...

Ше'римин сөзүсән, сөзүн—аһәнки!
Үзүндә бәрг вурур күлләрин рәнки!
Хәjалын, чамалын көзәл чәләнки!
Илһам jетим галар, ағыл—кәм сәнсиз!

Кәнчә, 1917

НИЈӘ КӘЛМӘДИН

Меjдән көнүл күсдү, сәнә сарылды,
«Кәлдим» дедин дурдун, ниjә кәлмәдин?
Андым сәни, мәнә көjләр дарылды,
«Билдим» деjиб дурдун ниjә кәлмәдин?

Артыг мәним јарым деjил хәjалы,
Һеч бир гаша бәнзәтмәрәм һилалы,
Бир дәлиjәм сәнә мәфтун олалы,
«Билдим» деjиб дурдун, ниjә кәлмәдин?

Сызламарам һәр бир кичик јарадан,
Мәним гөнчәм күлмүш баһар олмадан.
Бирләшин, сөjләди бизи јарадан,
«Билдим» деjиб дурдун, ниjә кәлмәдин?

Пәришандыр көнүл, пәришанам мән,
Көзәл гыз, кәләрсән, дәрдими билсән.
Кәл, бу јад елләрдә шәнлиjим ол сән,
«Кәлдим» деjиб дурдун, ниjә кәлмәдин?

Гәләм сағәр, демәз, етмәз истиғфар,
Сәнинчүн сәрхошдур, сачылар јазар,
Мән сәни севмишәм, буну ким позар?!
«Билдим» деjиб дурдун, ниjә кәлмәдин?

СӘН АҒЛАМА

Мән деjән јох, фәләк деjән олдуса,
Әсди jелләр, күл јанағын солдуса,
Дәрд әлиндән ала көзләр долдуса,
Сән ағлама, мән ағлаjым, көзәлим!

Уғурунда олмуш икән сәрсәри,
Мән өпмәдән о гывырчыг телләри,
Дағытдыса тәбиәтин jелләри,
Сән ағлама, мән ағлаjым, көзәлим!

Һаны сәнин һәр ешгинә, һәр кәнчә
Ешг охуjан гәлбин, сөнмүшдүр мәнчә,
Булмаjырса гәлбин артыг әjләнчә,
Сән ағлама, мән ағлаjым, көзәлим!

Бир гуш идим кечә-күндүз сизләрә,
Јазыг, мәни күлдүрмәдин бир кәрә...
Бахыб инди алнындакы изләрә
Сән ағлама, мән ағлаjым, көзәлим!

Мән бахаркән сән вурдуғун јараjа,
Инди залым фәләк кирди араjа...
Бах, хәстә гәлбимлә кәлдим һараjа,
Сән ағлама, мән ағлаjым, көзәлим!

Бакы, 1925

* * *

Һаралысан, чәннәтмидир мәканын
Мәләкмисән, нә дадлыдыр лисанын!

Мән танрымын бахымы илә әзәлдән
Бир бадә ичмишәм, бир көзәл әлдән.
Ән руһани нәш'әләрдән ганадым,
Чыхдым сәни булудларда арадым.
Улдузлардан сордум:—«Ајдыр!»—дедиләр,
Аја кетдим, о да сәнсиз мүкәддәр.
Сәнсиз көрдүм, мәләкләрә дарылдым,
Ендим јерә гәләмимә сарылдым!
Јаздым... јаздым, фәгәт кәлмәз бизим јаз.
Һеч бир ше'р бахдым сәнсиз шән олмаз.
Һеч јазмајым дедим, истәјим сөндү,
Гәләм сүкут етди, көнүл дүшүндү...
Бир сәс дујдум гәләм әлдән дүшүнчә;
— Тәк мәнимчүн вурсун гәлбин өлүнчә!..
...Бајылмышдым... дурдум, көрдүм ки, тәк сән,
Сән имишсән мәнә бадә ичирән.
Һарда идин, чәннәтмидир мәканын,
Мәләкмисән, нә дадлыдыр лисанын?!

Батуми, 25 јанвар, 1916

КӨЗҮМ ЈОЛДАДЫР

(Шүкријјә ханыма)

А достлар, бир гумрал тәрланым учду,
Јолларда јолчум вар, көзүм јолдадыр.
Он беш күн ајрылыг он беш ил кечди,
Өлдүрдү интизар, көзүм јолдадыр.

Һаны мәним архам, голум-ганадым,
Һөрмәтим, иззәтим, шөһрәтим, адым?!
Гардаш бәрабәри көзәл арвадым
Сөјләјин, дурналар, көзүм јолдадыр!

Кетмишди он күнә, чыхды он бешә,
Нечин салды мәни белә тәшвишә?
Демәдимми, сагын! Көнүл бир шүшә,
Кеч кәлирсән, сынар, көзүм јолдадыр.

О ки, верди сәнә һәм вар-јохуну,
Гәлбимә сапладын һичран охуну,
Јастығындан алдым көзәл гохуну,
Јастығын күл гохар, көзүм јолдадыр.

Еј вәфасыз, сәнин үрәјин дашдан,
Нејчин сөјләмәдин, күлүм, бу башдан:
«Јары аз севирәм гоһум-гардашдан»,
Гоһумлу бәхтәвәр, көзүм јолдадыр.

Славјанка, 20 ијул, 1930

ЈАРАЛЫ ГУШ

Јаралыдыр көнлүм гушу, јаралы,
Јараланды јазыг ашиг олалы.

Бир дәринликдә ки, һәр дүшән чыхмаз.
Гуртулмаг истәјир, ганад јарамаз.
Имдадына кәлән, үмидиндән аз,
Јаралыдыр көнлүм гушу, јаралы!

Дост араркән, овчу чыхды јолуна,
Әзраил сағына... өлүм солуна!
Вурма, овчу, ганадына, голуна,
Јараланды јазыг шаир олалы!

Аман овчу, бунун һалына дүшүн!
Көзүндә јашы вар, гој ону төксүн.
Сонра амадәдир өлүмә һәр күн,
Јаралыдыр көнлүм гушу, јаралы!

Кәдәрли бир гәлбин јаныг фәғаны
Јандырыр үрәји дашдан оланы.
Овчу, бу чырпыныр, өлдүрмә буну!
Јараланды јазыг ашиг олалы!

Јурдундан ајрылмыш, јувадан узаг...
Достунун көзүндән, көнлүндән ираг.
Үмиди сәнәдир, еј јарадан һагг!
Јараланды јазыг шаир олалы.

5 декабр, 1913

БАЈАТЫЛАР

Һачанса Әһмәд Чавадын дилиндән чыхан бу бајатылары журналист Јусиф Исмајылов шаирин вәфалы һәјат јолдашы Шүкрије ханымын јаддашындан јазыја көчүрүб. Әлбәттә, бајатыларын гејдсиз-шәртсиз Әһмәд Чавадын олдуғуну демәк чәтиндир. Шүкријә ханымын хатырладығына көрә китаба дахил етдик. (Ахырынчы бајатыда шаирин оғлу Нијазинин ады чәкилдијиндән бунун нағды Әһмәд Чавадын олдуғуну дејә биләрик!).

Үч гәрәнфил верәјим,
Ач гојнуну: кирәјим.
Сән ордасын, мән бурда,,
Сојугданмы өләјим?!

Дағлар дағлара бахар,
Атәшин бәни јахар.
Һәлбәт бир күн кәләчәк:
Көзүн көзүмә бахар.

Ај ишыгдыр, ишыгдыр,
Дам дама илишикдир.
Һал тутмасын аннеси:
Оғлу бана ашигдир.

Армуд далда балланыр,
Јерә дүшүр, халланыр.
Оғлан падшаһ олса да,
Јенә гыза алланыр.

Јазы јаздым јаз иди,
Гәләмим бәјаз иди.
Гынама, бәјәфәндим,
Мүрәккәбим аз иди.

Кедәлим әлинииздән,
Гуртулум дилинииздән,
Јашылбаш өрдәк олсам,
Су ичмәм көлүнүздән.

Ај узана-узана,
Сөзүм дүшдү јазана.
Һәр адам сөзү билмәз,
Сөз чыхардар јазана.

Нијази—гара кәди (пишик),
Судун үзүнү једи.
Гәбаһәт аннесиндә:
Долабы китләмәди.

КҮСӘЈӘНЛӘР

Башдан зор көрүрәм, бездим ајагдан,
Безикмишәм, валлаһ, көнүл алмагдан.
Көрүнүр, бизимки әјилмиш һагдан:
Анамыз күсәјән, арвад күсәјән!
Әграба күсәјән, евлад күсәјән...

«Чан!» дедим, өмрүмдә ешитмәдим «чан!»,
Бичарә гәлбими үзду һәјачан;
Мүхтәсәр, көнлүмә нештәрләр санчан—
Һәм гоһум күсәјән, һәм јад күсәјән.

Фәләк полад кими гәлби енәрмиш,
Инсанын игбалы јаман дөнәрмиш!
Инди анладым ки, очаг сөнәрмиш:
Ев әһли күсәјән, евлад күсәјән.

ҮМИДИМӘ

Мәним бу күн
        чәһәннәмлик думан алмыш јолларымы,
Бир әзраил пәнчәси ки,
        сармыш чансыз голларымы.
Бир јолчујам,
        сәмум јели долдурмушдур көзләрими,
Бир гәриб ки,
        јад елләрдә анлајан јох сөзләрими,
            Бары сән кәл, еј көзәл гыз,
            Еј руһумда доған улдуз,
            Көстәр мәним гибләм һаны?

Бир зүлмкар дәмир гәфәс...
        Боғулачаг өмрүм јазыг.
Парчаланды хәстә көнлүм,
        парчаланды сәнсиз артыг.

Күнаһкарын аһ-зарыны
        нә һагг динләр, нә дә инсан,
Јетишәрсән фәрјадыма,
        фәғаныма дујмуш олсан.
            Бары сән кәл, көзәл мәләк,
            Көзләримә бир ганад чәк,
            Көстәр мәнә чәннәт һаны?

14 апрел, 1914

СӘН

Руһум мүдһиш бир гаранлыг ичиндә
Чырпыныркән, имдадыма јетишдин.
Фыртыналар үмидими боғаркән,
Хызрым олдун, фәрјадыма јетишдин.

Бир сыныг шәһпәрлә чыхмышдым јола
Үзләдијим јери көрмәдән әсла,
Јорғунлуг чөкмүшкән ганада, гола,
Гүввәт олдун, ганадыма јетишдин!

Азмышдым јолуму... гаршымда өлүм...
Јаслара батмышды күлүм, бүлбүлүм
Өлмүшкән әмәлим, солмушкән күлүм.
Көзләринлә сән дадыма јетишдин!

1913, 8 нојабр

НӘ ЈАЗЫМ?

Нә јазым, ајрылыг нәдир, билмәзсән,
Нәләр чәкдијими чәкәнләр билир.
Нә дејим, сөз вармы дәрдимә онча,
Сәнсиз көз јашлары төкәнләр билир.

Сәнсиз нәдир күнәш, нәдир гаранлыг,
Нәдир күнаһымыз, биз ајры галдыг.
Ешгимиз бир дүнја јашармы артыг?
Көзүнә гаранлыг чөкәнләр билир.

Билмәм мән андымы мәним адымы.
Хатириндә билмәм јерим галдымы?
Мән бир чичәк гушу—буну һамы андымы?
Күлләр билмәзсә дә, тиканлар билир.

1923-чү ил

ЛЕЈЛА

Дејирләр: Гарабағ бир чәннәт имиш,
Бәсләрмиш гојнунда чичәкләрини.
Мәндә гүдрәт јохдур гәләм чалмаға,
Тә'риф ејләмәјә анчаг бирини.
Кәрдиши чан алан, гәмзәси ә'ла,
Доғрудан көзәлдир, көјчәкдир Лејла!

Чичәкләр гојнунда бәсләјиб әндам,
Бәрг вурур додагда бадәнин ганы.
Көзәлсән, инчәсән гур јени бир дам,
Әсир ет, гул ејлә маһи-табаны,
Долансын башына улдузлар, ајлар,
Бу көһнә дүнјанын Лејласы да вар.

Әзәлдән бөјләдир, һәр јени шаир
Бир јени јол булуб, бир әмәл бәсләр;
Мәним тәбиәтдән истәјим будур:
Чохалсын јурдумда бөјлә көзәлләр.

Көзәлләр топлашыб олсунлар бачы,
Лејла да онларын башынын тачы.

Көнүл тәзәләнди ситајишиндән,
Көзәлләр султаны, елләр көзәли.
Горхум вар, севкилим, бирчә ишиндән
Мүмкүнсә дәјишдир һөкми-әзәли,
Әмр елә, чичәкләр солмасын, Лејла!
Ајрылыг күнүмүз олмасын. Лејла!

О кәркин гашларын көлкәсиндәки
Чан алыб, чан верән көзләрә гурбан!
Букүнкү Лејланын хош сәсиндәки
Мә'налы, мә'насыз сөзләрә гурбан!
Гурбан гәбул едиб төксә ганыны,
Нәји вар шаирин,—верәр чаныны.

1934-чү ил, 1 нојабр

КӘЛИН

Еј сүзкүн көзләри сәһәр улдузу,
Пәришан телләри јасәмән, кәлин!
Көзәлләр сәчдәси кәтирдијин дин;
Кирдим сизин динә бир дә мән, кәлин!

Һәр јетән наз етди, гатландым наза,
Көнүл вердим һәр бош сөһбәтә, саза,
Саллан ки, чан гушу чыхсын пәрваза,
Пәришан олсун гој, һәр көрән, кәлин!

Сәнсизликдир мәним битмәјән дәрдим.
Битмәјән дәрдимлә мән сәнә кәлдим.
Күлән додаглардан мән бир күл дәрдим.
Сахланмыш гәлбимдә истәрсән, кәлин.

Сығмаз икән руһум кениш торпаға,
Кәлмиш һүзурупа бир гул олмаға,
Көзәллик бир чичәк, мәһкум солмаға,
Солдурма бош јерә ону сән, кәлин!.

6 ијун, 1919. Кәнчә

СӘНСИЗ

Бир билән јох ки, нә чәкәр сәнсиз
Сәнин ешгинлә јашајан көнлүм?
Сән кечән јолда көрәрәк бир из,
Изин үстүндә озана дөндүм.

Чәкдијим дәрди саза анлатдым.
Дәрдли бармагла тели ағлатдым.
«Бизә кәл!» дедин, бир аддым атдым,
Бир аддым јолда мин чәннәт көрдүм.

Булаг үстүндә топланыр гызлар
Кечиксән бир аз, үрәјим сызлар·
Сорушдум, булаг деди: мәндә вар,
Суда эксини ахтарыб дурдум.

5 ијул, 1918, Һачыкәнд

* * *

Сәһәр заманыјды әсәркән јелләр,
Дүшәркән жаләләр ојатды сәни.
Чатылды гашларын, дарылдын мәнә,
Ислатды жаләләр назик бәдәни.

Бүтүн бир сәһәри јалвардым дурдум,
Бош галмыш гојнуна чичәк долдурдум.
Күлзарына гур'ан дејә әл вурдум,
Инанмадын нијә, күлмәдин јә'ни.

Анд ичдим ки, көнлүм сәнсиз јашамаз,
Сәнсиз, о бир ағлар телли сыныг саз.
Голларына вердин о дәм бир пәрваз,
Охшадын синәнә чансыз дүшәни.

Инди сәнсиз хәстә көнүл сәрсәри
Долашмагда бүтүн гүрбәт елләри,
Еј көнлүмү бир јол күлдүрән пәри,
Нијә ағлар гојдун илләрчә мәни?

АШИГИН ДӘРДИ

Сорараг улдуза, аја,
Араркән кезләрим сәни,
Мәним кими би севдаја
Дүшән көрдүм бир дә мәни.

Нә заман ки, инсан оғлу
Азар гүрбәт елдә јолу
Мәним кими—көзләр долу
Јашла саламлар вәтәни.

Мәнчә дәрдин ән јаманы:
Итирмәк дәрд анлајаны.
Һәр јетәнә дедим һаны?
Көстәр мәнә дәрд билэни!

Аһ, еј көзәл елим, күнүм
Дүшсә сәнә бир дә јөнүм,

Танрым олсун ән сон күнүм
Көстәр мәнә чан дејәни.

Ајры дүшдүм мән елимлә,
Кедән булуд, кетмә, динлә.
Ағла мәнә өз дилимлә
Ел ашиги сөјләјәни!

Ашигин бир ел дәрди вар—
Елләр охур, елләр јазар.
Мән дүзәрәм, заман позар
Көз көтүрмәз бу күлшәни!

31 август 1916, Кутаиси

НӘДӘН ЈАРАНДЫН

Сән гүдрәтин ашыб-чошан вахтында
Мәләкләрин күлүшүндән јарандын.
Сәһәр дилли бир фырчанын әлијлә
Аһуларын дурушундан јарандын.
Ај ишығы; көзәллијин, гызлығын
Чичәкләрлә өпүшүндән јарандын.
Сәринләтдин бахышынла көнлүмү,
Булудларын учушундан јарандын.
Гаранлыгда боғуларкән үмидим,
Дан улдузу јүрүшүндән јарандын.
Масәвадән учмуш бирәр көлкәнин
Дан јерилә көрүшүндән јарандын.
Көзәлликчин тәбиәтлә гүдрәтин
Јавашча бир совушундан јарандын.
Гәләм әлдә илһамымы динләркән
Сән гәлбимин вурушундан јарандын.

28 мај, 1914

КӨЗӘЛ ГАДЫН

Сән кимдән өјрәндин белә әданы,
Ej хәстә шаирин илһамы көзәл?
Солғун додағындан чами-севданы
Ичирмишдир мәнә сагиjи-әзәл.

Көзәллик тачыны гојдун башына,
Дүнјаја чөкмәдән кабуси-әләм,
Сән бир мәләксән ки, бахыб гашына,
Әлиндә шаирин титрәмиш гәләм!

Сөз јох ки, һүснүнә хилгәт күнүндә
Гүдрәт гәләм чалмыш, сусмуш мәләкләр...
Әввәл чансыз икән, сонра өнүндә
Гушлар кәлмиш дилә, күлмүш чичәкләр.

Анылдыгча сәнин севкили адын,
Булмуш камалыны ше'рин һүнәри;
Гаршында диз чөкмүш еј көзәл гадын,
Дүнјанын ән бөјүк сән'әт әрләри.

1924

УНУДУЛМУШ СЕВДА

Сорушурсан, сәни севдаја салан
Һардадыр о инди гызлар көзәли?
Мән унутмушдум о севданы, инан,
Дујғусуз гәлбили дөвранын әли
Мәни сарсытды, унутдум адыны,
Мәнә, кәл, сорма о солғун гадыны!

Мәни чох кәнч икән ағлатды заман,
Чәкәрәк пәрдә о хош мәнзәрәјә.
Мәним илк ешгим, илк әлдә һаман
Көмдүләр, билмәдим, амма нәрәјә?
Ону дөндәрди хәзан јарпағына,
Нә дејим мән о јерин торпағына!

Анлашылмаз дүшүнүб сөјләдијим,
Нә дурур гәлбим о күндән, нә дујар,
Мән ки, һала јенә сәрсәм кимијәм,
Јенә гәлбимдә о дәрдин изи вар.
Лә'нәт өмрүн бу ағыр илләринә,
Ону дөндәрди хәзан јелләринә.

Бир соран јохму о залым фәләјә
О мәним кәнчлијимин гатилинә:
Нијә гыдын сән о солғун мәләјә?
Бу вуруб, јыхмағынын гајәси нә?
Нә дејим, бөјлә, бу мә'насыз ишә
Сону јох, сытмалы сәрсәм кедишә...

1923

МАДОННАЈА

Мән, доғрусу, бу бошлугда долашан
Мәфкурәсиз сәрсәринин биријәм.
Сән дејирсән мисалларда дујдуғун,
Ешитдијин әфсанәви пәријәм.
Нә лүзум вар дәлил, сүбут булмаја;
Мән һазырам сәнин гулун олмаја.

Һеч дејилдир көзәлләрин дилбәри,
Инандым ки, сән бир пәрисән, пәри!
Төк алнына о авара телләри,

Гој олајым бундан белә сәрсәри.
Ағладараг әски гырыг сазымы,
Чанлатајым бир аз сөнүк јазымы.

Бу доғрудур, севда олур әзәли,
Мән шаирәм, һәјатымдан безәли.
Анчаг мән бу фыртынада үзәли
Көрмәмишәм сәнин кими көзәли.
Гој башына көзәллијин тачыны,
Көнлүмдән ал гуллуғунун бачыны.

1922

О ГЫЗА

Ә. Нәзмијә

Өмүр дедикләри чарпашыг бир јол,
О чарпашыг јолун јолчусујам мән;
Кәл, јолум үстүндә бир сөзүм вардыр:
Көзәл гыз, бу јолда кәл Хызрым ол сән!

Севда дедикләри чылғын бир дәниз
Мән чыхдым дәнизә, галдым јелкәнсиз.
Истәмәрәм өлүб гуртарым сәнсиз
Сәнсиз һәр икиси нә күчдүр билсән!..

Сөјләсәм дәрдими көјдә улдуза,
Олур чох пәришан дәрд јаза-јаза...
Бир дејән јохдур о көзәл гыза,
Вердијин дәрдләрин дәрманы кимдән?!

Чылпаг чијинләрә пәришан телләр
Дөкүлүр, ашиги пәришан ејләр.
Нејләјим, дәрд билән дејил бу елләр...
Ағла, јазыг көнлүм, јохдур бир кәсин...

5 март, 1919, Кәнчә

БУНУМУ ИСТӘРДИН

Чохдан бәридир ки, бу заваллы көнлүм
Мән сәндән алдығым нур илә јашаммајыр.
Сәнин јадикарын руһумдакы бу өлүм
О чошмаг истәјир, амма ки, чошмајыр.

Гаранлыг бир јолда сөндүрдүн чырағымы,
Елә зәнн етдин ки, бир даһа јанмајачаг.
Инди бир назәнин алмагда сорағымы,
О кечән јолларын бир гурбанијам анчаг!..

Мән анд ичмишәм ки, о күн сәндән сонра
Јалвармајачағам артыг һеч бир көзәлә.
Анчаг күнләр кечди, сағалды әски јара,
Бах онун гәлбиндә јох нишаны белә.

Мән артыг о ешги сәрсәри дејиләм ки,
Сәнин дәнбәрләриндә төкәјим көз јашы.
Бу кәскин үсјаны сән анламазсан бәлкә
Бир башга меһраба әјијорум башымы.

Истәдијин кими сән галх онлары дара,
Артыг нә мә'насы вардыр, ағармыш телләр!
Галдыр бу күзкүнү вур бу дилсиз дивара.
Сонра да күзкүнү гаранлыгларда көстәр.

1925

* * *

Көрүнмәз јоллардан кәлән сәсләри
Түкәнмәз ешгимлә сәнинки сандым!
Гәрибсәдим сәнсиз о күндән бәри,
Шикајәт олмасын, артыг усандым.

Сазлар, бајатылар мүһитдән анлар.
Билирмисән, бунлар сәнинчүн ағлар!

Чобан анар сәни, түтәји сызлар!
Елләр тој елә́мәз јолуну көзләр.
Бәзәнмиш кәлинләр, нишанлы гызлар
Јолунда сәпилмиш күлләрә бәнзәр!
Гарылар, гочалар јолларын үстә,
Гыш көрмүш елләрдән күл-чичәк истә.

Кечдијин јерләрдә бир даш олајдым!
Өпәјдим јорулмаз ајагларындан!
Севкин әмр едәјди, бир гуш олајдым!..
Вәтәнин һилалсыз бучагларындан,
Улдузсуз көјүндән шикајәтим вар!
О гәдәр ки, дәрдим!.. Бир гуш нә јапар?!

1917

ОЈАН

Динлә, бир сәс сөјләр сәнә!
О сәс сәнин өз вичданын.
Дејир: «Еј, сән батмыш јаса»
Кәлир јенә бәјин, ханын...
Сән еј јатан, ојан, ојан!
Гијамәтдир, олмуш әјан!

Охутма өлүм фәрманын,
Вер јолунда көзәл чанын,
Көјәрчинләр хәбәр сөјләр:
Кәлир тәхти Сүлејманын!
Сән еј јатан, ојан, ојан!
Гијамәтдир, олмуш әјан!

Олдун јадлар ојунчағы,
Јурдун арсызлар очағы.
Тәпинмә азғын шејтанә,
Јүксәлди бирлик санчағы,
Сән еј јатан, ојан, ојан!
Гијамәтдир, олмуш әјан!

Сәс јох сизин јапыларда,
Јол азмыш көзләрин һарда?!
Узаг јолдан јарын кәлир
Гурбанын јох гапыларда.
Сән еј јатан, ојан, ојан!
Гијамәтдир, олмуш әјан!

Ким демиш: Чансыз бир даш ол!
Азғынлара кәл јолдаш ол!
Јадлашан гардашын кәлиб
Јенидән анд ич, гардаш ол!
Сән еј јатан, ојан, ојан!
Гијамәтдир, олмуш әјан!

Бир гыз кәлир—севинчи вар
Гызын бојунда инчи вар.
Јохса, севән бизим јурдун
Бир дәлиси, надинчи вар.
Сән еј јатан, ојан, ојан!
Гијамәтдир, олмуш әјан!

5 декабр 1916-чы ил

МАХМУРОВА ҮЧҮН

Мәхмәри орманларда чичәк дәрдијин јердә,
Бахарсан чичәкләр вар ачар көлкәликләрдә.
Бәнзәмәз бу чичәкләр гајнар ганлы лаләјә,

Лаләләр ки, охшајар ган долу пијаләјә.
Бәнзәмәз бу чичәкләр Күнәшдән дојмуш күлә,
Онларын әтирләри бә'зән дујулмаз белә.
Руһуму сәрмәст едән чичәкләр дә көрдүм мән,
Онларын һәр тачы да гывырчыгтел јасәмән,
Онларда рәнк дә вардыр, гоху да табах-табах.
Анчаг бу күн көрдүјүм бу инчә даллы замбах
Бир сүзүлүб кединчә сатар јашыл сәрвә наз,
Күл сәррафы олмајан бундан бир шеј анламаз.
Варсын јанагларында чыхмасын гызғын күнәш,
Мәним күскүн руһума, белә көзәлләрдир еш;
Јетишмиш әфсанәли көлкәләрин гојнунда;
Бу гыздан чәкинмәли горхулу ешг ојнунда.

11 феврал 1935-чи ил

ЧОБАН ГЫЗЫ

Бәзәндикчә чичәкләрлә, еј чобан гызы,
Нә чәннәтдир сығындығын дағларын гојну;
Гаш-көз ојнар көзләринлә көјүн јылдызы,
Шаир олур сејр едәнләр бу чошғун ојуну.

Санки кәлдин бу чәннәтә, тәхтини гурдун,
Бир гат даһа көзәлләнди севкили јурдун.

Чобан гызы, ешитмишәм бир севдијин вар,
Онун дәрди бу дүшдүјүн, кизләтмә мәндән,
Доғру сөјлә онунчүнму көзләрин ағлар,
Мүждә умар һәр вечһ илә кәлиб кечәндән?

Сыхылдынса, чағыр кәлсин, о галсын бир аз,
Онсуз, әлбәт, һеч бу дәрдә дәва тапылмаз.

Чобан гызы, о кəлмишдир, көнлү дə хəстə,
Галдырма, кəл, ағлајачаг сазын теллəри.
Нə руһ олур көрүб сəни чошмајан сəсдə
О бир шəһəр јаврусудур чылыз, сəрсəри.

Чох башгадыр инчəликлəр онун көзүндə,
Инанма кəл, кəлди-кедəр дурмаз сөзүндə.

Анлашылан, ајрыларкəн бир боја верди,
Верəркəн дə јалварды ки, сүрүлсүн гаша.
Үч күнлүкдүр онун, гузум, севкиси, дəрди
Чан вердијин бу сездаңы чыхармаз баша.

Бах нə дејир, ешгин үчүн мəн ачдығым фа...
Сүртмə ону гашларына, сəн бојасыз гал...

Ј. П. ОРБЕЛЈАНИ

Гызыл кəнчлијимин дəјəрли досту
Алакөз Јелена, ханым Јелена!
Вəфасыз дејилəм өлүнчəјəдəк,
Һазырам башына дөнүм, Јелена!

Нејлəјим ки, фəлəк чох јаман сыхды,
Онсуз да виранə гəлбими јыхды.
Достларымын чоху вəфасыз чыхды,
Һејрəтдəн гуруду ганым, Јелена!

Күрчүстан гəшəнкдир, буна јох сөзүм,
Кəзəркəн јурдунда севинир көзүм.
Күрчү јахшы достдур, көрмүшəм өзүм,
Онлардан биринчи, чаным Јелена!

Гəлбим кими гəлбин, билирəм, сафдыр,
Вар олсун көзлəрин, јахшы сəррафдыр.

Дејəнлəр вар: «Достлуг бир гуру лафдыр»
Онлары инсанмы саным, Јелена?!

Доғрудур, достлугда кечəн бу он ил
Севəн бир гəлб үчүн чох өмүр дејил;
Анчаг мəн истəрдим, ону јахшы бил,
Ағарсын теллəрин, јаным, Јелена!

1935-чи ил, 10 ијул

МƏН ТАПМЫШАМ

Еј танрынын чəннəт уман гуллары,
Мəн чəннəти бу дүнјада тапмышам.
Арамагдан бездијиниз јоллары
Ахтармадан мəн севдада тапмышам.

Охшајараг улдузуну, ајыны,
Нечə сајым чəннəтимин сајыны.
Ел дејəн чəннəтин мəн бир тајыны
Ачыг көзлү бир рө'јада тапмышам.

Ешитмəдəн, анламадан јерини
Дəрвишлəрин чағырдығы пирини,
Инандығым əрəнлəрин бирини
Уч-бучагсыз бир сəһрада тапмышам.

Дашыјанлар вичданларын дарыны
Бучагларда кəзəр көзəл јарыны.
Ел чəфада дилəндији варыны,
Иманыны мəн сəфада тапмышам.

Үрəкдəн нејлəрə чəкдирəн јаһу!
Ашигин инлəјəн телə сордуғу,
Бөјүклəрин саныб һејран олдуғу,
Нөгтəни мəн мачəрада тапмышам.

Шәргин күлү, малы, меји, нәвасы,
Гәрбин көнүл сыхан ағыр һавасы.
Раһибләрин, кешишләрин дуасы
Умдуғуну масәвада тапмышам.

Чыхмышкән күнаһы ваизин дизә
Вә'з едиб, дурмагда бах, јенә бизә!
Сөјләнәчәк сөзү динә, динсизә
Вичдандакы бир сәдада тапмышам.

Мән ки, Һиндин суфисинә, сөзүнә
Гулаг вермәм, Гәрбин бахдым үзүнә,
Бүрүндүјү түлә дејил, көзүнә,
Нејдәкини мән нәвада тапмышам.

Ағламазса гара бәхтин булуду,
Бәсләјир вичданым бир бөјүк дујғу!
Һәр ики дүнјанын һардадыр сону?
Чавабыны интиһада тапмышам.

Инандым ки, һәр фәрјадын сону вар,
Бир күн кәләр: Јер үзүндә јаз олар.
Кәлән күнү дүшүнәнләр, јазанлар
Дујдуғуну бу хүлјада тапмышам.

11 апрел, 1919, Чаква,

РӨ'ЈАСЫНЫ КӨРМҮШДҮМ

Мән рө'јада назлы јарын
Телләрини һөрмүшдүм.
Бу севинчли заманларын
Рө'јасыны көрмүшдүм.

Елин далғын олдуғу күн.
Хүлјам мәни күлдүрдү.
Инанмајан имансызын
Дәрди мәни өлдүрдү!

Бир заманчүн бизим күнәш
Гара түлә сарылды.
Һәр кәс ондан үмидсизкән...
Мәним көнлүм дарылды.

Унударыг кор севданы
Јашыл сөјүд далларында,
Мәним көзүм илк арады
Ону Туран јолларында.

Бир күн олду: бизимкиләр
Олду бизи бәјәнмәз.
Мән дедим ки, милләтимин
Сәрмајәси түкәнмәз!

Һачыкәнд, 5 август, 1918

Һәјата кәлдијим күндән бәлаја чарпылдым,
Алышды гәмләрә көнлүм, о јарым олсун гој!
Сәнин ки, ешгинә руһум пәрәстиш ејләрди,
Фәгәт, дедин, дәли руһун шикарым олсун гој!

Вәфалысан дедим; ешгин көнлүмдә бир кетдим
Көнүл, јоран нә вар алтында мәһв олуб битдим.
Сәнинчүн һәр шеји, һәм-каинаты тәрк етдим,
Бу көз јашында фәгәт ихтијарым олсун гој!

Јаланчы бир көрүнүш ај, күнәш, бу улдузлар,
Јаланды һәм бу бахышлар, бу назәнин
көзәлләр,
Јалан бу ешг, бу севда, бу атәшин сөзләр;
Бусәндә бары һәгигәт шуарым олсун гој!

Нејчүн бу чүр танрым, бәлалы күн вердин,
Бу назлы афәтә вурғун чаһанә кәндәрдин.
Баһары ешгими, јаврум, хәзанә дөндәрдин,
Бу дәрдли күнләрим артыг баһарым олсун гој!

Никар хилгәтә сордум; нәдир бу мә'налар,
Бу ешг, налә, бу һичран, бу дадлы хәјаллар.
Нәдир һәјата күлән бу дәрдли мүәммалар,
Көтүр бу пәрдәни бир ашикарым олсун гој!

Деди: һәјат өзү бир ајрылыг, кәдәр бир гәм,
Нә чарпырса көзә, һамысы бир јығын матәм,
Бу көз јашында боғулмагса тале-аләм
Битмәди көз јашы, һичран мәзарым олсун гој!

Бәшәр һәјата сығынмыш о бир јығын торпаг:
Вүчуду, варлығы јүз мин бәлаја ојнаг.
Бу күн варисдә јарын ким билир нәләр олачаг,
Фәгәт, бу, нечә сөз јадикарым олсун гој!

1923-чү ил.

АТ БУ ЧАДРАНЫ

Сәни көздән еләјән,
Көздән ираглашдыран,
Бу уғурсуз чадраны
Фырлат гаранлыглара.
Битди гаранлыг кечә,
Сөндү зүлмәт, атды Дан,
Нә кизләнмәк вахтыдыр,
Иш һара, чаршаф һара?

Дөрд диварын ичиндә,
Ишыг, Күнәш көрмәдән,
Бәсдир гулаг вердијин
Гәдирбилмәз сәсләрә.
Бир јени һијлә тапды
Мәһвин үчүн һәр јетән,
Дост икән дүшмән олдун
«Чан!» дедијин кәсләрә.

«Намусу» зинданларда,
Зәнчирләрдә көрәнләр
Өлмәдән әндамына
Кирли кәфән тахдылар.
Бир чох ганлы әсрләр,
Билмәдин ки, һәјат вар;
Чәһәннәм горхусу илә
Күл вүчуду јахдылар.

Нә идин, заваллы, сән:
Чанлы, јајлы бир бәбәк,
Күлдүјүн көрүнүрдү,
Көз јашын билинмәзди.
Јағыды һәр кәс сәнә.
Биләрәк, билмәјәрәк.
Чөкәрдин бучаглара,
Тозларын силинмәзди.

Јер үзүндә инсанлар,
Тапыныркән севкијә;
Сән севәчәк олдунса,
Нәсибин олду бир аһ!
Һәр дәфә севдијиндә
«Гадына һаг јох», дејә
Бир ағыздан бағырды
Мүчтәһидлә, падишаһ.

Ешитдим та әскидән,
Даш бүтләрин өнүндә,
Гурбанлыг гојун кими
Баш әјирдин бычаға.
Дејирләр, елә шејләр
Вар дүнјада бу күн дә:
Нә күнләр кечирдин сән
Јетишинчә бу чаға...

Бир дилсиз гузу кими,
Палас бығлы тачирә,
—Истәмәз, хатырлама—
Сатылдығын күнләри.
Ширванын базарындан
Сүрүрләрди һәр јерә;
Бағлананлар зүлфүнә,
Мисирдән, Һинддән бәри.

Гаранлыг кечәләрдә
Карванлар кечир икән,
Јурдунун әфсанәли,
Јончалы јолларындан,
Гачмагмы истәјирдин,
Ја нәдән дә гәфләтән
Әсирчиләр јапышды
Сачындан, голларындан?

Бир аз сонра Бағдадда,
Бухурданлы сарајда,
Дәрдли гәлбин ганындан
Меј сунардын вәзирә.
Далғадан кәфәнилә
Дәчлә адлы бир чајда,
Ганлы бир тој етдиләр
Сән севдијин әсирә.

Ач тарихи вәрәглә,
Ганлы сәһифәләрдә
Ахытдығын ганы көр
Әсирләр карванында.
Ејни дәрдлә инләмиш
Боғуг сәсин һәр јердә.
Дүнјанын һәр јериндә
Мисриндә, Иранында.

Дејирләр, гысганчлыгдан
Билмәм һансы пејғәмбәр
Бир әбәди интигам
Алмаг үчүн гадындан
Демиш ки: «Кизләнмәли
Бүтүн чиркин, көзәлләр;
Әмрдир чаршаф сизә
Аллаһымын адындан».

О ганлы күндән бәри.
Додагларында јох ган;
О ганлы күндән бәри
Һычгырыгла боғулдун.
Шаһ олсун, дәрвиш олсун.
Нанкор имиш бу инсан;
Сүд вердин инсанлыға,
Инсанлыгдан говулдун.

Инди артыг јыхылды,
Батды ганлы сарајлар.
Девирдиләр тахтыны
Ган ичән падшаһын.
Инди динин дилиндән
Бамбашга бир зикир вар;
Фәргини анлајан јох
Саваб илә күнаһын.

Кәл, кечикмә, чых артыг,
Чых гарыш инсанлара!
Вур башына заһидин
Ешгини, иманыны;
Бир нәһајәт гој артыг
Вердијин гурбанлара;
Инсанлығын јолунда
Гуртар әввәл чаныны!..

1929

АНА

О бүрүшмүш әлләриндә
көјдән енән бир гүввәт вар,
Нә заман ки, хәстә көнлүм
өлкүн дүшүб инләр, ағлар.
Фыртыналы көјләрими
јахмаг истәр илдырымлар,
Нә заман ки, гәриб руһум
јад еллләрдән чана дојар.

Сән о заман јетишәрсән
бир рәсаләт гүввәсилә,
Бир аналыг үрәјилә...
Нәдир, аллаһ үчүн сөјлә;

Бу әрәнләр јарағыны кимдән
алдын, анлат бөјлә.

Әслимдән дә әввәл мәнә
сән вердијин о тәмиз сүд,
Вичданыма динләтдијин
о сәмими, о саф өјүд
Мүгәддәсдир, күчүн варса,
инсан оғлу, кәл дә унут.

Бә'зән олур
һәјатымын дағларыны думан алыр,
О күн сәнин титрәк лајлан
јолларыма ишыг салыр,
Сәнин мәмнун олдуғун күн
Руһум мәндән мәмнун галыр.
Инандым ки,
чәннәт сәнин ајағынын алтындадыр.

Кәнчә. 14 март, 1914

ГЫЗЫМА

Гүдрәтим олсајды, јаза билсәјдим
Бир кағыз үстүнә бу дәрди, гызым!
Сәнин мүсибәтин мәним дәрдимдән
Нејләјим ки, гат-гат бетәрди, гызым!

Буну ким дејәрди бир сәһәр чағы,
Тарымар олачаг өмрүмүн бағы?
Ипәк телләринин кәлсә сорағы,
Гәлбимдә нә күлләр битәрди, гызым!

Мәним мүсибәтим кәлмәз ки, баша,
Дур дедим—дурмады—көзүмдә јаша.

Десәјдин дәрдими гәбирдә даша,
О да дил-дил олуб өтәрди, гызым!

Сүзүлүб бир даһа кәлә билсәјдин,
Бары бирчә дәфә күлә билсәјдин,
Ја да раһат-раһат өлә билсәјдин,
Бүтүн гәмим, гүссәм итәрди, гызым!

Мәктәб бачыларын көрдүләр затән.
Чан верән сән идин, чаны чыхан мән.
Сән чыхыб кедәркән тәзә аләмдән,
Мәним алнымдакы нә тәрди, гызым?!

Көзләрим гуруду, сонам ағлады,
Сонама сәс верди анам ағлады,
Тојуна алығым хынам ағлады,
Мәнә гара дашлар күл верди, гызым!

Сәндән бир јадикар галачаг дејә,
Оф... јаза билсәјдим бирчә мәрсијә;
Бичарә гәлбими сәринләтмәјә,
Инан, өмүрлүкчә јетәрди, гызым!

10 октјабр, 1934

АЛМАСЫМ ҮЧҮН

Гызыма.

Бир ил бундан әввәл бир сәһәр еркән,
Күнәш үфүгләрә сырма дүзәркән,
Ишыглар зүлмәти салды кәмәндә.
Күнәшлә бәрабәр ојандын сән дә.
Јујундун, дарандын, гарлар кими саф,

Телләрин сығалды, көзләрин шәффаф,
О ахшам јаздығым дәфтәри тутдун,
Нејләдим, бахмадын, ше'р охутдун.
Бир ше'р јазмышдым, дәрди-дилимдән,
Чох бәјәндин, гызым, өпдүн әлимдән.
Гәләмлә гәлб анды о күнкү һалы,
Сән кетмиш олсан да, чыхдын вәфалы,
Сәни илләр боју јад едәр дејә,
Гәләмлә бирләшдик, јаздыг мәрсијә.

АНД ОЛСУН

Анд олсун дағларын ағ сују кими
О гырыг далғалы күлүшләринә;
Вүсал вә'дә верән, үмид аллаһы—
Мүхтәлиф мә'налы күлүшләринә;

Анд олсун назланыб назла әзилән,
Телли улдуз кими бә'зән сүзүлән,
Каһи рәһмәт, каһи зүлмәт сезилән
О ганлы-гадалы күлүшләринә;

Анд олсун ахшамлар нәш'әдән дашан,
Үркәк чејран кими дағлардан ашан,
Кәклик олуб сәкән, ган кими чошан
Дәрбәдәр севдалы күлүшләринә;

Анд олсун сәсинин ипәкләринә,
Бу хәстә көнлүмүн диләкләринә,
Парлајыб чан верән бәбәкләринә,
Ишвәли, әдалы күлүшләринә;

Анд олсун көнлүмүн дәрдли чағында,
Чилвәләр јарадыб күл јанағында,
«Ал» дејән, «Өл!» дејән ал додағында
Шәфәгли, шәфалы күлүшләринә;

Мән сәнә өмүрлүк бир гулам, күлүм,
Сән әмр ејләјинчә нә имиш өлүм!
Истәрсән ағлајым, истәрсән күлүм,
Шәрһ ејләјим һалы күлүшләринә.

1934-чү ил, 25 нојабр

ПӘРИЗАДӘ

Сүзәр јашылбашлы соналар кими,
Охур пәризадә ләзки гызлары.
Дадмышлармы нәдир ешгин чамыны,
Кәлмишдир фәрјадә ләзки гызлары.

Билмәзләр ки, мәндә бир гығылчым вар,
Бирчә зәррәсиндән јанар дүнјалар.
Етдиләр көнлүмү јахшы тармар,
Кәлмәзләр ки, дадә ләзки гызлары.

Ојнадараг дурур көзәл, көзәли,
Ешг анлајанларын јорулмаз әли.
Сүзкүн көзләрини јана сүзәли,
Салды мәни ода ләзки гызлары.

ГЫЗЫМ ҮЧҮН

Ај гызым, бу өмүр јаман фыртына,
Мән өзүм дә бир күн тутулдум буна.
Азғын күләкләрлә кәлиб үз-үзә:
Каһ батдым дәнизә, каһ чыхдым үзә;
Нәһәнклә чарпышдым, далғалар ашдым,
Гочаглыг көстәрдим әчәлдән гачдым.
Руһумда бир бошлуг, бир јерим јара,
Јорғун, әзкин бир күн чыхдым кәнара.
Сүрүндүм чөлләрдә батдым ган-тәрә,
Чансыз мејит кими сәрилдим јерә.
Дүшүндүм-дашындым, үмидим сөнүк,
Дедим ки, «Талејим нә гәдәр дөнүк,
Бу узун кечәнин бир сону јохму?»
Аз сүрдү, билмирәм, бу һалым, чохму.
Демә, мөһләт вермиш имансыз әчәл,
Тохунду гәлбимә чох исти бир әл.
Артыг сәадәтлә јумдум көзүмү,
Јумушаг бир әлә сүртдүм үзүмү,
Бир көзәл дост тапдым, јарам бағланды.
Гумрал көзләринә ичәрәк анды,
О көзәл хилгәтин олдум әсири,
Онун бир гулујам о күндән бәри.
О күндән гаранлыг јолумдан гачды,
Достум мәнә нурлу чығырлар ачды.
О олмасајды, мән јолда галардым,
Инан ки, чүрүјүб торпаг олардым;
О олмасајды, мән чоша билмәздим,
Бу ағыр дағлары аша билмәздим.
О олмасајды, мән нә идим—бир һеч,
Јетән бағырарды: «Чәкил, дурма кеч!»
Онун илыг сәси, инамлы сәси,
Шәфәги, шө'ләси, мәһрәм нәфәси,
Мәнә гүввәт верди, кәздим, доландым.
Артыг бүтүн дүнја мәнимдир сандым.

Бир күн јувамыза дөндүм бир сајаг;
Бешикдә нә вардыр—дедиләр—бир бах!
Бахдым ки, доғмушдур мәним улдузум;
Уғурлу бир күндә кәлмишдин, гызым!

Бөјүјүб чатынча сән бир јашына,
Нә гәдәр доландым, билсән, башына.
Бир күн кәлди чатды јашын икијә,
Гызыл бешлик атдым бош нәлбәкијә.
Бөјүдүн, әндамын олдугча инчә,
Јемәли гыз олдун үчә кәлинчә.
Чичәк-гызылчасыз јетишдин дөрдә,
«Кет, јолун ачыгдыр!..» Сөјләдим дәрдә
Бешиндә бүсбүтүн дәјишди дилин,
Сәнә гурбан кәсди аилән, елин.
Чатынча алтыја дүшдүн дилләрә,
Сырмалар дүздүрдүм ипәк телләрә
Танызанлар билир, једди јашында,
Чидди бир гыз идин, эглин башында!
Сәккизиндә артыг өјрәндин савад,
Нә гәдәр севинди бичарә Чавад.
Доггузунчу јаша гојунча гәдәм
Јалныз гыз дејилдин, сән, мәнә һәмдәм.
Сәни он јашында көрүнчә достлар
Дедиләр: «Бу гызда башга аләм вар!»
Он бириндә күлдү ала көзләрин,
Мәнә үрәк верди ширин сөзләрин.
Он икинчи баһар бирдән бој атдын.
Өмрүмә бир башга уғурлуг гатдын.
Он үч јашында бир мүкафат алдын.
Мәктәбдә чалышдын, јахшы адландын.
Он дөрдүндә дөндүн он дөрдлүк аја,
Артыг көзәллијин кәлмәзди саја.
Он бешиндә сүздү тамам сүнбүлүн,
Бәзәнди әндамын, ачылды күлүн.
Он алтынчы баһар нә ганлы баһар...

Ох, гызым, фәләкдә нә дөнүклүк вар!
Бир ағры башлады, говрулуб јандын.
Ағрыјыр демәјә бә'зән утандын.
Солду јаваш-јаваш пәнбә јанаглар,
Күлүмсүндү ачы күлкүн додаглар;
Ала көзләриндә кәсәр галмады,
О шаграг сәсиндән әсәр галмады.
Гәдәһләр бош галды, меј алынмады.
Бизим ханыманын сөндү шәнлији.
Ананын, бабанын битди мәнлији.
Он ај евимиздә каман өтмәди,
Тәбабәт чалышды, бир шеј јетмәди.
Ағырлашды башын, кәсилди сачын,
Дедин «учачағам, јолумдан гачын!»
Шәһәр-шәһәр сәни кәздирди бабан,
Дәрдини дағлара сездирди бабан.
Гучагладым сәни, һәр јерә вардым,
Дәрмана јалвардым, дәрдә јалвардым,
Бәлкә олду дејә, сејрә инандым,
Фәләк дә гәлбимә ачыјар сандым.
Фәләкдән нә көрдүм? Һагсызлыг анчаг,
Инди кәл бабанын бир һалына бах,
Мәнә дә јер көстәр динчәлим, гызым!
Јалгызлыг јамандыр, гој кәлим, гызым!

Сәндән сонра, гызым, бир бајрам олду,
Инсанлар ахышды, шәһәрләр долду:
Ленинин дүнјаны чағырдығы күн,
Радионун аләмә бағырдығы күн
Севдијин Бакыны дөндәрди бағa,
Сөјкәнди јолларда бајраг бајраға.
Лаләдән дон кејди әмәк өлкәси,
Чулғады көјләри кәнчлијин сәси.
Чәркәләр дәмирдән, сәфләр поладдан,
Һәр кәс бәһс едирди бир бөјүк аддан.
Көјдә тәјјарәләр чичәк тахдылар,

Булудлар үркүшдү, гушлар бахдылар.
Бир даһа тарихә бахды милјонлар,
Үмидлә, инамла ахды милјонлар.
Ијирмиалтыларда сәсләнди бири,
Уғурла јад етди Октјабры.
Бабан да гошулду бу вурһавура,
Сәнин бајрамына сәсләндим: ура!
Бағырдым, үрәкдән бағырдым, гызым!
Бу јени маһныны чағырдым, гызым!

Дүнја тикмиш икән көз, бајрамына,
Сән нијә кәлмәдин өз бајрамына?
Гызлар чәркәсинин дүшүб өнүнә,
Нејчүн гошулмадын бу шанлы күнә?
Тахмадын көксүнә гызыл гәрәнфил,
Бу ил нијә чыхдын чәркәдән гәфил?
Күн көрмүш өлкәнин гызлары чошду,
Бәс нәдәнди сәнин өз јерин бошду?
Һәр ил чошуб бајрам едәрдин, гызым,
Гызлардан даһа тез кедәрдин, гызым!
Бу ил нә чох сүрдү сәһәр ујгусу?
Ипәк телләринин кәлмәз гохусу!..

Ахшам олду бүтүн үфүгләр јанды,
Хорузлар чырпынды, сәһәрдир санды;
Тәзә кәлин кими бәзәнди Бакы,
Чох түрфә бәзәниб-дүзәнди Бакы.
Биналар көрдүм ки, бојунбағы нур,
Шәһәрин чәлалы, тәмтарағы нур.
Үч нәслин көзүндә парлајырды фәр!
Сәсләнди һәр јердән рәгәмләр, зәфәр.
Бир аз кечди, бахдым јанды мәш'әлләр,
Дәстә-дәстә сејрә чыхды көзәлләр.
Ушаглар чырпынды, гочалар бахды,
Севинчләр габарды, нәш'әләр ахды,
Мәнә дә кәлмишди бу аләм чох хош,

Бирдән бахдым, гызым, сәнин јерин бош.
Сәнин јерин бошду, севимли гызым.
Мәним алакөзлүм, көзәл улдузум.
[illegible]ијин бајрамдыр, гузум, кәл дә бах,
Ј[illegible], бир шеј олду, көзүмдән ираг!..

Көһнә адла дејим: чәнаб аллаһ,
Тутаг, ишләјәрәк өмрүмдә күнаһ,
Кечирдим вахтымы сөһбәтлә, сазла;
Нијазым ешг олду, ојнадым назла,
Бәлкә дәрк етмәдим хејри, савабы,
Әлимдән гојмадым бадеји-набы;
Гәфләт едиб дедим, солмасын күлләр,
Көһнәләр демишкән, хәстә булбүлләр
Күлләрин һичриндә ағламасын ган.
Нә јыхылан олсун, нә вуруб јыхан.
Бәлкә дә күфр имиш күлмәк, әјләнмәк,
Мәрдсәнсә, көнлүмлә һесабыны чәк.
Индики, азғынам, күнаһым ағдыр,
Тәк мәним башыма илдырым јағдыр!
Сәнә нејләмишди, заваллы гызым,
О ипәк кәкилли, о халлы гызым.
Нә гәдәр јалварды вермәдин аман,
Бир дәрдә салдын ки, тапмадым дәрман.
Сәнин әмәлинсә бу вичдансыз иш,
Гој кичләр еләсин сәнә ситајиш.

Сәнә ким сөјләди, әдәбсиз өкүз,
Мәхмәр хијабана бу күлләри дүз,
Өзүн дә билмәдән, күл әк, чичәк әк,
Әлван рәнклә боја, көрүнсүн гәшәнк.
Мәним әмәјимлә бечәр бир занбаг,
Елә бир занбаг ки,—нә дејим, ахмаг!—
Көрүнмәмиш олсун чаһан бағында;
Бир әмәл парласын һәр јарпағында,
Гәшәнкликдә бол-бол верилсин пајы,

Көзәлләр ичиндә олмасын тајы.
Салланыб кетдикчә сатсын сәрвә наз,
Бөјүсүн, бој атсын дүз он алты јаз,
Јени бир чилвәјлә бүрүнсүн күндә;
Мән дә мәфтун олум, әсим үстүндә,
Бурда... бирдән бөјүр, чәһәннәмдән чых,
Ајагла гәлбими, вичданымы јых,
Чејнә занбағымы, дидик-дидик ет;
Нә гәдәр јалварсам, һеч ешитмә, кет.
Ачысын һалыма, елләр ағласын.
Каманлар ағласын, телләр ағласын.
Гызымы гәһр едән дәрмансыз дәрдә,
Билиб билмәдијим дилләр ағласын...

Инан, көзүм чыхды, галмышам көзсүз,
Сән кетдин, ағладым гырх кечә-күндүз.
Гырхында уғрадым, бир јығын торпаг
Бир шејләр сөјләди, ганмадым анчаг.
Билмәдим, дәјишиб күләми дөндүн,
Гарышыб торпаға, киләми дөндүн?
Сызладымы јаран, көзәлим, бир дә,
Јохса раһатмысан јатдығын јердә?
Һеч јата билмәздин ипәк јатагда,
Бәс нечә динчәлдин гуру торпагда?
Истәмәрәм, јох, јох, галхыб да кәзмә,
О мүдһиш ағрыны бир даһа сезмә.
Артыг голларымда галмамышды таб,
Үзмүшдү чаныны чәкдијин әзаб.
Көрмәдин өмрүндә бир аз дад, гызым,
Доггуз ај јатмадын, инди јат, гызым!

Севдијин чичәкләр, күлләрә јандым,
Күл бәнизин дөндү күлләрә, јандым.
Кәлмәси мүсһәфи—камал ајәси,
Сәндәки чох ширин дилләрә јандым.
Ипәкдән јумушаг, јасәмәндән хош

О гумрал, гывырчыг телләрә јандым.
Алмајан өмрүндә сәадәт пајы
Шумшада охшајан әлләрә јандым.
Сәни мәндән алды, басды бағрына,
Бу отсуз, чичәксиз чөлләрә јандым.
Мәни јерсиз гојдун кениш дүнјада,
Вердин әмәјими јелләрә, јандым.
Дост тутду јасыны, дүшмән ағлады,
Дәрдимә ағлајан елләрә јандым.

Учуб кедән гызым, долаш һәр јери,
Бир башга рәнкә кир, сонра дөн кери.
Кәлиб көјләримдән улдуз кими бах,
Гаранлыг јолларда шимшәјим ол, чах!
Бағчамда јетишән инчә күл јенә,
Сәни аз да олса көстәрсин мәнә.
Дајанмаг күч олду беләә завалә,

Бир даһа битсәјдин, еј көзәл лалә!
Бичарә гәлбимин дәрдли чағында,
Јасәмән ол, ачыл көнүл бағында.
Анан, бабан бу күн јазыгдан јазыг.
Еј күскүн бәнөвшәм, бир даһа кәл чых.
Гарышды идракым, кетди һушум кәл,
Илк баһар күнүндә, гарангушум, кәл!

Еј шән бағчаларда ашыб-дашанлар,
Севинчлә габарыб, чанлы чошанлар.
Памбыглы чөлләрдә дөвран сүрәнләр,
Одлу мәмләкәтдә ағ күн көрәнләр!
Мәхмәр хијабанда салланыб назла,
Сејрә чыхан гызлар сөһбәтлә, сазла,
Еј үрфан ордусу, оғланлар, гызлар,
Һәгигәт мәшг едән дилләр, ағызлар,
Сусмајан додаглар, дурмајан әлләр,
Гаранлыг јолларда чошан мәш'әлләр,
Гапыныз, тез олун, гүввәти һагдан;

Гаја тәк, сејр едим мән дә узагдан,
Нијјәтиниз ајдын, гајәниз бәлли,
Бу иманлы јүрүш мәнә тәсәлли,
Мәнә бир тәсәлли јалныз јүксәлиш,
Бу јүксәлиш, сөз јох, уғурлу бир иш,
Чалышын һәр дәрдә тапылсын чара,
Чалышын, инсанлар көрмәсин јара.
Ҝәсин көз јашыны һәр бир дијарда,
Севинчдән ағласын ағлајанлар да.
Мән өз гызымдан да буну көзләрдим,
Һүнәрләр көстәрин, азалсын дәрдим.
Фәлакәт көрмүш бир шаирәм дејә,
Бир даһа јазмајым мән дә мәрсијә.

1935-ҹи ил, 10 октјабр

БЕШИК

Јени доғмуш бир көрпәјә
Гул олур, гулларын бешик.
Нејчүн севинмәсин, нәјә?
Севинир, салланыр бешик.

Бизи күлүб диндирмәјә
Ҝәлән көрпә ағлар јенә?
Бир ат истәр миндирмәјә—
Ат олур, чулланыр бешик.

Узаг бир јол, јалныз ана...
Көнүл көмәк умар она.
Јалвартмадан она-буна
Јар олур јолланыр бешик.

Бабанын алнынын тәри
Ҝурумазса, вардыр јери.
Мәмәдән суд әмәнләри
Алдадыр, алланыр бешик.

Бачамыздан чыхан думан
Дејир һалым дејил јаман.
Евдә ушаг доған заман
Шән олур, далланыр бешик.

Бешик бахмаз һеч бир кәсә,
Гулаг верир кәлән сәсә,
Нәнә бир нәгмә сөјләсә,
Јел олур јелләнир бешик.

Ијул 1917, Чаква

Мән чејнәнән
бир өлкәнин
„һагг" бағыран
сәсијәм!

ДАН УЛДУЗУ

Бу гаранлыг кечә нә гәдәр сүрдү,
Јетиш имдадыма, еј Дан улдузу!
Бары сән кәл, мәнә јуху кәлмәди,
Јетиш фәрјадыма, еј Дан улдузу!

Гудурған гасырға, чарпашыг јоллар,
Јолумда зүлмәт вар, учурумлар вар.
Јетиш ки, өмрүмүн карваны ағлар,
Аман, кәл дадыма, еј Дан улдузу!

Бу сөнүк улдузлар мәни алдадыр.
Сүзкүн көзләринлә кәл ону андыр.
Көзләрим јолунда, үзүм һагдадыр,
Аман, сән јох демә, еј Дан улдузу!

Кәнҹә, 21 феврал 1914

МӘН ОЛАЈДЫМ

Бу севинчли күнләрин,
Бу еллик дүјүнләрин,
Бу нәш'әли тојларын,
Бу артымлы бојларын
Чарчысы мән олајдым!

Бу севимли фәсилин,
Бу ҹанланан нәсилин,

Бу шәрәфли ордунун,
Бу ишчиләр јурдунун
Чарчысы мән олајдым!

Бу уғурлу сәһәрин,
Бу думанлы шәһәрин,
Радиолу кәндләрин,
Араздакы бәндләрин
Чарчысы мән олајдым!

О ағ башлы сарванын,
Ипәк сачлы тәрланын,
О готазлы бағларын,
Назлы, сазлы бағларын
Чарчысы мән олајдым!

Дағлардакы јолларын,
Јоллардакы голларын,
Голлардакы гүввәтин,
Гүввәтдәки һикмәтин
Чарчысы мән олајдым!

Сөнмәјән улдузларын,
Көјдә учан газларын,
Јердә гачан шимшәјин,
Чирмәниб әлләшмәјин
Чарчысы мән олајдым!

Бу сәмими сәсимлә,
Сөнмәјән һәвәсимлә,
Јанлыш јолдан чәкиб әл
Инди јох, даһа әввәл,
Фиргәдәки әрләрин,
Тарладакы нәрләрин,

Бу шәрәфли китабын,
Уғурлу ингилабын
Чарчысы мән олајдым!

Мән олајдым чарчысы
бу севинчли күнләрин!
Мән олајдым чарчысы
бу еллик дүјүнләрин!

15 ијун, 1934-чү ил

* * *

Бир күл әкдим, ачылмамыш дәрдиләр,
Зәһмәтимдән мәнә бир тикан галды!
Әмәк чәкдим, күн кечирдим, күл әкдим,
Әмәјимдән солғун бир фидан галды!

Нә јазым јаз, нә дә күнүм күн олду,
Көнлүмүн чичәји ачмадан солду.
Ганадымы бир уғурсуз әл јолду,
Јериндә бир дамла гуру ган галды!

Сөјләдијим бош сөз, төкдүјүм ган-јаш,
Һаггыма —кимисән—әл вурма, јаваш!
Јаваш ки, дәрдимә ағлајан гардаш
Јеринә архамда бир дүшмән галды.

Јараландым, сармадылар јарамы,
Јас күнүнә дөндәрдиләр бајрамы,
Әлимдән алдылар сон бир чарәми,
Әсәри руһумда бир фәған галды!

8 апрел, 1913

Өлкәниздә варса сизин бир гәриб
Бахын, көзләриндә нә вар ахшамлар.
Гәрибин һалыны вәтәндән әсән,
Танрынын јелләри сорар ахшамлар.

Гајыг гучағында, дәниз үзүндә
Далғанын нәғмәси дејил көзүндә.
Бир шејләр сөјләјир, онун сөзүндә
Көнүл бир инчәлик дујар ахшамлар.

Ачмајыр дәрдини гәриб бир кәсә,
Гулаг вериб дурур һәр јаныг сәсә.
Вәтән мүждәчиси рузикар исә,
Бә'зән күнләр олур сусар ахшамлар.

Бир сөз исмарламыш бәлкә јар ели,
Нәдән анлашылмаз гушларын дили?
Санки боғмаг истәр көз јашы сели—
Гәрибин көзләри долар ахшамлар.

Ахшам она кәдәр, она дүшүнчә,
Тохунмајын, гәриб гәлби чох инчә.
Јолларла сөјләшир мәктуб кәлинчә,
Онунчун јоллара бахар ахшамлар.

Әчәб, јохму онун бахчасы, бағы.
Күлләрә бахмајыр, күл солу-сағы.
Сән, еләә кәл ону санма бајағы,
Нечә, дујмадынмы чошар ахшамлар.

Еј о јаныг гәлбин ели, вәтәни,
Вармы сәндә онун һалын сораны?
Әчәб сағмы онлар, вармы галаны?
Варса, сөјлә, гәләм јазар ахшамлар.

Гудауд, 25 март

НӘ КӨРДҮМСӘ

Әрмағаным јаслы нәғмә,
Бир гуш олдум, чыхдым јола.
Кетдим көрдүм дост елиндә
Нә бир сәс вар, нә бир лајла.

Бир јығынчаг көрдүм, дедим:
Бәлкә тојдур гызлар ојнар?!
Бахдым елләр батмыш јаса,
Нә ојнајан, нә күлән вар.

Сордум гәриб минарәдән:
Ахшам олмуш, әзан һаны?
Бајгуш гонмуш минбәрләрә,
Дејән һаны, дујан һаны?

Белә кетсә, о дағларда,
Илләр кечәр, чичәк битмәз.
О дағлары думан басмыш,
Думан кетмәз, јаман кетмәз.

Чошғун ирмаг кәнарында
Нә гызлардан бир нишан вар.
Нә оғланлар ыслыг чалыр,
Нә гајнајан, нә чошан вар.

Бир дул кәлин көнлү чошмуш,
Јол көстәрин һаны јары?
Оғлан чыхмыш дөнмәз јола,
Нә нә'ши вар, нә мәзары.

Вичдан мәнә әмр едир ки:
Белә күндә бајрам етмә!
Гур'ан мәнә јол көстәрир,
Јохсуллары мә'јус етмә.

Кәнчә, 22 март, 1915

ЈАЗЫГ!

Дәниз дәрдә дүшәр, далғалар ағлар,
Дағлар дәрдә кәлсә, думана јазыг!
Сәнсиз өз елиндә гәриб кәсилиб,
Дурналардан хәбәр умана јазыг!

Бир гуш охур бизә сабаһ әзаны,
Чағырмагда јола јолдан азаны.
Әрәнләр сөјләјән, аллаһ јазаны
Дујмадан јох олан имана јазыг!

Зәмзәмин дәрдини динләјән гардаш,
Өлкәндә бир көнүл јапмаја уғраш,
Ачылынча јоллар Кә'бәјә бир баш,
Бир көнүл јапмајан вичдана јазыг!

Күн батанда, сары булут сарысы
Сөјләр, сизә дүшмүш дәрдин јарысы.
Еј елин ханымы, гызы, гарысы,
Әл ачмыш бачылар дүшмана, јазыг!

10 феврал 1917, Чаква

Азәрбајчан мүһәррир вә шаирләри тәрәфиндән нәшр едилән «Гардаш көмәји» үчүн јазылмышды.

ФҮЗУЛИ

Түрк елиндә күнәш сөндү бир ахшамчағы
Чох уғурсуз бир гаранлыг чөкдү дүнјаја.
Көрүнчә ки, сөнмәкдәдир сәнәт очағы
О јалварды, һәм сығынды «тәби-вала»ја,

Өз кимсәсиз Түрк елинә бахды Фүзули!
Бир сөнмәјән шимшәк олду, чахды Фүзули!

Чулғамышкән гоншулары шәнлик, әјләнчә
Сусмуш иди доғма јурдун сөһбәти, сазы...
Һәр ағсаггал ихтијарә, севдалы кәнчә
Өјрәдәнләр чохалмышды «рази-нијаз»и.

Ел дәрдинин дәрманыны булду Фүзули!
Онунчүн дә бөјүк шаир олду Фүзули!

Чәкмәк үчүн о бошлуға бир јени пәрдә
Иш галмышды бир севимли, парлаг улдуза!
Елм вә урфан газанмаға кетдији јердә
Әсир олду, ашиг олду бир гумрал гыза!

Илһамыны о гумралдан алды Фүзули!
Сусмуш елә бир јени сәс салды Фүзули!

Етди јардым о чошгуна бир көзәл пәри
Овутмаға дәрдләрини гәм өлкәсиндә.
Көзәллијә тапындығы о күндән бәри
Бир башгалыг дујулмагда онун сәсиндә.

Чох доғрудур, севдијиндән јанды Фүзули!
Севдијиндән дәрди дә хош санды Фүзули!

Дөрд јүз илдир тутулмушдур бир адсыз дәрдә.
Уммагдадыр јалныз ондан дәрдинә чарә.
Дөрд јүз илдир һәр өлкәдә түрк олан јердә
Һәр бир севән гәзәл јазыр севкили јарә.

Чам чирәнајагчыја, дөнду Фүзули!
Һәр шаирә бир ичим мej сунду Фүзули!

1925-чи ил

ДИЛИМИЗ

Бахаг дилимиздә нәләр көрүнүр:
Охујуб анламаг јазмагдан күчдүр.
Јазан душүнмәдән јазса да белә,
Охучу беш-он күн кәрәк душүнә.
Ки, анласын бу сөз әрәбми, фарсмы?
О ки, галды мә'на... анлајан һаны?!
Чохлары анламаз милләтин ајдын,
Бирчә парчасыны шаир јазанын.
Күн олду шаирләр көјә чыхдылар,
Бу јазыг милләтә ордан бахдылар.
«Од» јетмәди, јағды «атәш» башына,
«Сијаһ» гондардылар «гара» гашына.
Алыныр «дил»ләри «зәбан» верилир.
Исмарланыб «баран», «јағмур» кәсилир.
«Ағ»лары «бәјаз»а, «сары»сы «зәрдә»
Дөзду, чан дајанмаз бу ағырдәрдә.
Дәјишди һәр шеји «бум» олду «бајгуш»
«Әлбисә» кејилди, «палтар» галды бош.
«Дүзлүјү»н јериндә бир «истигамәт»
Көрәрәк, јемәли зәни етди милләт.
Чалынды «гардаш»ы, кәлди «бәрадәр»
«Бачы»нын јериндә «һәмширә» кәзәр.
Нәдир бу гијамәт, нә ишдәсиниз?
Еј бизим гочаман әдибләримиз.
Јахасындан тутуб бу «ел оғлуну»
Фарс илә әрәбин бир «һәмвәтән»и
Шәклинә сохдунуз, бахыныз сонра
Охуначаг лә'нәт белә јазана!

12 апрел, 1913

ЈЕНИ ТҮРК ӘЛИФБАЧЫЛАРЫНА

Мән бир ашигәм ки, бу чалдығым саз
Думанлы дағлара сәс салачагдыр.

Ағлатдығым телдә инләјән аваз
Елин хатириндә чох галачагдыр.

Доғрајачаг сәсим дағда думаны,
Динләјәчәк мәни дағын чобаны.
Мән сордуғум заман: «севдијим һаны?!»
Тәбиәт дәјишиб јаз олачагдыр.

Горхутмајыр мәни бу ганмајанлар,
Исрафил сурундән ојанмајанлар.
Көстәрдијим јола инанмајанлар,
Јенилик јолунда ад алачагдыр.

Шаһид кәтирирәм ајы, улдузу
Ајылачаг јурдумун оғлу, гызы.
О јанкы елләрин сарты, кырғызы
Бу јени дәркаһа јол булачагдыр.

1922-чи ил

МӘН КИМӘМ?

Соранлара мән бујурдум
Анлатајым нәчијәм:
Мән чејнәнән бир өлкәнин
Һагг!—бағыран сәсијәм.

Мән шаирәм, доғру, амма,
Башга дилим, диләјим.
Бу көрдүјүм хәрабада
Нә нәшидә сөјләјим?!

Тохундуму јаздыгларым
Гәлбин инчә телинә?
Бах, нә һахсыз бир ахын вар
Јохсулларын елинә.

Сән нә дејирсән бу севдалы,
Һәм бу дәрдли кедишә?
Еј јарымын һәсрәтилә
Бојну бүкүк бәнөвшә?!

Мән гыјамам јар кәлиркән
Салладығым мәндилә:
Аһ, еј фәләк, ағлар исәм,
Көз јашымы ким силә?..

Кәнчә, 20 декабр, 1919

ДӘРДИМ

Гәриб көнүл, јенә дәрдин јүксәлди,
Көрдүнмү кечмишин һалдан көзәлдир!
Ашдын, чошдун, дүнја сәнә дар кәлди.
Ағла, ағла, гој түкәнсин көз јашын!
Бурах, о да кетсин, мәнәм сирдашын!

Зүлм дашы төкүр зүлмүн һавасы,
Азғынларла долду аллаһ обасы.
Хәлилә сөјләјин: Кә'бә бинасы
Јыхылды һүччачын мурдар әлиндән!
Јаныг бир сәс кәлир зәмзәм елиндән!

Һаг көрмәдим мән анaчүн саралдым,
Бош јерә дејилдир гәмимлә аһым.
Сынасын Әјјуби инди аллаһым.
Мал, чан дәрди дејил, вичдан әсирдир!
Хәстә дејил, јазыг инсан, әсирдир!

Доғма олду артыг сағлыг улдузу,
Ај көрмәдик, кечә сајдыг улдузу,
Нәдән кәлмәз, аллаһ, сәһәрин гызы?

Күлсүн ки, јолчулар јол үстүндәдир.
Мән ағларам, чүнки көнлүм хәстәдир!
Бир хәстә ки, јазыг јол үстүндәдир!

ШӘҺИД ӘСИР

Әсирим, умдум ки, Хызрын кәләчәк,
Чыхдым ки, јоллара едим сорағын.
Дедим: кәлсән, көнлүм, көзүм күләчәк.
Бахдым, бу көк бојнун, солғун јанағын,
Әсир чәназәнлә гаршыма чыхдын!
Бир гуша зүлм етдин, бир јува јыхдын!

Шәһид гардаш, бу күн сизин обалар
Ана рәғиб сәни дүшүнүб ағлар.
Гардашы јада салмаг бөјләми олар?!
Гапанмаз көзләрин, бир сөзүнмү вар?
Гәбрин күл ачынча ағларам сәнә!
Гара күн кечинчә, ағларам сәнә!

Дағлар күлүмсәркән думанлар алды!
Бүкүлмәз голларын нәдән бошалды?
Кәлдин, јохсул нинән кимләрә галды?
Өлмә, гардаш, өлмә, дүшмән чохалды!
Өлсән дә, сөз јох ки, ганын чошачаг!
Дүшмән боғмаг үчүн дағлар ашачаг!

ҺӘРБЗАДӘЛӘРӘ

Еј көрүнмәз дост елиндән кәлән гуш!
Һансы мурдар әлләр јыхмыш јуваны?
Гәрибмисән, јохса! Нәдир бу дуруш!
Әлиндәнми алды овчу баланы?
Овчу, көрүм јаврун сәнә галмасын,
Әкдикләрин солсун, көлкә салмасын!

Гәриб бачы, көзүн нәдән јашармыш?
Өпмәдинми нишанлыны дојунча?
Фәләк сәнә, нә истәрсә, јапармыш!
Ағладынмы, гачдығын јол бојунча,
Дикмә көзүн һәр јалгыз мәзара,
Кедән кәлмәз, бачым, бахма јоллара!

Ашыглардан сәс јох, сазлары галмыш,
Чобан, сүрүн һаны, тозлары галмыш?!
Елләр көч еләмиш, изләри галмыш,
Јоллары гар басмыш, јох кәлиш-кедиш,
Сизә нә чох ағыр кечди бу ил гыш?!

Бахдым о јерләрдә булудлар ағлар,
Мәзарлыға дөнмүш бағчалар, бағлар.
Маралсыз галдыныз, а гарлы дағлар!
Тутан олса сиздән марал сорағы,
Көрәчәк ки, һәр јер дүшмән јатағы!

Нишан мәчлисиндә шәрбәт касасы
Гырылмыш, јерләрдә шәрбәт төкүлмүш.
Бахдым чалыр сазлар өлүм һавасы.
Тојлар гара кејмиш, белләр бүкүлмүш.
О јерләрдә даһа кәлин көчәрми?!
Бу ганлардан адил аллаһ кечәрми?!

Дидилмиш бәдәнләр, јолунмуш сачлар...
Дағылмыш јувалар көрмәк истәсән.
Гардан кәфән кејмиш јохсуллар, ачлар,
О елләрдә нә вар билмәк истәсән,
Сәнә бир каманча һәр шеји сөјләр,
Мән бир каманчајам, телләрим инләр.

«Әзизим, ај, һәр ајлар,
Һәр һәфтәләр, һәр ајлар,
Көзү јолда дул бачымыз
«Гардаш» дејә һарајлар!»

Онлар сәнә көз дикәркән
Шәраб ичмә, дүшүн бир аз.
Еј һәр заман «мәрдәм» дејән
Бундан артыг фүрсәт олмаз!
Ај ағалар, ај ханымлар,
Бахын, сизә көз дикән вар!..

ГАФГАЗЛЫСАН, СЕВ ГАФГАЗЫ!

Сев бу јалчын гајалары,
бунлар шаһин јувасы...
Сев бу изсиз орманлары,
бунлар әрләр обасы,
Олдуғуну кечмиш күнләр кери дөнсә,
биләрсән!

Лакин инди күнаһымыз чох бөјүкдүр,
әл вурма!
Гадынлардан белә горхаг кишиләрдән
иш сорма!

Әсрләрчә Гара дәниз һајгырараг,
чошараг,
Бу өлкәнин һәр јерини
бу дағлардан ашараг,
Јығылса да, чәһәннәмлик гара үзләр
ағармаз!..

Дүнјада бүтүн илләр бир араја топланса,
Өлкәји кедәрәмәз. Еј улу һагг бағышла!

Јох, мүгәддәс көј үзүнә
сәсләримиз кедәмәз!
Намуссузлуг чох алчагдыр,
бизи һагдан динләмәз!

Горхаг, алчаг бир милләтә
танры да јол көстәрмәз!

Ај гардашлар, иш башына!
Биз дә бир иш көрәлим!
Јарын, һаггын һүзуруна
дуталғачла кедәлим!

Јохса бизим мәнлијимиз, варлығымыз
битәчәк!
Тарих бизә ләʼнәт едиб,
намус бизи итәчәк!

25 јанвар, 1911

ИСМАЈЫЛ БӘЈ ГАСПРИНСКИ ҮЧҮН

Милли сазлар чалыр матәм... мүсибәт...
Башдан-баша ган ағлајыр бир милләт!

Дағларына чөкмүш матәм һавасы,
Бахтым ағлар түркүн бағы-бағчасы.

Дедим: нәдир дәрдин, јохму чарәси?
Нәдән гара кејмиш достлар обасы?

Охунур алнында дәрин бир таса,
Гоча Түрк, сән нәдән батдын бу јаса?!

Дутмушса бәнзәрсән ханлар әзасы,
Чохму бөјүк дәрдин, јохму дәвасы?

Ортаг чохалдыгча кәдәр азалар,
Анлат, бу дурушун мәни јаралар.

Бајатына јаслы шеʼрим гошулсун,
Сәнин дәрдин, мәним шеʼрим бир олсун!

Јыхылды бир Кә'бә мөвтин әлиндән.
Јаныг бир сәс кәлир зәмзәм елиндән.

Һачәр гурбан верди, танры сынады.
Мәнимкини гојуб, ону алмады.

Кәнчә 22 сентјабр, 1914

ӘФӘНДИЈӘ

Дәнк ејләмә мәни, артыг галмамыш
Еһтијачым чәннәтинә, әфәнди!
Һаны сәндән һури сатын аланлар?!
Онлар кәлсин хидмәтинә, әфәнди!

Инан ки, бир башга «әммасы» јохдур.
Ше'римин бүсбүтүн вичданы ајдын.
Ешгимин бир башга «имасы» јохдур,
Онун һагга тапан иманы ајдын.

Бахсын бәсирәтсиз кәлиб-кечәнләр,
Доғрунун јеринә әјри сечәнләр.
Билсин бу һагг сөзә кәфән бичәнләр
Ки, мәним ешгимин Гур'аны ајдын.

Губа, 10 август, 1922

ИСТАНБУЛ

Мән севдијим мәрмәр синәли јарын
Дејирләр, гојнунда јабанчы әл вар.
Бахыб үфүгләрә, узаг јоллара
Ағлајырмыш мави көзләр ахшамла

Аһ, еј солғун үзлү, далғын Истанбул,
Мави көзләрин чох бајғын Истанбул!

Мәним севдијим гыз дүнја көзәли,
Она бу дүнјадә еш јаранмамыш.
Дејирләр, көнлүнү фәләк позалы,
Сүрмәли телләри һеч даранмамыш!..

Аһ, еј солғун үзлү, далғын Истанбул,
Мави көзләрин чох бајғын Истанбул!

Гырыг дала гонмуш дүн јавру бир гуш
Ондан хәбәр верди, көзүм јашарды.
Кәл, заваллы көнлүм, сорма нә олмуш,
Сормакы севдикин кимләрә варды?

Аһ, еј солғун үзлү, далғын Истанбул,
Мави көзләрин чох бајғын Истанбул.

Дејирләр, севдијим гыз коласында
Бахыјоркән гырыг рүбаб телинә,
Учујоркән ше'р севдасында
Бир илан сарылмыш инчә белинә.

Аһ, еј солғун үзлү, далғын Истанбул,
Мави көзләрин чох бајғын Истанбул!

Еј јолум үстүндә јүксәлән дағлар,
Кизлин севда үчүн чырпынан дәниз!
Јол верин, јол верин, мәним дәрдим вар,
Гејб етдим јолуму, галдым кимсәсиз!

Аһ, еј солғун үзлү, далғын Истанбул,
Мави көзләрин чох бајғын Истанбул!

Бу гәлбимдән гопан һәр јаныг фәрјад
Чәкдијим дәрдләрин тәрҹүманымы?
Јохмудур кимсәдән көнлүмә имдад,
Бу бәхтсиз севдамын, сон заманымы?!

Аһ, еј солғун үзлү, далғын Истанбул,
Мави көзләрин чох бајғын Истанбул!

Јарәб, билмәзмидин, гәләми сән дә
Ки, гырдын сазымын ҹанлы телини?
Доғујоркән јени бир үмид мәндә
Нејчүн мә'јус етдин Туран елини?!

Аһ, еј солғун үзлү, далғын Истанбул.
Мави көзләрин чох бајғын Истанбул!

Кәнҹә, 19 март 1919.

ШӘҺИДЛӘРӘ

І алх, галх! Сармашыглы мәзар алтындан!
Кәлмиш зијарәтә гызлар, кәлинләр.
Еј карван кечиди јоллар үстүндә
Һәр кәлән јолчуја јол соран әскәр!

Сәнин говдугларын јабанчы ханлар
Гуртарды өлкәми төкдүјүн ганлар!
Бах, насыл өпмәкдә тозлар, думанлар
Гәриб мәзарыны мәнлә бәрабәр!

Сәнин ганынданмы, дүзләрдә бөјлә
Гүдрәт битирмишдир сајылмаз лалә?!
Дост елиндә гопду бир јаныг налә,
Јохса о наләнин руһуму сәјләр?!

Кечәркән көјләрдән бир гатар дурна,
Ағлар бурахдығын көзләри сорма!
Бах, доғру чыхмагда көрдүјүн рө'ја,
Бәсләдијин әмәл бу күн күлүмсәр.

Чарыглы гардашын садәдил әрди!
Кәлди мәзарына бир урук орду.
Топланыб баш-баша, һәр үчү дурду,
Һәр күн көјлү гызлар дәрдини динләр!

Кәнҹә, 10 мај 1919

Истиглалымызын бир иллији
мүнасибәтилә.

АЛ БАЈРАҒА

Күл рәнкиндә бир јарпағын
Ортасында бир һилал.
Еј ал бајраг, сәнин рәнкин
Сөјлә нејчүн, бөјлә ал?

Һаким олуб бир торпаға,
Она етмәк бөјлә наз;
Сәндән башга бир көзәлә
Сөјлә, нејчүн јарашмаз?

Бу бәнзәјиш нәдән көзүм,
Шәһидләрин ганына?!
Уғурунда ҹан верәнләр
Нејчүн гыјар ҹанына?!

Јол үстүндә дәрдли нинни
Көрүр сәни ағламаз.
Сән өјлә бир ше'рсән ки,
Севмәјәнләр анламаз!

Еј севкили бајрағымын
О далғалы дурушу:
Сандым салам рәсми сәнә
Булудларын јүрүшү!

Сән еј һилал, ал гојнуна,
Алдын көјдән улдузу.
Мәфтун етдин сән кәндинә
Ән севдалы бир гызы!

Бакы, ијул, 1919

АЗӘРБАЈЧАН БАЈРАҒЫНА

Инкилисләрин Бакыја кәлишиндән сонра биринчи дәфә Бакыја кетдијим вахт: 10 апрел 1919-да парламент бинасы үзәриндә далғаланан милли бајраға сөјләнилмишдир.

Түркүстан јелләри өпүб алныны,
Сөјләјир дәрдини сана, бајрағым!
Үч рәнкин әксини гузғун дәниздән
Әрмаған јолласын јара, бајрағым!

Кедәркән Туранә чыхдын гаршыма.
Көлкән дөвләт гушу, гонду башыма.
Изн вер көзүмдә чошан јашыма
Динләтсин дәрдини аһа, бајрағым!

Гаји—хан сојундан алдығын рәнки,
Гучамыш Елханла мүсәлман бәји.
Елханын өвлады—динин дирәји,
Кәтирдин көнлүмә сәфа, бајрағым!

Көксүмдә туфанлар кәлдим ирәли,
Өпүм көлкән дүшән мүбарәк јери,
Аллаһын улдузу о көзәл пәри
Сығынмыш гојнунда ајә, бајрағым!..

1919, апрел

ГАРДАШ

Милли шураја

Сән чыхдын бу минбәрдән доғруну сөјлә;
Јалварма кимсәјә танрыдан башга.
Кускүнсә талеһин, сән она күсмә.
Динләтдир сәсини, чалыш... чабала...

Бу бахтсыз милләтин даддығы ачы,
Чалыш әлач олсун, дирилтсин ону.
Душмән башындакы о зәфәр тачы
Көрсүн ки, иргимин дејилдир сону!..

Гүввәти вичдандан, нури һагдан ал
Һидајәт етмәјә јол азанлары!
Кәлмәсин јардымсыз гәлбинә һилал
Јардым: мүнәвалар сүбһ әзанлары.

Тәмиз алнындакы тозу, торпағы
Һагг үчүн ачдығын әлләринлә сил!
Вәтән бир фидандыр: јашыл бајрағы
Солдурмамаг сәнин әлиндәдир, бил!..

1919, нојабр

16 нојабр, 1919-чу ил. Милли шуранын ачылмасы мүнасибәтилә чыхан «Азәрбајчан»ын фөвгәл'адә нусхәси үчүн јазылды.

ШЕ'РИМӘ

Еј чүрүк руһумда доған нәш'идә,
Мән сәни чох севдим доғдуғун күндә.
Сәмими бир чочуг күлүшләријлә
Чырпыныб ачдығын о дадлы дилә
Һејран олдум, дөнә-дөнә динләдим.
Ујудун, үстүндә нинни сөјләдим,
Доғаркән тәбимдә, дујдум дилиндән,
Әлимдән чыхаркән, өпдүм әлиндән.
Билмәдән башына нәләр кәләчәк,
Сән бир чичәк олдун, мән—бир көбәләк!

Јелтәнмә бу күн кәндини
севдирмәјә јерсиз.
Әлләшмә мәним ачмаға
гәлбимдә бир аз из!
Кет, галма јолундан,
сону јохлуг Вәтәниндир.
Ал кет! Сәнә көз јашлары
бунлар да сәниндир.
Кәлдикдә севиндим, кедәр олсан,
јенә өјлә,
Артыг о јаван сөзләри
шејтанлара сөјлә!
Ше'рин чаны,
шаир олана чанлы һәрарәт.
Јох сәндә о,
чүнки мәнә һеч олмады гисмәт.
Тәбимлә бәрабәр јүрү һечлик,
јүрү јохлуг!
Кет, кет, мәнә тә'сир едәмәз
јапма чочуглуг!

Фанили, 2 ијул 1913

ИРАГ

Чохдан ајры дүшдүк биз јар елиндән,
Әчәб о јерләрдә биз дејән вармы?!
Биз анмагдан, сөјләмәкдән јорулдуг,
Бир дүшүнән бизи, сөјләјән вармы?!

Биздә гәләмләрин дүшүнчәсиндә,
Јазылан сөзләрин ән инчәсиндә,
Гәриб минарәнин јаныг сәсиндә
Јалныз о вар... билмәм динләјән вармы?!

Һәр кәс дер ки, мәним көнлүм нә долғун,
Билән јохму кимә мәфтун олдуғун?!

ИМДАД

Вичданым әмр етди, имдада кәлдим,
Мәзлум сәси дујдум, мән дада кәлдим.

Зијафәт көрмәдим, јаслыдыр елләр,
Чохалмыш мәзарлар дәрдини сөјләр.
Таланмыш шанәләр, јолунмуш телләр,
Олдуғуну дујдум, имдада кәлдим.

Јарылмыш горхудан пәнбә додаглар,
Ашигләр аһ чәкәр, дәрдиндән ағлар.
Бах, нәләр сөјләјир тарлалар, дағлар...
Гардаш сәси дујдум, имдада кәлдим.

Гоншуларда тојдур, биздә ағлашма,
Бу јердә гыз күлмәз, кәл һеч уғрашма.
Сән ej дәрдли көнлүм, бурда долашма,
Мән сәнинчүн дејил, имдада кәлдим.

Гарлары боjамыш мәзлумлар ганы,
Өләнләр чох, фәгәт, мәзары һаны?
Аjаглар алтында шөһрәти, шаны
Галанлары көрүб, фәрjада кәлдим.

Бир јердә ки, залым бајрағы санча,
Көз јашы төкүләр о јердә бунча.
Бу дәрдә ағлајым, бурах дојунча.
Гәриб сәси дујдум, имдада кәлдим.

Вериб јад елләрә сүрмә телини,
Кәлинләр бурахмыш көзәл елини:
Анасыздыр, јаврусун сөјлә нинни
Ниннисиз јавруја имдада кәлдим.

Тутмаз бачалары, јанмаз чыраглар.
Гардашы бачыдан ајырмыш дағлар.
Бачылар һардадыр, булудлар ағлар,
Гардашсыз бачыја имдада кәлдим.

Чәсәдләрлә долмуш гарларын алты,
Ајлар вар ки, битмәз икидләр әти.
Кәлмә, јахар сәни гәриб бајаты,
Сус, гәриб бајаты, имдада кәлдим.

Фәлакәт көрмәјән милләт оламы?
Дүшүн, бир аз дүшүн, һеч ганын вармы?!
Көзләр корму јохса, көнүлләр дармы,
Аһ, нијә мән јенә фәрјада кәлдим.

ШЕ'РИМ

Ше'рим о бир сыныг көнүл әнгазыдыр мәним,
Ше'рим дејилмидир мәним ән зорлу
дүшмәним?
Мән нәш'ә истәрәм, о фәған динләдир мәнә,
Өз сөзләрим, һәјатыма матәмкә олмада...

15 декабр, 1913

Сән кимсән, еј гатил, һансы милләтсән?
Вичдан пәнчәсилә чанын дидилсин!
Сән насыл өлдүрдүн бүтүн милләти,
Насыл сәрдин јерә бөјүк шөвкәти!

2 ијун, 1913

ОФ, БУ ЈОЛ!..

Мәним јолум јаланчы
Кирдабларла долмушдур.
Јыхылмамаг бу јолда
Мәнә һарам олмушдур.

Иман етмәк күч олмуш
Бир доғруја, јалана.
Һәр кәс әнкәл олујор
Бир иманда галана.

Һәр күн јени бир үмид,
Һәр күн јени бир хәбәр,
Анчаг, дүнја әскилди
Һаг вә доғру нә кәзәр?!

Инсанијјәт: о бир китаб
Һәр охујан јаланчы.
Күч, бир һәјат мәнбәјидир,
Һәр бир күчлү таланчы.

Јазыг бир чох мәһкумлар
Һәр бир сөзә инанмыш,
Сонра бахмыш, гызаран
Шәфәг декил, ган имиш.

Көј үзүнүн шимшәји
Илдырымы, јағмуру
Сојутмады, бу инсан
Ганы ичән дәмири!..

Еј аллаһым, јанылтдын
Һәр бир доғру аддымы!
Јохса, јохсул дүнјадан
Әдаләтин галхдымы?!

Еј динлинин, динсизин
Инандығы сон гүввәт,
Галмадымы сәндә дә
Инсанлара мәрһәмәт?

Мән ки, билмәк истәрдим,
Кимләр ағлар, ким күләр?
Онунчундур, етмишдир
Фәләк мәни дәрбәдәр!..

Арыјыркән тәсәлли
Бахдым мави көјләрә.
Тапаммадым бир нөгтә
Чыхаммадым бир јерә.

Мән сөјләдим дәрдими
Тәзә јашыл јарпаға.
Даһа дәрдим битмәдән
О сәрилди торпаға!.

Нә јохсулдур тәбиәт,
Өмрү нә аз чичәјин!..
Јазыг бағбан сәнә ки,
Боша чыхды әмәјин!..

Бездим артыг, гәһр олсун,
Мурдарлашды бу әср.
Јахшы күнләр кечијор...
Тәвбә өлүм кәтирир!..

Уф, чәкилсә чәһәннәмә бир пәрдә
Бу бахмагдан јорулдуғум дүнјаја.
Һәрун кими мән дә јүксәк бир јердә
Далсам рүбабымла бир зөвг алмаја.

Сән еј чалан каинатын сазыны,
О телләрдә чанлы нәғмә јохмудур?!
Кимләр чәкир, бах, кимләрин назыны,
Наз ејләмәк һәр көзәлә јохмудур?!

Һәр гәләмгаш чан алмаја алышыг
Ашигләрин чанларына ачы, бир!
Бу гурбанчыл көјләр јенә гарышыг!
Кәл бу гурбан ганларына ачы бир!

Һачыкәнд, ијул

МҮНАЧАТ

Әсиркәсән, танрым, јабанчы көздән
Бизим елдә мә'бәдинин дашыны!
Ачы бизә, иманымыз сөнмәсин,
Рәһмәтинлә једирт бу көз јашыны.
Јарәб, вәтән сәнин, иман сәниндир!
Мө'мини күлдүрән Гур'ан сәниндир!

Вәтәндә лал галан мәсчид, минарә
Көзүн дикмиш сәсин кәлән дијарә.
Гәриблијә дејилми бу ишарә?!

Мәшһәр олду... Атма бизи кәнарә,
Јарәб, вәтән сәнин, иман сәниндир!
Мә'мини күлдүрән Гур'ан сәниндир!

Суфиләрин бөјлә олуб, күсмәси,
Әзанларын титрәјәрәк әсмәси.
Хәтмләрин, хүтбәләрин һәр сәси,
Чағырмагда имдадына һәр кәси,
Јарәб, вәтән сәнин, иман сәниндир!
Мә'мини күлдүрән Гур'ан сәниндир!

Еј мәрдлији илһам едән бөјүк һаг,
Бујруг сәнин, гулларына нә сормаг?!
Чох дәрдлијик, бир әрзимиз вар анчаг:
Чәбрајылдан көндәр бизә бир санчаг!..
Јарәб, вәтән сәнин, иман сәниндир!
Мә'мини күлдүрән Гур'ан сәниндир!

Кәрәминлә хәбәр вердин адыны,
Бизә даддыр о чәннәтин дадыны,
Үммәтинин дүшүндүрүб шадыны,
Ağa тикмә бизә һәр јад гадыны!..
Јарәб, вәтән сәнин, иман сәниндир!
Мә'мини күлдүрән Гур'ан сәниндир!..

28 јанвар

СӘНӘТ ГӘҺРӘМАНЛАРЫНА*

Демишләрди мәнә: «Сән дә бир шеј јаз
Бу фәнн ордусунун нәфәрләринә.
Өз јашындан бөјүк иш көрәнләрин
Бир афәрин сөјлә һүнәрләринә».

* Шеp Н. Нәриманов адына техникумун бир иллијин мүнасибәтилә јазылмышдыр.

Мәнчә һәр јазыдан даһа парлагдыр
Кичик дәмирчинин алнындакы тәр.
Еј кичик дәмирчи, дујдуғун һагдыр,
Чалыш јурдун үчүн өзүнү көстәр.

Заманы кәлмишдир, сыран јетишмиш,
Чалыш гуллуг елә бәшәријјәтә.
Көстәрдијин һүнәр, јаратдығын иш
Һагдан гүввәт алыр, һагдан, әлбәттә.

1924

КӨЗҮНӘ ДӨНДҮЈҮМ

Уғурлу күнләриндир, јолларын ачыг, ајдын,
Бу ајдынлыг ешгини дүнјалара сән јајдын.
Һеј, нә көзл бој атдын! Он беши дүнән сајдын,
Јолларда јахшы-јахшы кәз, көзүнә дөндүјүм,
Јолундан әнкәлләри әз, көзүнә дөндүјүм!

Гүдрәтинә һејрандыр аләм әһли керчәкдән,
Он беш илдир сечилмәз јарпагларын ипәкдән.
Чан дәрманы чыхарыб чан гохујан чичәкдән,
Чанан севән әтирләр чәк, көзүнә дөндүјүм.
Тәрланы дөнә-дөнә әк, көзүнә дөндүјүм.

Көр нечә тәзәләнди көһнә јурдун баһары,
Јағышы чан пајлады, дәрман олду саф гары.
Сән галдыр көзләрини бундан даһа јухары,
Бошлуглара бир көрпү сал, көзүнә дөндүјүм.
Көјләрдән доғру хәбәр ал, көзүнә дөндүјүм.

Көјләрдә илдырымлар горхудан салды һарај,
Чајларын дәниз олду, дәнизләр кәсилди чај.
Баш әјди фәрманына торпаглар алај-алај,

Дејилдир көрдүјүн иш аз, көзүнә дөндүјүм!
Мәнзилә хејли галмыш, газ, көзүнә дөндүјүм!

Көнүлләрдә јандырдын сеһирли чырағыны,
Нә умулмаз јерләрдән верирләр сорағыны.
Даш дөврү јашајанлар јолларын ирағыны
Һәсрәтлә көзләјирләр, бах, көзүнә дөндүјүм!
Сән бир үмид нурусан, чах, көзүнә дөндүјүм!

Беш-он ил бундан әввәл бир илин сәрт гышында
Мән сәни илкин көрдүм милјонлар ахышында.
Јолчулар нур арарды инамлы бахышында.
О бахышын сиррини ач, көзүнә дөндүјүм!
О сирри дүнјалара сач, көзүнә дөндүјүм!

Гој һәлә дүшмәнләрин ләззәт алсын таландан,
Илишиб бач истәсин јолда, издә галандан.
Сән бир көз ағардынча иришсинләр јаландан,
Сөзүнү шахдан сөјлә шырп, көзүнә дөндүјүм!
Јалан сөзү јад баша чырп, көзүнә дөндүјүм!

Гој гапатсын көјләри бачандан чыхан думан,
Достларын ајдын көрүр: ким јахшыдыр, ким јаман.
Фанар тутур јолуна тарихә күсмүш заман
Көһнәнин кәлләсинә вур, көзүнә дөндүјүм!
Көрүнмәмиш бир дүнја гур, көзүнә дөндүјүм!

27 декабр, 1935-чи ил

АЈ*

«Пејғәмбәр» шаиринә

«Бошлуг дијарында чых долаш» дејә,
Сәни ким фырлатмыш о дәринлијә,
Еј солғун бәнизли, севдалы пәри?!

Мәним севдијимин хәјалы кими
Бә'зән бурунәрәк пәнбә бир түлә,
Чыхырсан үзмәјә о дәрин көлә...

Чыхдыгча јолуна булуддан далға,
Сән онун јанындан бахыб узаға,
Кечәркән, әдалы јүрүшүн көзәл.

Арајырмыш кими ону кизличә,
Долашдыгдан сонра бир узун кечә,
Сәһәр улдузујла көрүшүн көзәл.

Бә'зән нәдән исә умузун чылпаг,
Сачларын дағыныг, долашырсан тәк;
Јалгызлыг ханымы сыхмајырмы чох?!

Елә күнләр олур, бизләрдән узаг
Көрүнмәз олурсан бир узун кечә,
Дејирләр, ағларсан онда кизличә...

Дурмадан кәзирсән илләрдән бәри.
Сәнә нә олмушдур, чыхмајыр сәсин,
Сән дә о бошлугда аварамысан?!

Һаралысан, сөјлә, көзәл сәрсәри?
Сәнин долашдығын улдузлу дијар
Сәнинсә чох көзәл бир дијарын вар!..

---

* Ше'р тамамланмамышдыр.

Нәдир о үзүндә ағлајан көлкә?
Бир пәри ешгинин мәлалымыдыр,
Сөјлә сәнин башын бәлалымыдыр?

Сәнин долашдығын о кениш өлкә
Мәним руһум кими руһуна дармы,
Һеч олмазса сәнин бир кәсин вармы?

Дур, сорушум сәни бу сары күлдән,
Бу ағлајан гушдан, хәстә бүлбүлдән—
Онлар да сәнинлә дәрд ортағымы?

Сөјлә сәнин јурдун гәм торпағымы?
Һәр заман үзүндә бөјлә сарылыг,
Нәсибин көзјашы, бир дә ајрылыг.

Сәнин бахышына һансы јарадан
Әлилә чәкилмиш бу солғун боја,
Ки, гыз икән вәрәм алмышсан, куја!..

Бә'зән дәрдли-дәрдли јашмаг алтындан
Солғун бахышынла сакит бахырсан,
Бахдыгча гәлбими кизли јахырсан.

Сәнин о севдалы солғун бахышын
Хатырладыр мәнә бир пәризады,
Ки, дүшмәз өлүнчә дилимдән ады.

Оһ... севдијимин дә белә сарышын
Бахдыгча ағлајан бахышлары вар,
О да сәнин кими күлдүкчә ағлар...

Көнлүмүн сәнинлә танышлығы вар.
О сәни көрдүкчә тәсәлли дујар;
Сәнин илә мәним дәрдимиз бәлли.

Бирликдә тапарыг бәлкә тәсәлли,
Бир аз дајан, бир дә јоллајым бир саз,
Сонра дәрдләшәлим сәнинлә бир аз...

Хатириндә вармы јүркәкдә кечән
О дадлы күнләрим; о заман ки, мән
Дујдугча күнләрлә салландығымы.
Анламаздым әсла алландығымы.
Елә зәнн едәрдим мәнимчүн анчаг
Һәр шеј олмагдадыр, һәр шеј олачаг...
Көјләрдә көрүнән пәнбә јығынчаг,
Онларын үстүндә о гучаг-гучаг
Сәрпилән улдузлар, сөз атан көзләр,
Бунларла бәрабәр о көзәл сәһәр
Вә солғун ахшамлар... дејирдим, әлбәт,
Јалныз бир мән үчүн бу көзәл чәннәт!..
Бир чәннәт ки, орда јарпаглар ипәк,
Һәр јердә көзәллик, һәр јердә чичәк.
Һәр шеји санырдым битмәз әјләнчә,
Онларын бири дә сән идин, мәнчә.
О заман анамын титрәјән сәси,
Вердикчә руһума учмаг һәвәси,
Кичик бир гуш кими көлкәсиз, адсыз,
Учдугча учардымголсуз, ганадсыз.
Әсла кечмәјирди күнләрим һәдәр.
Аһ, о көзәл дәмләр, о көзәл күнләр...

Чочуг икән рәнкин белә дејилди,
Сән мәни көрәндә күлмәјирмидин?
Сән мәним тә, инди јадыма кәлди,
Ојунда јолдашым олмајырмыдын?

Гызларла бәрабәр чыхыб бајыра
Мә'сум бир ешг илә ојнамазмыдыг?
Кими ше'р олурду, кими шаирә,
Шаирликлә чошуб гајнамазмыдыг?!

Хатырында јохму, јајлаг сәфәри?
Хорузлар өтмәдән чыхардыг јола.
Һәр кәсдән әввәл сән кечиб ирәли,
Күләрәк сөјләрдин «уғурлар ола».

Та әзәлдән бәри илдә бир кәрә
Чыхардыг дағлара бизим елләри,
Көстәрдин илләрчә көрмәјәнләрә
Кәскин гајалары, чошғун селләри.

. . . .

1923

(Ше'рин арды тапылмајыб)

МҮӘЛЛИМ

Дөшүндә үч гызыл медал,
Көзләриндә бир кенерал,
Бахышы вар, јүксәк бојлу,
Галын бығлы, көксү долу,
Әлләриндә јун әлдивән,
Кимдир бу салланыб кедән?
Мүәллимдир, бу мүәллим,
Чох мүкәммәл алмыш тә'лим.

Он ил сонра

Ики медал даһа артмыш,
Лакин сач-саггал ағармыш...
Башы әсир, бел бүкүлү...
Аһ! Еј чаванлығын күлү,
Нә тез солдун, хараб олдун!

Нәдир сәнин бу тутуғун
Вәфасызлыг јолу билмәм!
Сәнин өмрүн нә гәдәр кәм!

Беш ил сонра

«Ај гардашлар, верин, верин!
Әвәзини аллаһ версин».
Әлиндә бир бағлы јајлыг,
Гучағында он бир ајлыг
Бир ушағы бир мүәллим
Кәздирәркән, көрүб дедим:
—Кимә мәхсус бу ианә?
—Гучағымда ујујанә.
Бабасыны вәрәм алды,
Мүәллимдән бир бу галды.

12 декабр, 1913

БИР МАЈ БАЈРАМЫ

Елә бајрам вар ки, башгадыр рәнки,
Һәр биринин башга ешги, аһәнки.
Күскүн минарәси, инләјән зәнки
Ајрылыг чалајан бајрам дејил бу!
О чапан, талајан бајрам дејил бу!

Бу бир бајрамдыр ки, бәзәји садә
Нә көзәл сагиләр, нә көзәл бадә!
Бөјүклүк вармыдыр бундан зијадә;
Бу бајрам ал бајрам, ел бајрамыдыр!
Чошмуш бир синифин сел бајрамыдыр!

Далғалар бајрагдыр, дәнизләр инсан,
Бајраглар чалханыр һәр јана бахсан.
Сәфләри сај һәлә—нә һесаб, нә сан,
Бир Мај бајрамыдыр елләр бајрамы!
Билиб-билмәдијим дилләр бајрамы!

Полад чәркәләрин һәр јаны алдыр,
Вәтәндаш, үрәклә бајрағы галдыр!
Бу бајрам һаггындыр, сәнә һалалдыр!
Көзәл Мај бајрамы шанлы бајрамдыр!

Кәздир үфүгләрә ачыг көзүнү,
Дүнјалар динләјир сәнин сөзүнү.

Бајрамындыр бу күн көстәр өзүнү,
Көстәр ки, дүнјаја бајрамын азад,
Дүшмәнин јас тутсун, достун олсун шад!
Чәк ал бајрамында түл бајрамына!
Чичәк бајрамына, күл бајрамына!

Дидиб дырнағынла, газдын дишинлә,
Дүнјаны сарсытдын нәһәнк ишинлә.
Бүкүлмәз голларын, мәрд јеришинлә
Чалыш ки, кечмәсин сөнүк бајрамын!
Парласын һәр јердә бөјүк бајрамын!

Күнәшдән төкүлмүш тунч бәдәнинлә,
Јардым ет, бағыран сәсләри динлә!
Сән чош ки, габарым мән дә сәнинлә
Ашығам, гој чалым саз бајрамына!
Елләр севиндирән јаз бајрамына!

1936-чы ил, Тбилиси

МАЈЫС

Мән һәр илдә бир мајыса
Лап чох үмидләр бағларам.
Һәр кәләчәк мајыс үчүн
Нејсан ағлар, мән ағларам.

Дүшдүм чорлуг биҹабана,
Сығынамам бир инсана.
Көзәл мајыс үмид сәнә
Һәр јан ағлар, мән агларам!

Бах думана—дағ башында,
Дәрдә дүшмүш—күл јашында,
Чошмуш көзләр—јаз башында,
Думан ағлар, мән ағларам!

Сәнсиз бир күл, ја бир ше'р
Һәрдән мәни мәмнун едир.
Сорса бир кәс дәрдин нәдир?
Соран ағлар, мән ағларам!

Ачмазмы күл сағда, солда,
Көрүнмәзми бәјаз алда?!
Сәнсиз бөјлә, јары јолда!
Галан ағлар, мән ағларам!

Олмадан ахшам әзаны
Јола чыхарт јол азаны!
Кәсмиш јолу дәрд туфаны,
Карван ағлар, мән ағларам!

Сәччадәјә алын сүртән,
Бирликдә бир чәннәт көрән

Һагг јолунда хәлил верән,
Гурбан ағлар, мән ағларам!

Бош чыхарса бунча әмәк,
Бабаларча бу нә демәк?!
Гәдәрмидир, јохса фәләк,
Дујан ағлар, мән ағларам!

Хош һәр мајыс батмаз јаса,
Һәр заманмы мәнә таза?!
О күн дә бир күн олмаса,
Вичдан ағлар, мән ағларам!

Сухуми, 1916

БИТМӘМИШ ПАРЧАЛАР

...Гөј нә дејир десин һәр јетән чаггал,
Бир јердә јашадыг, ағарды саггал.
Бал-мал истәмирәм, дејиләм баггал,
Шәкәрим дә сәнсән, балым да сәнсән.

* * *

Нә чыхсын ки, көјләрдә варлығын бир
јарашыг?!
Бу солғунлуг јарамаз бизә; ишыг вер, ишыг!
Ишыг вер көрүнмәмиш бир дүнја
гуранлара!
Дүнјада бошлугдан һагг-һесаб соранлара!
Јохса бу кен бошлугда тәк көзләмәкдән нә
чыхар?!
Јалгыз дејилсән чох да, сәнин дә бир јерин
вар...

14, XII

Һәјат һәјатдыр јенә

Мән артыг тәк Кур дејиләм,
Дәнизләри богарам,
Мәғрур олма чох, әјил,
Гудурдуну говарам

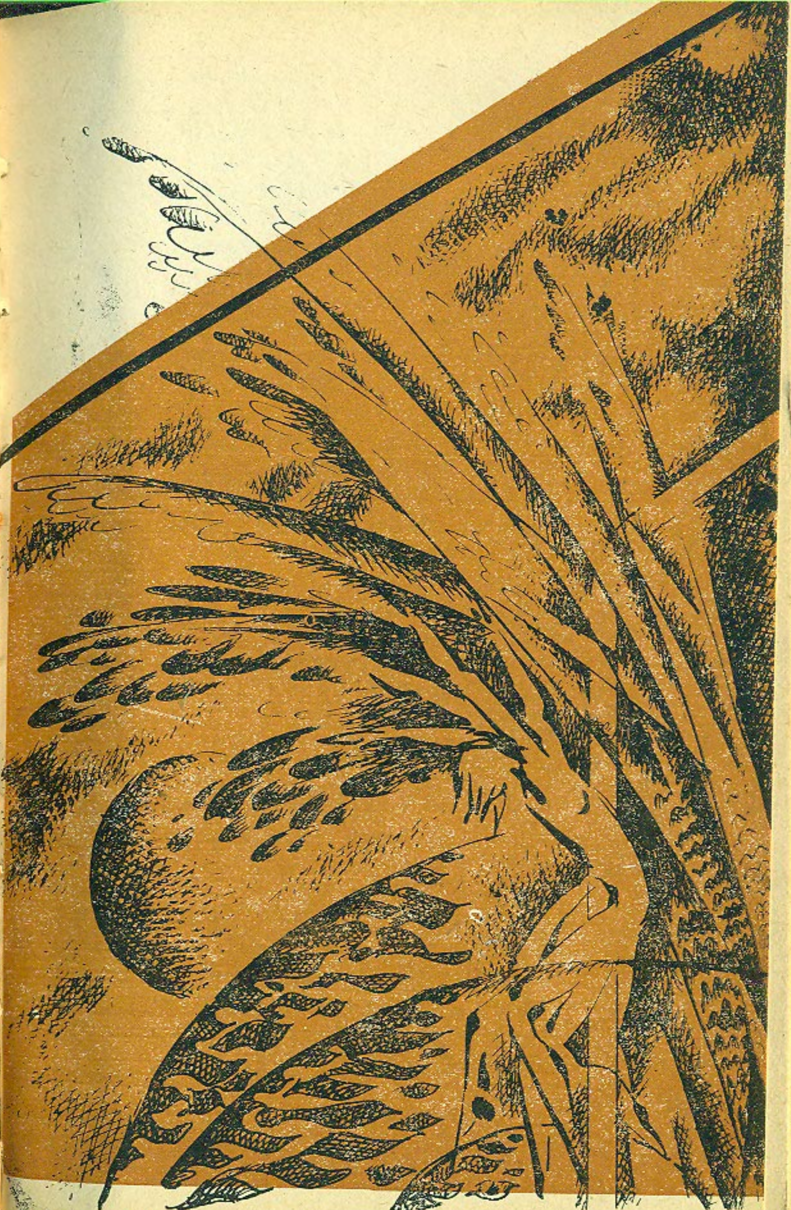

СӘСЛИ ГЫЗ

Сәнин сәсин,—көзәл гыз,
Сәсләрин ән көзәли.
Ешитмәдим белә сәс
Дүнјаны динләјәли...
Чан алыб јүксәлдикчә
Авазын пәрдә-пәрдә.
Чох шејләр көрән көнлүм
Јенидән дүшдү дәрдә.
Бүлбүлүн сәси кими
Гајнајыр инчә сәсин.
Санки өмрүм узаныр
Узандыгча нәфәсин.
Ачымазсан көнлүмә,
Зилдән енәрсән бәмә.
Гыз, јазығам бу дилдә
Дәрдими шәрһ ејләмә!
Гыз, гурбанмы истәрсән
Инләтдијин бу сәсә?
Мин дәфә өлсүн чаным,
Сөјләмәсин бир кәсә.
Гәбул ет гурбанымы,
Сусма, аллаһ ешгинә.
Бундан сонра мәнимчүн
Јашамаг нә, өлмәк нә?!
Һәр нәфәсин бир ајә
Вәһји—мүгәддәс кими.
Дүнјада не'мәтми вар

Бу сәндәки сәс кими?
Һеч биринин лүтфүндән
Тапылмаз ки, бир пајы.
Билирәм ки, дәрдиндән
Өләнләрин јох сајы.
Гыз, бу күскүн көнлүмү
Бирчә сәнсән күлдүрән.
Сәнсән мәни дирилдән,
Сәнсән мәни өлдүрән!
Мәфтунам мән сәсинин
Бүллури ахышына;
Мәфтунам көзләринин
Атәшин бахышына...
Сәнин инчә сәсиндә
Далғаланан нәш'әјә
Гуршандым ситајишә
«Нәфхеји-рәббим» дејә.
Инди шүбһәм галмады:
Сәсиндәки гәһгәһә
Доғрудан чәзб едәрмиш
Суфини ешгилаһә.
Сәсиндәки сирри мән
Кедиб сордум дәрвишә.
О мәндән даһа әввәл
Һејран имиш бу ишә!..
Билдими, билмәдими?
Ачмады сирр аллаһы;
Деди: «һаггын чилвәси
Көрүнүр каһи-каһи,
Сирри-һәгг һаким олмуш
Та әввәлдән һәр јерә.
Һәр говмин иманы вар
Бир сәсли пејғәмбәрә.
Чохдандыр анлашылмыш
Бу сирр Фәрат бојунда.
Ахтарырмыш о сирри

Күр-Аразын сујунда...
Әскиләр ону сормуш
Ағсаггал әрәнләрә,
Һагг нури, һагг сиррини
Гәлбилә көрәнләрә.
Демишләр ки, биринчи
Көзәллик гыз сәсидир.
Көзәл гызда көзәл сәс
Бу һаггын чилвәсидир.
Һәр динин әсли нәдир?—
Гаибдән кәлән бир сәс.
Бичарә инсанлығын
Дәрдини билән бир сәс.
Бир чох көзәл гызларын
Биллур кими сәсләри
Азмы хилас еjләмиш
Өлүмдән бикәсләри?..

* * *

Охудум тарихләрдә:
Ган ичән бир һөкмдар
Бир өлкәни амансыз
Еләмишдир тари-мар.
Алты аjдан чох сүрән
Ганлы бир мүһасирә,
Тутулмушду чох ачы
Басгына бирдән-бирә:
Jүз минләрлә атылан
Чан jағысы охлары
Дишләрилә чеjнәjиб,
Сәрилмишди чохлары.
Доғранмыш әлләриндә
Гырыг гылынч гәбзәси,
Боғулмушду көjсүндә
Икидләрин сон сәси.

Јурдуну вермәjәнләр
Доғранмышды хынчһахынч,
Төкүлмүшдү jерләрә
Дағ кими галхан, гылынч.
О jанда ганлы көвдә,
Бу jанда көвдәсиз баш...
Бир гафа чығламышды
Һәр гәзадан енән даш.
Jүз минләрлә гыз-гадын
Дағылмышды дүзләрә.
Өлүм рәнки чөкмүшдү
Саралан үз-көзләрә.
Чәннәт кими бир өлкә
Мәзарлыға дөнмүшдү.
Бир чох евләр jыхылыб,
Ханиманлар сөнмүшдү.
Ишләнмәмиш галмады
Бир чинаjәт, бир күнаһ.
Әзмишди инсанлығы
Ордусујла падишаһ.

* * *

Һагсызлыг олду ганун,
Jыхылды ханиманлар.
Һәр шеjдән хәбәрсизкән
Jандырылды чох чанлар.
Галмады ағызларда
Jашамағын һеч дады.
Бир чох jазыг гушларын
Гопарылды ганады.
Әскәрсиз команданлар
Гырыб атды jаjыны.
Фәләк дөндәрди зәһрә
Бу өлкәнин паjыны.
Күлмәк затән jох иди,

Ағламаг олду јасаг.
Заваллы мәғлуб өлкә
Сәнә нә һүгуг, нә һагг!..

* * *

Ертәси күн чох еркән
Јујулду галдырымлар.
Шаллагла күлдүрүлдү
Һычгырыглы бир дијар.
Јујулду диварлара
Сычрамыш ган ләкәси.
Ваj сәси сусдурулду.
Әмр едилди тој сәси.
Һаггы јохду кимсәнин
Сөз дејиб, дәрд ачмаја.
Бәзәниб чыхмалыјды
Кәләнләр ағлашмаја.
Дөндү, олду гәһгәһә
Ган гусан һычгырыглар.
Чичәк сәпәчәк олду
Бүтүн гәлбигырыглар;
Ган ичән падишаһа
Һазырланды истигбал:
—Чыхмалысан гаршыја
Истәјир өл, истәр гал!..
Елә бил олмамышды
Дүнәнки кечмәкеш дә.
Чыхды күләш үзүјлә
О бәхтәвәр күнәш дә.
«Мәним дә ганлы, гансыз
Чилвәләрим вар!» дејә
Чыхды дәрин көјләрә
Сычрајараг үзмәјә.
Јүксәлинчә көјләрин
Сакит кәзән султаны,

Гаранлығын галмады
Додагларында ганы.
Чашдығындан әввәлчә
Булутлар да гызарды,
—Дүнән булутларын да
Чох дөнүк рәнки варды!—
Бир аз сонра онлар да
Әкилдиләр кетдиләр:
Јердә галан булудлар
Матәми тәрк етдиләр.
Кимдир бу султан дејә
Сөрдулар бир-бириндән;
Ешидинчә адыны
Аһ чәкдиләр дәриндән.
Ағардылар горхудан,
Чәкилдиләр дағлара;
Сырмалы бәхтәвәр дә
Гонаг кәлди бағлара.

* * *

Билмирәм көрдүнүзмү
Сабаһ вахты чичәкләр
Чыхынча чашгын күнәш
Нә дадлы маһны сөјләр?!
Бу гылдыгсыз Күнәшин
Сеһр вар бахышында.
Бир кәрә көрүндүмү
Көз јашы ахышында,
Чичәкли кирпијиндә
Јашдан әсәр галмајыр,
Гашгабаглы булуддан
Бир салам да алмајыр...
Нәш'әдән һалланырлар...
Ичирләр зөвги инчә...
Чичәкләрдә дад вардыр
Та гаранлыг кәлинчә...

—Өмүрдәндир бир күн дә
Еј чичәк севин, һајды!
—Ја батмајајды Күнәш,
Ја чичәк олмајајды!..
—Бирдә ки, бу һәјатда
Күнәшми јалныз батан?
Аз галды дејәчәкдим,
Бүтүн һәјат бир јалан!..
—Һәјат јалан олсајды,
Бу чошғун чичәкләр нә?..
Јох, бир күнлүк дә олса
Һәјат һәјатдыр јенә!..

* * *

Дүнән бир нишан јөххән
Бағда сәсдән, сәмирдән.
Енинчә дагдан күнәш
Гушлар да чошду бирдән.
Гарышды гаггылтылар
Бүллур сәсли чәһчәһә,
Јуксәлди һәр будагдан
Бир назәнин гәһгәһә...
Санки бирдән чалынды
Гумров, каман, најла, неј,
Долду ширин сәсләрлә
Көлкәли бағ, боз күнеј...
Мәкәр бә'зән һәјатла
Өлүм гардаш олурмуш:
Учушурду јанашы
Көјәрчинлә гарангуш!..
Горхмадан үзә чыхды
Елдән гачан гырговул.
Јумшалды үрәкләр
Галмады шејтан, чуғул...
Залымын бәхти үстүн

Мәзлумларын аһындан,
Гушлар нә көзләјирди
Өлүм падишаһындан!?
Гушлар да, бах, көзәл гыз
Чошду о күн сәнинтәк;
Онлар да сәрди, дурду,
Јоллара сәсдән ипәк.

* * *

Бүтүн шәһәр силкиниб...
Әсәр гојмады пасдан,
Дүнәнки матәм һаны?
Доғрудан, чыхды јасдан.
Дүшмән шаһын кәлиши
Гануни бајрам олду.
Бир чох дәрдли үрәкләр
Ганлы севинчлә долду.
Гәрибә шејдир инсан;
Ал әлиндән чаныны,
Истәјирсән овучла
Һортлат ахан ганыны,
Гопарыб әз гәлбини
Әјлән чырпынмасилә,
Сүрүкләнсин јерләрдә
Бејнинин бағасилә,
Һеч бахма истәјирсән,
Сафлыға, күнаһа әс,
Бир јыртычы чәллад ол
Доғра парча-парча, кәс,
Гадынса, тут, боғ онун
Ган гусан фәрјадыны,
Гој чыхарсын јадындан
Севдијинин адыны;
Гызса, атын дөшүндә
Ләһләт күн гызмарында.

Кəлинсə, һəррача гој
Əсирлəр базарында;
Сонра чəкил узагдан
Мəғрур бахышла бир бах!
Көрəчəксəн өлəнлəр
Балдырында бағырсаг:
Сəнин ганлы əлиндə
Битмəз гүввəт вар дејə,
Һазырдыр бағышлајыб
Дадсыз-дадсыз күлмəјə.
Бу јохсул инсанлары
Гырдырдынмы бир кəрə
Гəһрəман олачагсан,
Дүшəчəксəн диллəрə.
Кечмишдə чошмајырды
Мəзлумун ганлы кини;
О заманлар күч иди
Халгын јеканə дини.
Сəјирдəрəк дарғалар
Сағa-сола атыны.
Сечдилəр əһалинин
Јохсулуну, татыны.
«Шаһ кечəчəк јоллары
Кирлəтмəсинлəр» дејə,
Јолчуларла јанашы
Говдулар дал чəркəјə.
Орду тирəндазлары
Кирдилəр еллик бағa,
Чалышдылар галмасын
Ағачда бирчə гарғa.
Сачаглы халыларла
Бəзəнди бағлы чаршы,
Бајраглы минарəлəр
Јүксəлди көјə гаршы,
Кəлиса гүллəсиндə
Чалынды зорба чанлар.

Аз галды дејəчəкдим
Мə'дəн дə зордан анлар.
Дангыртыјла өтдү чан,
Һазырланды баш кешиш;
Мечид һəјəтиндə дə
Ејнијлə чанланды иш:
Данышды шишман хоча
Үч саатдан јухары,
Һазыр галды бej'əтə
Мө'мин мүсəлманлары.
Хачилə кешиш чыхды
Мүсһəфилə шејхана;
Чыхдылар истигбала
Хачла мəсһəф јан-јана.
Əллəриндə сүр тəсбеһ,
Күмүшлү бухурданлар
Назланараг сəкирди,
Һагдан гачан инсанлар,
Дамағы чағ, кефи көк.
Гарны тох тачирбашы
Динкилдəјиб кедирди
Шејхлəрлə јанашы.
Инсан əлиндəн јерə
Дүшмəзди ијнə атсан,
Јалныз күчəлəр дејил
Евлəр кəтирди инсан.
Дырмашмышды ушаглар
Мазгаллы диварлара.
Бојланыб дурурларды
Үркəк, зəиф, авара!..
Дам үстүндə гызларын
Солғун додагларында,
Бојланан кəлинлəрин
Ислаг јанагларында
Солан һүзнүн јеринд
Инди вардыр бир мараг.

Нә чичәкләр јетирир
Бу ган гохулу торпаг!

Сајылыркән әввәлдән
Бир өлкәнин пәнаһы,
Гарышмышды халгына
Өлкәнин мәғлуб шаһы.
Шаһын бу күн ағыр даш
Асылмышды бојнундан,
Чыхмајырды әлләри
Хәләтинин гојнундан.
Кечән күндә едәркән
Аллаһлыг иддиасы,
Инди бу сон чәлала
Кәсилди, дурду аси.
Кир јерә, еј падишаһ!
Сәнин бу бош башындан
Нәләр чәкди мәмләкәт
Бир соруш көз јашындан.

Ачылды бајраглар, чалынды бору,
Фәләк көрмәмишди бу вурһавуру.
Тоз әршә дајанды, көј думанланды,
Торпаг шаха галхды, тоз да чанланды.
Гыврыла-гыврыла боз бир әждаһа
Кәлирди салама бүзүлмүш шаһа.
Бөјүдү, чанланды донуг нөгтәләр...
—Онлар атлылардыр, нөгтә нә кәзәр;
Бир аз јахшы динлә, һеј гыјја бир бах?
Дөрднала кәлирләр атлар чапараг.
Дүшмәнин дә олса бах, бир аз әјлән,
Өзләри икиддир, атлары көһлән.
Олунча кефин көк, јоллар да һәмвар,
Гызышмыш атларда башга ләззәт вар!

О күн, доғрудан да, чошмушду атлар.
Учараг јетишди гырх, әлли чапар,

Јанашыб әдәблә ел гарғамыша,
Дедиләр, јолдадыр кәрдүнеји-шаһ.

Гачды мәғлуб шаһын бәти-бәнизи.
Чошду, далғаланды инсан дәнизи.
Истидән бајыла, тәрдән боғула
Бирдән бүтүн башлар чеврилди јола,
Көзләр гыјылараг гашлар чатылды,
Гәл'әнин бүрчүндән топлар атылды;
Бәзәкли гурбанлар сәрилди јерә
Парлады бычаглар тәк бирчә кәрә...
Әввәл бир сызылты... сонра тәпинмә...
—Динмә, јазыг һејван, өлсән дә динмә!
Чеврилмиш көзүнлә јоллара бир бах:
Бу кәлән кәрдунә уғурсуз гонаг
Ичмәјә ган истәр, билирсәнми, ган!..
Һејван ганы ичәр, олмаса инсан.
Бах белә алгышла, чырпыныб дур да...
Сәнни дә пајын вар бу вурһавурда!
Белә бир чәлалы көрмәмисән сән:
Габагда гыр атын үстүндә кәлән
О сејрәк саггалы, бухағы салла,
Једди туғ ардынча кәлән чәлалла,
О ганлы шәрабдан дојмајан хаган,
Сәндән ган истәјир, билирсәнми, ган!

Нәдәнсә, гатилләри
Боғмајырмыш көз јашы...
Кәлди уғурсуз хаган,
Әкилди халгын башы;
Бахараг азғын-азғын
Ган даман көзләрилә
Үрәкдән мәғлуб шаһын
Әјләнди сөзләрилә.
Галхды башлар сәчдәдән

Башлады чиркин һесаб:
Додаглар үзәнкидә
Өпүлдү чахчур, чораб.
Симур күркүн әтәји
Өпүлдүкчә марчамарч
Ајини-тәгдис етди.
Мәсһәб илә гызыл хач.
Нә фитвалар чыхарды
Ач көзлү јалтаг хоча!
Кешиш дә хач чевирди,
Јалан гусду боллуча.
Дин бир чәкузандыса,
Һәм узаныр бүкүлүр,
Һәм гајнар гатран олур—
Боғазлара төкүлүр:
Сеһрли бир һалы вар,
Һагг чыхарыр јаландан.
Јени бир фитва тапыр
Һәр оландан, галандан...
Галмады дал чәркәдә
Бурда да тачирбашы,
Кешиш, хоча, бир јердә
Дурмушдулар јанашы.
Әслиси кәлди санки
Бағрыјаныг Кәрәмин.
Едилән дуалара
Үрәкдән деди: «Амин»!
Ағсаггалы бир гоча
Бир еһтишам әсири,
Уғурсуз һөкмдарын
Беш туғлу баш вәзири
Јетирди мәғлуб шаһа
Бујруғуну хаганын:
«Малын, мүлкүн бизимдир,
Аманда анчаг чанын.
Гаршы чыхдын хагана,

Тутмады, сөнду бахтын.
Гылынч чалдыг газандыг,
Бизимдир тач вә тахтын»
«Јашасын» бағыртысы
Гопунча һәр бир јандан
Һәрәкәт әмри верди
Ләләкли баш командан.
Дал гылынч рикабдарлар
Јарыб кечди ирәли,
Јол ачды кәрдунәјә
Бағрышараг сәрсәри.

Беләчә әски парча
Бир чыртмајла атылды;
Бүтүн бу өлкә халгы
Чох учузча сатылды.

Галды бүтүн кәнарда
Чан верәнләр, өләнләр.
Сатышы тәсдиг етди
Тох гарынла күләнләр.
Ахшам чөкдү шәһәрә,
Бир сүдлү, ајлы ахшам.
Чохлу хәбәр кәтирди
Шивәнли, вајлы ахшам...
Үркәк кәзән көлкәләр
Горхуркән бир-бириндән
Көз вурду улдузлар да
Көјләрин кәфкириндән.
Һычгырды јер, бу, доғру,
Бир бах ки, көј нә һајда?
Солғун додагла күлдү
Һәр дәрдә солғун ај да...
Ондан көзәл бу зүлмү
Бир чан ки, көрмәмишди,
Гырғында фырланаркән

Аj санки көрмәмишди...
Аjдан чаваб алмалы
Ач, кимсәсиз галанлар...
Чаш-баш олуб бахырды
Аjдан сораг аланлар...
Ахшам дүшүнчә сусду
Өз јохлуғилә аллаһ.
Аллаһ јеринә галды
Төјүшүклү бир јаныг аһ!..

Јохсуллр боғуларкән
Бу ганлы, јаслы вајда,
Хаган далмышды ејшә
Бағлардакы сарајда.
Мәрмәр сүтунлу гәсрин
Сармашыглы ејваны
Чырагларла бәзәнмиш,
Нурладырды һәр јаны.
Чичәкли көшкү ахшам
Бәзәтмишди әски шаһ
Хаган демишди: «Инди
Кеф етмәмәк бир күнаһ.
Мәним садиг вәзирим,
Кәл, кәл, бахаг һесаба:
Вәзиримин саггалы
Бојансын бир шәраба!»
Күл әндамлы сагиләр
Дад гатынча кәламә,
Јашылчаршаф сәрвләр
Дикилдиләр сәламә.
Ўчушду рәггасәләр
Баш вәзир әл чалынча,
Мәрмәр дөшләри үрјан,
Балдырлар да јалынча...
Атылды назлы гызлар,
Төкүлдү телләр үзә,

Мин јердән «чан!» дејилди
Һәр ахан сүзкүн көзә...
Күләркән күл үзлү гыз,
Миналы, күллү габда,
Бүллур әјагда чошду
Дүнја көрән шәраб да.
Думанланды бејинләр,
Сүзүлдү көзләр тамам,
Әл-ајаглар көјнәди,
Әзилди сөзләр тамам.
Чыхарды санки јаддан
Ахытдығы ганлары,
Сәвәрди сајгысызча
Орду команданлары.
Хумарланды көзләри
Чылпаг гадынларын да,
Сәрилдиләр јерләрә
Хаганын јанларында.
Јүксәлди һәр тәрәфдән
Шәһвәтли, кирли сәсләр
Алынларда доланды
Өлүм ијли нәфәсләр...
Көрүндү шәһвәт ачыг
Хаганын сөзләриндән;
Әдәбсизлик габарды
Бәрәлмиш көзләриндә...

Гачышын, јазыг гызлар,
Боғсунлар, өлүн бары.
Јох, өлүм дадлы исә,
Ојнајын, күлүн бары!
Бу ахшам сәс чыхармаг
Дејил һädди кимсәнин,
Күнаһын ондадыр ки,
Адын гадындыр сәнин
Елә исә дурмадан

Динчəлмəдəн чал-чағыр;
Батдымы көзəл сəси,
Бағыр дејирлəр, бағыр!...
Еј сүзəн гумрал гадын,
Јазыгсан сүзмə белə!
Гуртарыш јохдур сəнə,
Чаныны үзмə белə!..

Көстəрдилəр хагана
Гəсмə телли бир гызы,
Дедилəр ки, «бу Сара—
Өлкəмизин улдузу».
Фəрги јох, гој сүзүлсүн,
Бахсын белə дəриндəн,
Нə анлар сəрхош бахыш
Саранын көзлəриндəн!
Ким ки, Сараны көрдү,
Чəкди хејли јаныг аһ.
Бир шеј ганмады ондан
О гəлби кор падишаһ.
О гызыл күл дамлајан
Мејли додагларында,
Пəнбə рəнки гызардан
Пəнбə јанагларында,
Һəр дəфə чағрылдыгда
Үркəк кəлишлəриндə,
Горхусундан ағаран
О инчи дишлəриндə,
Фикри дəринлəшдирəн
Гывырчыг сачларында,
Гүдрəтин гəлəмијлə
Чəкилмиш гашларында,
Долғун дөшдəн габармыш
Төјшүклү синəсиндə,
Дүнјаны алт-үст едəн
Чанлы, биллур сəсиндə

Парлајан алəмлəри
Анлармы ган ичəнлəр?!
Нə билир чичəк нəдир,
Кор кəлиб, кор кечəнлəр?!
Кар оланлар дүнјанын
Мə'насыз һај-һујундан
Нə анларды Саранын
Орта, ојнаг бојундан?!
Донуг бир шеј көрүндү
Дујғусуз падишаһа,
«Охусун!»—əмри чыхды.
Сара чошду бир даһа.
Чан верəн сəрхош кечə
Өлүркəн јорғун, əзкин,
Чошду гызын сəсиндə
Өлкəдə гајнајан кин.
Бош јерə бир өлкəнин
Һагсызча ахан ганы
Саранын додағында
Чанланды, олду маһны:

ШƏРГИ

Мəн ки, сəндəн дојмамышдым,
Гуш гонмаға гојмамышдым,
Бир алманы сојмамышдым,
Ким сəнə кəч бахды, бағлар?!

Бағчаларда гырмызы нар
Гырмызы, ган күллəрин вар;
Ијлəмəјə дојмамыш јар
Кəлди шимшəк чахды, бағлар!..

Гызларынын бојну бүкүк,
Өрдəјинə чан ағыр јүк,

Чалды шаhмар, тозлады түк,
Көр нә ганлар ахды, бағлар!..

Дарғынам мән белә бахта,
Үрәјим ган лахта-лахта.
Бах ки, кимләр чыхды тахта,
Күсдү кимин бахты, бағлар!

Чыхмамыш күн, атмамыш дан,
Ганлы бир тоз галхды јолдан
Гоч икидләр олду голдан
Ганлы кәфән тахды, бағлар!

Нәдир сәндә бу гүввәт
Сусдурур асланлары.
Бә'зән дүшүндүрүр дә
Ган ичән инсанлары!

Сара сусунча, хаган
Хырлајыб, бағырды: «Һеј,
Мән Саранын әлиндән
Истәрәм бир гәдәһ меј!..»
Бир охла ајрылмышды
Сара нишанлысындан.
Дүшүндү: «Интигам ал,
Кәл онун ганлысындан.»
Аргуну көрмәмишди,
Сон нәфәсдә күләркән.
Инди көрмәк истәди
Чәлладыны өләркән.
Фырлатды бир гәhгәhә
Чылғынча галхды бирдән,
«Аргун, сән олмадыгда
Јашајарам нечә мән?!
Аргун, јетиш, hардасан?
Галдыр мәним голумдан,

Гуртарым өз јурдуму
Һәгарәтдән, зүлүмдән!»
Сара сүздү бир дәфә
Хаган мырланды: «Бәh!..Бәh!..»
Сара сүздү бир даhа
Әлиндә күлкүн гәдәh.
Рәггасәләр дә галхыб
Башлајынча сүзмәјә;
Ити бир hәрәкәтлә
Зәhәр гатды гыз мејә.
Инди онун hалыны
Күчдүр кәтирмәк дилә;
Үрәк чырпынтысындан
Чапгынланды меј белә.
Гадынлыг горхусундан
Јарылды күлкүн додаг,
Јанашды титрәјишлә
Дүшмән шаhа бир сајаг;
Гансыз додагларилә
Өпдү шаhын әлиндән.
«Бујурсун падишаhым!»
Зорла чыхды дилиндән
— Сән чохдан ичмәлијдин
Бу күлкүн зәhри, еј шаh.
Шаhмары сағ бурахмаг
Өлдүрмәмәк бир күнаh!..
Доғрудур халгын сөзү:
Ганлыјы ган тутармыш,
Бә'зән дә бир ичим су
Әждаhаны боғармыш!

Шаhы өлмүш көрәндә
Ачылан күлкүн сәhәр,
Гарышды мәчлис бүтүн
Гачышды рәггасәләр.

Сәс-күј јајылды шәһрә
Чатды башсыз бир орду
Бир сәрчә чыхды бирдән
Гачыртды ганлы гурду.
Ајагланды бүтүн халг —
Арвад, ушаг, гочалар...
Чарпышды сон күчүјлә
Дүшмән олду тари-мар...
Бир гызын һүммәтилә
Гуртарылды бир өлкә,
Аз чәкмәдән ган илә
Јујулду ијрәнч ләкә.

Көзәл гыз, һәмин өлкә
Дустагдан азад олду·
Сара ады халг үчүн
Ән севимли ад олду...
Илк гүввәти о гыздан
Алырмыш һәр сәнәткар.
Һәр бучагда Саранын
Мәрмәрдән һејкәли вар...

«Азадлыг» ешидинчә
Күлүмсәмә белә шад;
Саранын мәмләкәти
Көһнә мә'нада азад.

Орда һәр шеј асылы
Ган ичән бир кралдан,
Сор орда һүрријјәти
Бафталы кенералдан.
Јохсуллар о өлкәдә
Өзкәјә чан вермәдә.
Һүрријјәтин барыны
Тох гарынлар дәрмәдә.

Сән анчаг истибдадын
Ешитмишсән адыны;
Бах, алнымда изи вар
Көрмүшәм мән дадыны.
Бир бу сүзкүн бахышла
Күн дүшән дағлара бах:
Мән бу јашыл дағлардан
Илләрчә дүшдүм ираг!

Нә варлыглар верилди
Бир чох јох олмушлара!
О ганлы күнләр һара.
Букүнкү күнләр һара.
Көзәл гыз, јахшы вахтда
Башладын күл ачмаға;
Бу күн сәнин јурдунда
Нә гул вардыр, нә аға!
Сән бу сәрбәст көјләрин
Сәрбәстчә улдузусан.
Гајғысыз бир өлкәнин
Гајғы билмәз гызысан.

Сәрбәстдир алнындакы
Гывырчыг телләрин дә.
Сәрбәстдир сәнин кими
Күн көрмүш елләрин дә.
Елә исә бир дә чош
Сәсин дүшсүн дағлара.
Сән кимдән чәкинирсән?
Гыз һара, сусмаг һара?

1928—1929

КҮР

«Мәрчан сују» гајнағын,
Елләр сәнин ојнағын,
Нә көзәлдир јајнағын,
Кәлин кими бахан Күр!

Дүнјанын илк чағындан,
Ардаһанын дағындан,
Әски бүрчүн сағындан
Чыхыб кечән, ахан Күр!

«Алакөз»дән бу јана,
«Ағабаба»дан о јана,
Һеј дајана-дајана
Кәзинтијә чыхан Күр!

Күрчүчә «Матковари»,
Түркләрин гәдим јары,
Кәзиб бир чох дијары,
Ашигләри јахан Күр!

Динләјиб һај-һујуну,
Чох ичмишәм сујуну,
Беш вилајәт бојуну
Әндамына тахан Күр!

«Арагва»ны ал јолдаш,
«Алазан»ла гучаглаш,
«Араз»ы көтүр бирбаш
Кет Хәзәрдә јыхан, Күр!

Кет саллана-саллана,
Сујунда чимсин сона.
Кирмә Тифлисдә гана,
Нә бир, ләкә, на ган, Күр!

Мәғрур олма чох елә,
Елләрә бир шеј сөјлә
Чејран чөлүндән белә,
Гыврылараг чыхан Күр!

Күрчү, ләзки, моғолдан,
Күч јығыб сағдан, солдан
Сонра чыхынча јолдан
Шимшәк олуб чахан Күр!

Чатыб бә'зән гашыны,
Булајырсан башыны,
Јығыб чөлүн дашыны
Өлүм, барыт гохан Күр!

«Гараоғлан» дүзүндә
Шимшәк чахар көзүндә,
Нә дујулмаз сөзүндә,
Һеј чанындан дојан Күр!

Һәрдән чыхыб Муғана,
Башлајырсан талана.
Дојдурдун бизи чана;
Өлмәзди һәр јыхан Күр!

Кәл башыны булама,
Кет јолунла долама,
Памбыглары булама,
Чох кирлидир чухан, Күр!

Өт чәкинә-чәкинә,
Дәјмә бостан ләкинә,
Кирмә белә әкинә,
Әлдә галар јахан, Күр!

Күр!
Бир аз дур!
Бу доғрудур:

Та гәдимдән јанындан бир чох карванлар
кечмиш,
Һинддән, Мисирдән бәри һәр кәс
сујундан ичмиш,
Ордулар ахыб кәлмиш Нил чајындан,
Фәратдан,
Нүјләриндән бәнд алмыш гачанлар
Кечаратдан.
О гәдәр кәзмишдир ки, бојунча улус-ојмаг,
Дүнјанын јашындан чох; нә мүмкүн ону
сајмаг!
Нә гурбанлар кәсилмиш сәндәки әрәнләрә,
Јајылмышдыр шөһрәтин та әзәлдән һәр јерә;

Парламышдыр сәнинлә
Мидијанын тачү-тахты,
Сәндән ајры дүшүнчә
сөнмүшдүр онун бахты.
Каһинләр ахышындан кәшф етмиш
истигбалы,
Чох заман бир һајгырман
билдирмишдир завалы.
Көрүнүр ки, јунанлы сајмыш
сәни әждаһа
Бир дәфә бахыб кетмиш,
кәлмәмишдир бир даһа.
Бахыб күлүмсәмишсән
Романын чәлалына,
Искәндәрин Иранда көркәминә,
һалына;
Ат ојнатды нүјүндә
Һәр чаһанкир бир кәрә,
Әрәб мејдан охуду
шөвкәтли гејсәрләрә.
Бир күн көрдүн көзүнлә
Моғол дүнјаны јығды.

Түркмәнләр Мил чөлүндә
чејран овуна чыхды.
Каһ шаһ кәлди, каһ да чар сујундан
ичди кетди.
Һәр кәлән талан салды,
дағытды, кечди кетди...
Һәр чаһанкир бир дәфә дырмашды
Гаф дағына,
Бир чохлары гуршанды
симурғун сорағына.
Сән көрдүн ат дөшүндә ајлар,
улдузлар кетди;
Ширванын базарындан
нә көзәл гызлар кетди.
Јахшы јадында галмыш
ким өлдү, ким дирилди,
Һәр кәлән ганлы динә
нә гурбанлар верилди.
Лакин сән һеч бир заман
галмадын ахышындан,
Һеч бир шеј дујулмады
далғасыз бахышындан;
Инсанын өмрү кими
ахыб кетдин дәнизә,
Нә дүшмәнә «чор!» дедин,
нә «чан!» сөјләдин бизә,
Һәр позғун вермиш орду
кечән заман јанындан,
Јаралылар сујундан,
сән онларын ганындан
Ичдикдә сездирмәдән
өлкә кимин малыдыр.
Сујун кимин һарамы,
кимләрин һалалыдыр?
Күлмәдән, ағламадан
сајғысыз ахыб кечдин,

Нәш'әјә, көз јашына
бир көзлә бахыб кечдин;
Синән долу хәзинә—
һәр бир кәсә вермәдин,
Бағлара, бостанлара
хејир үчүн кирмәдин·
Гулдур кими чаландын,
бач алдын дағдан, дашдан,
Нә күлүшләр анладын,
Нә горхдун ганлы јашдан.
Күр!
Еј дәли Күр!
Ишвәли Күр!
Артыг топла өзүнү,
Кәл гыса кәс сөзүнү!

Көрмәдинми, нәдир, сән,
Девирдијим тачлары.
Бу сәркәш тәбиәтдән
Тоғладығым бачлары?!

Нә горхум, нә дә үркүм
Јохдур чајдан, дәниздән.
Мәним нәш'әли түркүм
Үркмәз думандан, сисдән.

Бах мәндәки гүввәтә—
Гарлы дағлары јардым.
Һајгырыб тәбиәтә,
Јерин гојнуна вардым.

Кәздијим гујуларда
Азғын чинләри боғдум.
Бу тилсимли дијарда
Гаранлыглары говдум.

Бир сәс дујдум дәриндән
Чыхдым Гаф јохушуну;
Залымларын әлиндән
Гапдым дөвләт гушуну.

Гурурам јени һәјат,
Мән һара, дурмаг һара?
Гушлардан алдым ганад—
Дырмандым булудлара.

Горхуну мән галдырдым
Дөвранын кәрдишиндән.
Чох гурбанлар салдырдым
Асланларын дишиндән.

«Мәндәдир гүввәт» дејә
Мән сөјләдим учадан;
Мән бағырдым фәләјә:
«Бујур, бу топ; бу мејдан!»

Күр,
Бу күн дүнја говушмуш һаг бағыран
сәсимдән,
Чаһанын мәзлумлары фејз алыр нәфәсимдән.
Мө'чүзәләр јарадыр алнымдакы ган-тәрим,
Дүнјанын һәр јериндә сөјләнмәкдә һүнәрим.
Мән тәрәннүм етдијим әмәк гәсидәсиндән,
Идракымла вурдуғум чәкичимин сәсиндән
Чатлајыр диварлары гаранлыг зинданларын,
Мәнәдир һәр үмиди әзилмиш инсанларын.
Мән олдум илкин гуран дүнјада дүзкүн әсас;
Мән јыхдым, мән девирдим,
мән алдым күчдән гисас.

Мән артыг тәк Күр дејил,
Дәнизләри боғарам.

Мәғрур олма чох, әјил;
Гудурдунму, говарам.

Гул оларсан истәсәм,
Дырмашарсан дағлара;
Кәзмәзсән белә сәрсәм,
Чан верәрсән бағлара·

Тутараг чиловундан
Аздыра да биләрәм·
Бу күн гәтлинә фәрман
Јаздыра да биләрәм.

Әлимдәдир чиловун,
Сыхарам чыхар сујун;
Сөнәр одун, аловун,
Гысалар узун бојун.

Һәр шејини сојараг
Пүфләрәм чырағыны.
Мәнкәнәјә гојараг
Чыхарарам јағыны.

Күвәнмә чох голуна,
Дүш доғруча јолуна.
Сәрсәм кәзмәк јарамаз
Пејин дашы, тарла газ.

Чевир дәјирманымы,
Салыб дөј хырманымы;
Гырхараг гојунуму,
Әјир, дара јунуму.

Долашыб дағы, дашы,
Гатырым ол, јүк дашы.
Әјил Күрүм, әјил, кеч!
Мејдан сәнин дејил, кеч!

1930-чу ил. 18 апрел, Бакы.

ПАМБЫГ ДАСТАНЫ

Охујурду тарлада
Колхозун көзәл гызы:
«Вар олсун инсанлығын
Беш кушәли улдузу.

Јашасын Шураларын
Шәрәфли истиглалы!
Јашасын өлкәмизин
Бу памбыг истигбалы.

Өлкәмиз чәннәт олду,
Памбыға бах, памбыға!
Бу тарлалар бизимдир,
Нә бәј вардыр, нә аға.

Ач дејирәм ач, сәнә,
Ач, мәним ағ күлүм, һеј!
Гыш күнүндә гар кими
Гушбашы јағ, күлүм, һеј!

Памбығын фејзиндәдир,
Сарсылды көһнә һәјат.
Дүнјаја өрнәк олду
Коллектив тәсәррүфат».

Мән дә гошдум сәсими
Бу кәнчлијин сәсинә;
Белә бир дастан јаздым
Бу памбыг өлкәсинә.

Муған, Мил чөлләриндә,
Салланар салхым-салхым;
Гараоғлан елләриндә
Чамалына мән бахым.

Гарајазы дүзүндә
Чичәкләр табах-табах,

Араратын дизиндә
Әндамына бир кәл бах!
Аразын гучағында
Наз чаланыр назына.
Күрүн һәр бучағында
Гошулмуш ел јазына.
Тәпәләр чәтәјиндә
Салланыр гәшәнк-гәшәнк.
Дағларын әтәјиндә
Кејинир јашыл ипәк.
Кәнҹә, Ширван, Гарабағ
Севир бу күлјанағы;
Мүхтәсәр... јахын-узаг
Елләримин гонағы
Һәр јердә шухлуг еләр,
Бу көзәл нә јамандыр;
Улдузлара көз гырпар,
Аман, аллаһ, амандыр!
Булаглардан даһа шән,
Булудларла чәкишән,
Күлхәтмијә наз сатан,
Јетән күлә сөз атан,
Көрдүм о шәһләвәнди,
Мәфтун ејләмиш кәнди.
Шәһәрләр һејранындыр,
Дәзкаһлар гурбанындыр.
Ким ашиг олмаз һәлә,
Белә јосма көзәлә.
Јашыл сағры башмаглы.
Ағ бәнизли, јашмаглы,
Һәр заман симасы шән,
Кәлинләрә иришән,
Гызлара «кәл-кәл» дејән
Арынчыја бир һајан,
Јашыл кејим, күл додаг,
Дағлардакы гардан ағ,

Дишләри вар—мирвари
Онун јанында сары...
Әлләри тумбул-тумбул
Дәрдиндән өл дә гуртул,
Јанында мәрмәр бир һеч,
Әсир оларсан тез-кеч!
Чајлардакы ағ көпүк
Јанында бир боз чөпүк.
Сачларына кәлинчә,
Ипәкдән даһа инҹә.
Ҹаны вар сүддән бәјаз,
Гасыбча бојдан бираз,
Лакин әда, нә әда!
Дарылмасын мәбада!
Бир дәгигә гој көздән,
Дөнәр вердији сөздән,
Итирәр әмәјини,
Ағылар јемәјини;
Бир күсдүмү, барышмаз,
Хејрә, шәрә гарышмаз...

Бир күн дедим: «Көзәлим,
Сәнин әслин һаралы?
Һансы бағын күлүсән,
Һансы дағын маралы?

Кимләр өјрәтмиш сәни
Бу сөһбәтә, бу саза?
Ҹан дајанмаз сәндәки
Бу гәмзәјә, бу наза.

Күнәшләрин алтында
Гаралмазсан нәдәндир?
Хәзан сәнин бајрамын
Саралмазсан нәдәндир?

Кечиб кедән јолчуну.
Өз јолундан ејләрсән;
Гышын оғлан заманы
Ағча масал сөјләрсән.

Көзләјир колхозчулар
Уғурлу јолларыны.
Кизли, ачыг дүшмәнин
Бағладын голларыны.

Нә јаман бир пәрисән—
Сән кетдикчә бағлара,
Су сәпилди јолуна,
Хәбәр дүшдү дағлара.

Бәрәкәтли елләрдә
Көлкәни саргыдалы;
Орда-бурда кешикчин
Дал гылынч гарғыдалы.

Хәчаләтдән утанды,
Көрүб чатма гашыны,
Дарыја бах, дарыја,
Дикди јерә башыны.

«Чых јолумдан!» дедин сән
Боз јовшана, јарпыза;
Үз вердин бир тәрәфдән
Шамамаја, гарпыза.

Буғда: «Бујур кәл» деди,
Бағ сәнин, бостан сәнин;
Арпа чалды сазыны,
Сөјләди: «Дастан сәнин».

Бу күн әмәк әлилә
Чәннәт олан Муғанда
Улдузлар һејран олду
Сән шәрәфлә доғанда.

Ким дејир ки, әлиндән
Севда чамы ичмәдик!
Сән Муғана кәләли
Бизләр даға көчмәдик.

Дүнән Мил чөлләриндә
Иланлар мәләширкән,
Бу нә сирдир: кәлдин сән,
Күл ачды һәр бир тикан?!

Бир гурдун јувасыјды
Һәр бир голтуг, һәр дәрә;
Нә овсун ејләдин ки,
Ел јығылды бир јерә?!

Бүтүн елләр хејирли,
Варлы аранда галды;
Ваз кечиб дағдан, дашдан,
Јер тутду, јува салды.

Онларда јохкән әввәл
Севинчин әламәти,
Дүзәлди бирдән-бирә
Гадынларын гамәти.

Дылгыр әләк, дылгыр сач,
«Әлим хәмир, гарным ач»
Дејән јохсулларын сән
Дәрдинә етдин әлач.

Кәлишин өлкәмизә
Бир уғурлу јол ачды,
Күл кими јаслылардан
Чичәк, гыздырма гачды.

Һәлә гулагларымда
Хышын хәстә нәғмәси.
Нејләдин, сән кәлинчә
Чыхмады артыг сәси?

Јарыб јерин бағрыны
Гәһрәман бир әр кими,
Полад атлар тарлада
Ҝәзир гызмыш нәр кими.

Шәкәрдән даһа дадлы
Даһа ширин күлүшүн;
Һансы нурлу јоллардан,
Елләрдәндир кәлишин?»

«Һиндистанын бағларындан
Дашдым да кәлдим.
Һималај дағларындан
Ашдым да кәлдим.

Бу күн белә Һинди кет кәз,
Бах нә дејирләр:
Һиндистанда адым «дарас»—
Дилләрдә әзбәр.

Сәрәндибдә галмадым һеч,
Гајнар су ичдим.
Һинддә нәфәс алмадым һеч,
Бәһрејнә кечдим.

Фир'онларын заманында
Әзиз дејилдим;
Лакин әсирләр јанында
Пешкәш едилдим[1].

Македонија краллары
Фејзими булду,
Адриатик кәнарлары
Ојлағым олду.

[1] Һеродотун рәвајәтинә көрә, Мисир Фир'ону Македонијаја һәдијјәләр көндәрдији заман памбыгла бәзәнмиш бир шеј дә көндәрмишди.

Јајылмышды чох јерләрә
Уғурсуз ады,
Асма бағда бирчә кәрә
Ҝөрдүм Шәддады.

Ҝефим үчүн Нејнавада
Хејличә кәздим;
О мәдәни ел-обада
Бир шејләр сездим.

Бир көзәллик көрдүм дејә
Пәрвазә кәлдим.
Ше'р, гәзәл динләмәјә
Ширазә кәлдим.

Түкүстанда чох долашыб
Чејһуна чыхдым;
Уча дағлар, белләр ашыб
Сејһуна чыхдым.

Сонра өтдүм Бухараја
Бир нәфәс алдым;
Орда бүрүндүм хараја,
Гәзнәдә галдым.

Һәр өлкәдә бир адым вар:
Өзбәкчә «пахта»,
Сонра гырғызлар, газахлар
Чағырды «махта».

Гәдим заман долашаркән
Мачин елиндә
Адландым «Һоамиен»
Чинли дилиндә.

Түркүстаны аддым-аддым
Тутдум бәјаза;
Харәзмә кет, орда адым
«Американ гоза».

Билмәм, кимләр нә сөјләмиш;
Тарихдә алман
Көрүб мәни бәһс еләмиш
«Ағач јуну»ндан.

Чамалынмы диванәси
Јапонлар һәтта?!
Мәст едәрәм һәр бир кәси
Адым да «ватта».

Бир сорунуз инкилисдән
Нә сөздүр «Gotton»?
Бир сәс кәлир һәр дәниздән
Мин бир чешид тон.

Бурда мәним көзәлләрдән
Бир рәгибим јох.
Јанлыш олмаз әкәр десәк,
Русча «хлопок».

* * *

Бир сасани шаһы мәндән
Билмәм нә көрдү?
Сөзләрими ешитмәдән
Гафгаза сүрдү.

Гаршылады Араз мәни
Сөһбәтлә, сазла;
Мән Муғанда ондан бәри
Салландым назла.

Күрүн илыг гучағында
Јасландым јерә.
Бу јурдун һәр бучағында
Чәкилдим дөврә.

---

[1] Алманча памбыға, Die Baunballa дејирләр. Ағач јуну мә'насындадыр.

Бәлкә әслим америкалы,
Әндамым сүддән;
Јахуд нәслим африкалы,
Кәлмишәм Һинддән.

Һәр заман әмәкчиләр
Чәкди чәфамы;
Гәдимләрдә вејил кәзәнләр
Сүрдү сәфамы.

Лакин әсл јурдум мәним
Муғанла, Милдир;
Муғансыз ки, мәним күнүм
Бир күн дејилдир.

Инди артыг бу чөлләрә
Һәвәслә кирдим,
Гәдир билән бу елләрә
Варымы вердим...

* * *

Ојлағымдыр Гарабағын чөлләри,
Јајлағымдыр Гарајазы елләри,
Гараоғланда ағча күнләр көрмүшәм,
Мил чөлүндә чох сәфалар сүрмүшәм;
Сәрин көлләр, дәрин чајлар кечмишәм,
Булагларын кур сујундан ичмишәм.
Мәним үчүн Күр баш вурур һәр јерә,
Араз Мәчнун олуб, дүшүб чөлләрә.

Дағлардакы чошғун селләр мәнимдир,
Аранларда чајлар, көлләр мәнимдир;
Күнәш мәним, баһар мәним, јаз мәним,
Мәчлис мәним, сөһбәт мәним, саз мәним;

Дәрман мәнәм, дәрд мәнәм,
Шәһәр мәнәм, кәнд мәнәм.
Ќәлинләрин ады вар,
Тојларда шәрбәт мәнәм.

Јохсулун јолдашыјам,
Рәнчбәрин сирдашыјам;
Әмәкчи халг үчүн мән
Бәзәкләрин башыјам.

Мән бәзәрәм јазлары,
Чохалдарам азлары;
Ашыглара руһ вериб
Чалдырарам сазлары.

Ќәзән мән, кәзәјән мән,
Бәзәјиб дүзәјән мән;
Шура бајрамларында
Елләри бәзәјән мән.

Әкинчиләр јарыјам,
Икидләр сәрдарыјам;
Гызылын ады чыхмыш,
Мән ондан јухарыјам.

Наз сатырам күмүшә,
О чашмышдыр бу ишә;
Бир дејән јох, заваллы,
Нә дүшүрсән тәшвишә.

Бир аз әгли вар исә,
Дејин чәкилсин мисә.
Мән үзүнү ағартдым,
Һагсыздыр—бир шеј десә.

Дүнән көрдүм ипәји
Јердән кедир әтәји.
Онун фикри-зикри пул,
Мән күдмәдим гәпији.

Көрүрсән бу кәтәни,
Дәнк ејләјиб јетәни;
Бизә тај олачагмыш
Бу чөлләрин чәтәни.

Фикирләшдим мән өзүм,
Буна јохдур бир сөзүм,
Анчаг һагга галанда
Ондан да тохдур көзүм.

Нә вурһавур, нә бусат,
Ќәлин буна ичим анд:
Ќениш мејдана чыхсам,
Бир шеј дејил брилјант.

Јығылсын јагут, сәдәф,
Дүзүлүб кәлсин сәф-сәф.
Кимин елчиси чохдур,
Она чалын зурна, дәф.

Һәр кәсдә, һәр јердә мән,
Дәрманым чох дәрдә мән.
Һәр гурултај олдуму
Әјләширәм орда мән.

Јохсулун јолдашыјам,
Рәнчбәрин сирдашыјам.
Әмәкчи халг үчүн мән
Бәзәкләрин башыјам.

Де дәрдини јазана,
Бу јолларда кәзәнә,
Ачыгдыр мәрмәр синәм,
Оғул истәр газана.

Адым памбыг, үзүм ағ,
Јај күнүндә чаным сағ.
Инди дөвран мәнимдир,
Бәхтим өткүн, кефим чағ.

Апрел 1931-ҹи ил.

Имансызлар нэ анлар

Саташдын шаирә,
рухылды далмын,
Тәәнм әдин безгә
гырылды чамын...

ШАИРӘ САТАШДЫНСА

Ешитдим, дәјибдир күлүнкүн даша,
Балчылы гатыры чуллајан гардаш!
Једириб пуллары јара-јолдаша,
Бизә төһмәт јазыб јоллајан гардаш!

Дедим: фәлсәфәјә кәл вермә үрәк,
Галмајачаг бир күн дамында дирәк.
Инди ахшам-сабаһ әлиндә күрәк
Ат-ешшәјә зибил туллајан гардаш.

Қорруг чәкдинми ки, пулдан-парадан,
Сәс вердин ахырда карвансарадан.
Јығдығыны вериб бир аз сонрадан,
Һүчрәдә бурнуну саллајан гардаш!

Нә олду әввәлки о зәрбү-шәстә?!
Башында сахларды сәни һәр дәстә.
Қөр ахырда һарда отурдун бәстә,
Қимләрдир күнүнү күлләјән, гардаш?!

Әввәлдән олмушдун анбар мүдири,
Ејләдин тәрәгги, сәни кири, кири!
Тәәччүб ејләрәм: галыбсан дири,
Сејфуллаја чамыш наллајан гардаш!

Ахшам кеч кәл евә, обашдан да кет,
Нә дејир бу ишә шагалад Мәммәд?!

Кет Зүлфүгара бир әрзи-нијаз ет,
Одур сәни әввәл баллајан, гардаш...

Дәзкаһын үстүндә гучуб дизини,
Бах, Искәндәрбәјә сатыр безини.
Тапмышдыр о киши һәггин изини,
Чөллүнүн көкүнү коллајан, гардаш.

Саташдын шаирә, јыхылды дамын,
Бәјәнмәдин бизи, гырылды чамын.
Туф олсун затына бөјлә адамын:
Ки олмуш көнүнү золлајан, гардаш.

МӘСЧИДДӘ МЕЈХАНА

Ешитдим, тапыбсан бир көзәл пешә,
Тәбрик ејләјирәм сәни, чан гардаш!
Дејирләр, кирибсән бир јағлы ишә,
Гојубсан папағы инди јан, гардаш!

Гардашым Әһмәдхан: Әлхан ибни хан!
Ешитдим: Кәнчәдә ачыбсан дукан.
Һајыф зәһмәтинә, јохдурму зәкан:
Чахыр сатармы һеч бөјлә хан, гардаш?!

Чахыр пајламагда дәлијә, динчә,
Онун ханы бахмаз зәһмәтә, мәнчә.
Көр нә һала кәлиб бәхтәвәр Кәнчә,
Көрүнүр һәр јердә һеј пијан, гардаш.

Кифајәт етмәјир мәсчидлә клуб,
Ағзындан-ичинә мејхана долуб.
Бах, букүнкү күндә биз бидин олуб,
Ичмәкдә чыхартдыг «шәрәф-шан»,
гардаш!

...Һејиф ки, саггала дән дүшән вахтда,
Фәләк кеч чыхартды сәни бу тахта.
Инди чохалмышдыр сәрин отагда
Өмрүнә дуалар охујан, гардаш!

Көндәр достларына, бир аз да су гат!
Чарәси голајдыр: азалды совгат.
Һилал Мамедовла Әлијев Фәрһад
Көрмәдиләр бунда бир зијан, гардаш!

Хисләтин демократ, өзүн ханзадә,
Демократы кечдин һәддән зијада.
Мәним сөзләрими салдыгча јада,
Бир аз еһтијатла кәл долан, гардаш!

Гојтул, ијул 1926.

АҒАМИРИН ТОЈУНДА

Чырылды гаваллар, гырылды телләр,
Тој е'лан едилди, јығылды елләр.
Шәкидән, Кәнчәдән, Аран, Турандан
Ојнамаг јолунда кечдиләр чандан.
Сејид вар, молла вар, нә лазым фалчы?!
Өвлады-пејғәмбәр тарчы, гавалчы!
Бу ахшам дүнјада башгадыр әһвал,
Гызышыб ојнады Ағамир, Чамал...
Галхды Исмајыл бәј шири-нәр кими!
Үрәкдән ојнады бир ләзки һәнки...
Маһмуд бәјин бу күн узанмыш боју,
Зати-мүбарәки бәзәмиш тоју.
Отурмушдур гоша бир чох гајнана,
Сәкәр марал кими ојан-бу јана.
Машаллаһ, бизим кәлин, нә кәлин!
Дүз ики шиәјә кәсдирди кәбин.

Маһмуд анасы илә бу күн хәлвәти,
Ешитдим еләјир дүкүн сөһбәти.
Тојларда нәш'әсиз ашмајыр ишим,
Бәс ширин јемәкдән көјнәди дишим.

ИСФӘНДИЈАР ҮЧҮН

Дедим, өзүм кәләм, јағыш гојмады,
Көмәкчиндир јағыш јағдыран, гардаш.
Нә гәдәр ичдинсә, көзүн дојмады,
Ахырда ачмысан ресторан, гардаш.

Ичиб додағындан бол өпә-өпә,
Сонра да сөјкәјиб башыны күпә,
Аслана дөнүрсән, нә дағ, нә тәпә?!
Әрәнләр чамыны долдуран, гардаш!

Һәрдәнбир ендикчә папаг гулаға.
Ләрзәләр дүшәрмиш ата-улаға.
Вурушуб, әлләшиб, ениб булаға,
Мәрданә гарныны дојдуран гардаш!

Һәрдәм ки, гыјарсан сән ширин чана,
Бојанып суфрәләр гырмызы гана.
Кефләндикдә дөнүб ширин-жәјана,
Һәр вурушда он беш баш јаран, гардаш!

Һәмд олсун, сон күнләр чанланды ишин,
Мүздүн нәғдләнди, алырсан пешин.
Јамандыр: галмамыш бир гырыг дишин,
Дүшмәз бир дә әлә бу дөвран, гардаш!

Кәлмишди јеничә дамағын дада,
Ахшам көзләмәсин, сөјлә арвада.
Нә варса сандыгда, чувал, торбада
Хәрч елә сән Инчил, сән Гур'ан, гардаш!

Бир чох илләр галдыг әчәб авара,
Јалвара-јалвара һәр вартазара,
Инди аллаһ версин бизим дијара,
Долмушдур чахырла дағ-аран, гардаш.

Сифариш ејләјиб Мәшһәд Чәмилә,
Дә'вәтнамә көндәр Искәндәркилә.
Еһтимал, бу күнләр Әмир дә кәлә,
Сән ојна, чохлашыр әл вуран, гардаш!

Аллаһ нәсиб етсә, бир күлә-күлә
Сәфәр ејләјәрдин јенә Көјкөлә.
Бән бир дәрвиш олуб дүшмүшәм чөлә,
Галмамыш һалымы бир соран, гардаш!

Гојтул, 1926

КӘНЧӘЛИ ДОСТЛАРЫМА

Арады чанымыз гүрбәтдә јары,
Көнүл арзулајар доғма дијары.
Бу јај кәлдим бизим дағлара сары,
Дедим ки, кечирим јазы, мүхтәсәр.

Јығылды арифләр, сөз анлајанлар,
Дедим: даһа кетди гүссә зәһримар!
Јерим јашыл дағлар, дост вар, ашна вар!
Хош кечәчәк чоху, азы, мүхтәсәр.

Умдум ки, дүшәчәк әски күн јада,
Кәлинтәк кәзәчәк мәчлисдә бадә.
Зөвгү һәзз олачаг һәддән зијадә,
Охуначаг ше'р, јазы, мүхтәсәр.

Анчаг мәним руһум севкили Кәнчә
Көрән кими бизи башлады рәнчә.
Бурда көнүл гырмаг улуб әјләнчә,
Галмадым бу јајдан разы, мүхтәсәр.

Бу күн заманәнин шејхи-нәжады,
Гојду бојнумуза худпәсәнд ады.
Әлбәт гоһум үчүн сорулар јады,
Чәкилмәз ки, јадын назы, мүхтәсәр.

Олду әски һамам, әски тас јенә,
Та биринчи күндән башланды «ијнә».
Анламады дост нә, нештәрләмәк нә?!
Көрдүм һогга аси газы, мүхтәсәр.

Зөвг алан бир достум әдәбијјатдан
Каһ итдән дәм вурду, каһ да ки, атдан.
Хуласә, фәргимиз олмады татдан,
Үркүтдүм өрдәји, газы, мүхтәсәр.

Бахдым дајанылмаз бөјлә бир дәрдә,
Мәшғул олмаг үчүн киришдим нәрдә.
Ермәни, мүсәлман дүшдү һәр јердә,
Ачды көнүл зары-зары, мүхтәсәр.

О гәдәр ичдим ки, дишләмә чајы
Билинмәз һесабы, тутулмаз сајы,
Халоғлу, әмоғлу, бачоғлу, дајы...
Гупгуру гурумуш тазы, мүхтәсәр.

Нарзанын үстүндә күндә бир кәрә
Көһлән дәвә кими чөкәрдик јерә.
Башлардыг бахмаға «ијирми бирә»,
Атмышдыг сөһбәти, сазы, мүхтәсәр.

Аллаһын наданы, ешшәк нашысы
Бир јерин ки, олду дәстәбашысы,
Гырылар шишәси, сынар кашысы,
Даһа узатмајым сөзү, мүхтәсәр.

«Кишијәм», дејәрәк једди-сәккизи
Пулсуз көрүб, гојуб гачдылар бизи.
Кедәрми синәмдән бу дәрдин изи?!
Гачдылар һәм дазы, вазы, мүхтәсәр.

Чәбри-нәфс ејләдим, јаздым јумушаг,
Кишијәм демәсин һәр ушаг-мушаг.
Јахшыдыр бунлардан бир гатыгуршаг,
Лачын етмәк олмаз базы, мүхтәсәр!

Славјанка, 9, IX, 1928

* * *

Баша бах, пејсәрә бах, вәрдишә бах,
Јахшы чан бәсләмисән, чан, а газаг!
Сағдышы-ибн өзүм, солдышы
ибни-Нағыдыр,
Залымоғлу елә бил Дашкәсән јајлағыдыр.

Сентјабр, 1932

Бир нечә јердә јалтаглыг едиб, јерсиз олараг әлејһимә кедән бир нәфәрә дәрс вермәк үчүн јаздым. Фәгәт чаваб јазмады. Бән дә керисиндән әл чәкдим.

ДОСТУМ ХАНӘНДӘ ӘСКӘРӘ

Бизи мәчлисдә гојуб пул далынча кетмәси мүнасибәтилә.

Әскәр, сән арифсән, фикрү зикрини
Нә пула, дөвләтә, нә дә вара вер.
Дадлы сәсиндәки назлы нәш'әни
Сәдагәтли доста, көзәл јара вер.

Јығылдыг бир ахшам ашина, јолдаш,
Дилхор етдин кетдин; дағылдыг обаш.
Сәнә ким сөјләди, сәнәткар гардаш,
Назы бизә, зөвгү вартазара вер.

Әввәл сәрраф идин, јенә сәрраф ол,
Сахла сифәтини, тәмиз ол, саф ол.
Арифләрдән сајыл, әһли-инсаф ол,
Көнлүнү шаирә, бир дә тара вер.

Бөјлә дүшмүш бизим ишләр әзәлдән,
Достларын зөвг алыр ше'рү гәзәлдән,
Биздә бадә ичдин бир көзәл әлдән,
Чәтин дәрдимизә јетиш, чара вер.

Сән ки анлајырсан аһы, аһәнки,
Гошашдыр аһимлә ләһни-сарәнки,
Ојнадарам сәнә бир ләзки һәнки,
Бизә аз кәләк кәл, азча гара вер.

Бизим јығынчагда хорһахор јатдын,
Левон кәләр-кәлмәз бизләри атдын.
Дедим: кетмәз Әскәр!.. Гашыны чатдын,
Кет, дедим, ләззәти сән әғјара вер!

Кәнчә, 3. III. 1933

ГОЧАЛЫГДА ЈОРҒАЛЫГ

Көзүм ајдын, гәләм дүшүб әлинә,
Һәчв дә јазырсан, мызмызы достум
Јердә гановлары көрә билмирсән,
Сајырсан көјләрдә улдузу, достум.

Јаздыг, һөкумәтә вердик әрзи-һал,
Кар, кор, лал вар, дедик, әскикдир мотал
Бу күнләр Кәнчәдән талағыны ал,
Бәлкә кәтирдиләр һәм сизи, достум

Кәл әјри отураг, дүзкүн данышаг,
Бу сынмыш ајагла нечә гошашаг?!
Бизә нә таб ејләр һәр јетән ушаг?!
Мејдана чағырма кәл бизи, достум.

Биздә гафијә вар: гылынчдан ити!
Гајчыјам: чырарам һуривәш чити!
Сәнә һардан чатды шаир билети,
Көрмәмиш гафијә, выз-вызы достум!

Јазырсан: әчдадын олмушдур һачы...
Нә чыхсын, ај јазыг, кирдарын ачы.
Мәрд тутмаз әјјашы, јалан лејлачы,
Нанәдән ајырмаз јарпызы, достум!

Кејсән дә әјнинә ипәкдән гәба,
Һеч шишмә бош јерә, габасан, габа!
Нејләчәк бир дә рәһмәтлик баба,
Бабанын галмышмы бир изи, достум?!

О рәһмәтликләр гојуб кетмишләр сәни,
Биз олуб санчырсан кәлиб-кечәни.
Һеч хејир тапмазсан, диндирмә мәни,
Саларсан башына сал бузу, достум!

Ајыбдыр, јејирсән чохдан дуз-чөрәк,
Төкәрәм бурнундан, гыраг дур көрәк!
Дајанмаз пәнчәмдә—сүмүјүн көврәк,
Инчитмә арвады, балдызы, достум!

Јәгин бил, ај һәриф, оғланам, оғлан,
Сән јүјүр имана, сандыға бағлан.
Јај күнү галош кеј, гыш күнү буғлан,
Биз һәлә көрәрик пәһризи, достум.

Јанымдан јаваш кеч, дејиләм тајын,
Кирмәз гулағыма һарајын-һајын!
Мән нејләјим: сәнин гырыгдыр јајын,
Сахлаја билмәдин бир гызы, достум.

Мәнә нејләјәчәк гуру вәлвәлә?!
Барытын гуртармыш, соғулмуш лүлә...
Инди сәнин јерин мәсчидди, дәлә,
Кедиб һүчрәләрдә бүк дизи, достум!

Кишими сајылдын, ај Мәһәммәдхан?!
Көрүрсән јухунда һәр кечә хохан.
Вәфасыз бир доста вармыдыр бахан,
Ипәјә тај тутма сән бези, достум.

Тәрланам, учмушам гарлы дағлардан,
Мәхмәр јамачлардан, күллү бағлардан.
Утан једиртдијим кәрә јағлардан,
Тутар сәни, вардыр кеч-тези, достум.

Гәлбим үрәјимдән әмин ол сафдыр,
Нејләјим ки, фәләк чох биинсафдыр.
Сәнин ки түрклүјүн бир гуру лафдыр,
Чағырма һеч түркү, гырғызы, достум!

Ајғыр олуб инди дүнәнки дајлар,
Адәтдир: мүртәдләр чәннәт һарајлар.
Тәмизләмәз сәни дәрјалар, чајлар,
Кәнчәнин кур ахан кәһризи, достум.

Достлуғун јаздығын кағыздан бәли,
Өјләми верәрләр доста тәсәлли?!
Дәјишмишдир тамам ајаглы-әлли
Сәнин һәр бир шејин Тәбризи, достум.

Күл совур башына, торпаг төк үзә,
Ушагтәк јанарсан, әл вурма көзә.
Миндирәрәм сәни бир хам өкүзә.
Ермәниләр демиш, һеј јези, достум.

Һеч шишмә, таныјыр сәни арвад да,
Һансы гочаглығын галмышдыр јадда?
Икид идин анчаг Кәримабадда,
Кәзәрдин—көзләрин гырмызы, достум.

Копа басма мәни, әл чәк јахамдан,
Тутуб әтәјимдән, чәкмә чухамдан.
Нә достлуг умулур сәниндәк хамдан?!
Кет ахтар Бајанда Сәркизи, достум.

Мән кәлдим, Кәнчәдә мејданын хали,
Тәнкә кәлмиш сәндән бүтүн әһали.
Бари јахшы сахла әһли-әјали,
Шәнләндир бир еви, дәһлизи, достум.

Бајанлы гыз сәни салынча бәндә.
Бојадын бығлары, дүшдүн кәмәндә.
Ахсаја-ахсаја кедирсән кәндә,
Сәнин ешгин кечиб саггызы, достум.

Она нејләдин ки, бөјлә туташды?
Зүлфүгар да сәнә јахшы саташды.

Дејир, һүзурунда итләр чаташды,
Кечән март ајынын сәккизи, достум.

Дејир, иш дүзәлдир, арвад алырсан,
Һәм газаныр, һәм дә дәрдә галырсан.
Туран оғлуну да тора салырсан,
Кәсдирирсән чилә гарпызы, достум.

Тәрлан овчу көјдә дидәр турачы,
Кефин галхмаз сәнин, ај ибни һачы!
Чибләрин бош, ајаг топал, дил ачы,
Овчулуғун сәндә јох изи, достум!

Бакы, 10. V. 1935

Ше'рин ахырында шаирин «Әлһач ибни Һач Мәһәммәд Атәшбәјә» гејдләри вардыр.

ЧУҒУЛУ ҺӘЧВ

Бу ше'р Әһмәд Чавадын ән ачыг-сачыг һәчвидир. Поетик дили бәнөвшә кими зәриф олан шаирин бу һиддәти әбәс дејил: онун бүллур ше'рләриндә ичтимаи ејбәчәрлик ахтаран, һәјатыны амансыз бир чәллад балтасынын алтына сүрүкләтдирән, балаларыны јетим, евини башсыз, гәләмини саһибсиз гојан бир вичдан дәллалына һәср олунмуш бу һәчвдә шаирин өлүм ајағында кечирдији гәдәрсиз ачылары дујуруг. Она көрә дә ше'рдә ады чәкилән милләтинә, халгына дөнүк бир адамчығазын адынын вә сөјүшләрин һеч олмазса нөгтәләрлә верилмәси шәртилә һәчвин бә'зи бәндләрини дәрч етмәји лазым билдик *(Редакторун гејди).*

Бәни салдын бу ағыр дәрдә...
Ананы бир дә... бир дә...
Әдә, хәр ләһчәсинин вармы бабандан
хәбәрин?

Гој түпүрсүн үзүнә корбакор олмуш пәдәрин!
Машаллаһ ки, данос вермәдә вармыш
һүнәрин!
Сәнәтин артмалы һәр јердә...

Еј... ағзындакы пәлтәк дилинә,
Јени сәнәтлә көзәл хидмәт едирсән елинә
Вер бүтүн мәмләкәти, достлары фитнән
фе'линә,
Кишисән хејирдә јох, шәрдә...

Билмијорму о бана сән нәләр етдин дә
нәләр!?
...Отура вајына һәр шаму сәһәр.
Сән кәбәр, бән она тапмагда варам
јахшыча әр,
Сәни көррәм јени бир әрдә...

Бән сәнә нејләмишдим, а рәзил оғлу рәзил!
Бәним өвладымы гојдун башачыг, зарү
сәфил.
Бари кәл... ол коса саггал илә сил,
Бу заны јемәмиш хәр дә...
. . . .

Салдырыб шаири сән бөјлә дәмирдән гәфәсә,
Башы үстүндән онун гојма ки, бир гуш да әсә.
Ит ки, итдир бу бөјүклүкдә бир... јесә,
Утанар, сәндә ки, јох тәр дә...

Бән бу күн мәсләким үстүндә, өлүрсәм,
нә зәрәр!
Мәсләкли өлүм бил ки, о дүнјаја дәјәр!
Мәгсәдин гәһбәлијилән јашамагдырса әкәр,
Газанарсан ки, бир аз зәр дә...

СӘЛЛАЛЛАҺ

(Ихтисарла)

...Сән сејид оласан, әтин дә ачы,
Бу өјлә дәрддир ки, јохдур әлачы.
Сохасан көзүнә тәндири, сачы,
Ашмаз јенә онун кари, сәллаллаһ!

Өјләси вардыр ки: чыхыр минбәрә,
Јол-әркан өјрәдир пејғәмбәрләрә.
Дүшүнчә элинә фүрсәт бир кәрә,
Гојмаз галсын кини, вари, сәллаллаһ!

Кәнчәдә сејид ки, һәр шејдән чохдур,
Аз нәсил вардыр ки: сејјиди јохдур.
Һәр ким ки, чолагдыр, бир аз буругдур,
Хызр олур, сөндүрүр нари, сәллаллаһ!

Анчаг бәним достум Кәблә Сејидәли
Башга сејидләртәк дејилдир дәли.
Сәхавәт әһлидир, ачыгдыр әли,
Көрүбдүр дәвләти, вари, сәллаллаһ!

Өмрүндә элинә алмамыш гумар,
Нә гарт чәкәр хәлвәт, нә дә нәрд ојнар.
Доғрудан, кишидә зүһдү тәгва вар,
Алнында мөһүрүн јери, сәллаллаһ!

Бағда үзүм басар шарапһашарап!
О сиркә үчүндүр, һәгдир бу һесаб.
Әмри-шәрифиндә ичмәмиш шәраб,
Төкүлмәмиш онун ари, сәллаллаһ!

Чаван күнләриндә анлады, ганды,
Кәрбалаја кетди, бәркиди анды,
Мүхтәсәр ки, достум бир башга чанды,
Јазын күлү, гышын гары, сәллаллаһ!

Дејирләр, јаг чәкиб сүнбүлү быға,
Кедиб чаванлыгда нишанбазлыға,
Ејванын алтында чумубду зыға,
Сүзәләнмиш евә сари, сәллаллаһ!

Бә'зи достларымыз едир ки, ирад,
Она чәтин дејил дүнјада һеч зад,
Аздыр бир кишијә сөз јох бир арвад,
Чәдди чағыртмышдыр чари, сәллаллаһ!

Аранда дөзмәјиб гарға-гузғуна,
Чыхыб ки, Кәнчәдән јајлаға гона...
Биринчи арвады басыб фургуна,
Сахламыш јанында јари, сәллаллаһ!

Мүчавири-иман, шејхи-пүрхәтәр,
Хәбәр верди бәнә досту Искәндәр,
Вар имиш ашнамын фикриндә сәфәр,
Сәламәт кәләјди бари, сәллаллаһ!

Чыхмады Искәндәр һеч чәлпәшикдән,
Гумарда әл чәкмәз бирчә гәпикдән,
Ән јахын достуна дөшәр тәпикдән,
Бизә шаһин чыхмыш сари, сәллаллаһ!

Шејх вар—шәррә гардаш, фитнәјә—бачы,
Һамысы чәпкечән, әтләри ачы,
Һәр нәдән дәм вурсан, онун лејлачы,
Севәрләр нөвһәни... тари, сәллаллаһ!

Ганлы Исрафилдир мүридләрә хас,
Силинмиш, галмамыш үрәјиндә пас,
Дејирләр, о тапмыш әввәл аси-нас,
Сејидләрин јари чари, сәллаллаһ!

Анд олсун бағында бишән кәбаба,
Бағда чалышмағы кәлмәз һесаба,

Фикир вериб киши дәрсә, китаба,
Бајрагларын рәнки сари, сәллаллаһ!

Чәдди Рәсулиллаһ јетсин дадына.
Чох шејләр сөјләнир онун адына.
Биз дә јетәк, о да өз мурадына!—
Севинсин гыз, оғлан, гари, сәллаллаһ!

Славјанка, 25. VII. 1928

ИМАНСЫЗА

Гышгырыб сорурсан ки:
«Сәнин мәндән нәјин артыг!»
Гызма, достум, елмә галса,
мән дә сәнин күнүндәјәм.
Елмән бизи динләјәнләр «јазыг» дејәр,
бизә «јазыг»,
Әср биздән нә истәјир:
ону билә-билмәјәлим?!

Анчаг сәндән фәргим бу ки,
мәндә сағлам бир иман вар.
Бир каинат јарадар ки,
нәш'әсиндән дојмаг олмаз!
Сәнин кими имансызлар
о чәннәтдән һеч анламаз!

Бу тиканлы јоллар мәнә күчмү сандын?
Иманым вар!
Мән бир дәфә инандым ки,
от көкүнүн үстә битәр,
Һәгигәтми, хәјалмы бу?
Нә исә, бол-бол јетәр!..

Кәнчә, 5 декабр 1914

ХОРТДАН

Ики гоншу бир күн бәһсә кирдиләр,
Бири бизим Һәсән, бири дә Чәфәр.
Һәсән дәмир шиши көтүрүб деди:
— Әкәр бу дәмири сән кечә вахты
Бир мәзара јалгыз санчыб кәләсән,
Нә истәсән веррәм, бу сән өләсән.
Чәфәр кишиләнди, алды дәмири,
Һәсән дә көстәрди бир көһнә гәбри.

Ахшам олду, aj гаранлыг кечәдә
Чәфәр јола дүшдү, шиш дә бир әлдә·
Арады, арады гәбрә јанашды,
Тәләсик шиши дә сағына санчды.
Билмәди, дәмири чухаја чалды.
Кетмәк истәјәндә лап дона галды·

О, галхмаг истәди, дәмир сарылды,
Хортдан хәјал едиб зәһри јарылды.

10 апрел, 1913

УТАН

(Һ—Ч)

Еј ахунд, еј пишваји-әһли-иман,
бир утан!
Әлләриндән дад едир еһками-гур'ан,
бир утан!
Һансы динин әһлисән сән,
јолмудур көстәрдијин?
Үммәти мәһв ејләјәндә вармы иман,
бир утан!

Һансы Гур'андыр сәнә өјрәтди
шејтан сиррини,
Ишләринчин галды шејтанлар да һејран,
бир утан!
Зати-напакында, јаһу,
һисси-рәһман јохмудур?
Сајмадын аллаһы, еј аллаһа дүшмән,
бир утан!
Салдырыб сән ач көпәкләр тәк
ган ичмәкдән бүтүн
Әлләрин ган, дишләрин ган,
сурәтин ган, бир утан!
Кејдијин әммамә ағ,
амма јазыг гәлбин гара,
Дашмысан, дашданмы руһун
еј мүсәлман, бир утан!
Кор көзүн, шил әлләрин
бир говми мәһв етмәкдәдир,
Бах, онун әнгазыдыр бу аһү әфган,
бир утан!
Чох узаглашдын һәгигәтдән,
дур, аллаһ ешгинә,
Еј һәгигәт гатили, еј чанлы пејкан,
бир утан!
Төвги-лә'нәтдән нишанын вар,
чалыш—әз, парчала!
Башга бир шөһрәт газанмагчын
јох имкан, бир утан!
Милләти сәрмәст едән сөзләр—
о чох мүдһиш шәраб—
Бах, сәниндир, дәһшәтиндән
хамә ләрзан, бир утан!

16 апрел, 1913

* * *

Гара күнләр әл көтүрмәз јахамдан,
Јазмасын мәләкләр сөзүмү күфран.
Јарадылышымдан олдум пешман.

25 мај 1913

КУРОПАТКИНӘ

Кимдир бизим минарәдә
әзанлары сусдуранлар?
«Доғру јола салма!»—дејиб,
ганлы ирин гусдуранлар?
Кимләр бөјлә гара пәрдә чәкди
бизим бу минбәрә,
«Гари!»—дејә хитаб етди
Түркүстанда икидләрә?!
Төкмәләјиб Түркүстанын
әјилмәјән башларыны,
Кимләр чалды бабаларын
әски мәзар дашларыны?
Кимдир ғәзтә кәрпичлә
музејләри долдуранлар.
Кәндимизи һејван саныб,
јурдумуза од вуранлар?
Һансы ганун әлләријлә,
һансы јаса, һансы јазы,
Сөјүдләрин јерләринә
дикди Сибир акасијасы?
Һеч бир тарих көстәрмәзкән
Түркүн хаин олдуғуну,
Кимдир чалан Түрк әрзини,
Түрк елинин вар-јохуну?
Сәнин кими көлкәсиндән горханлар,
Сәнин кими дүшүнәнләр, дујанлар!

Унут, әски күнү унут!..
Бах, көјдәки гара булуд
Мәзлумларын аһыдыр!..

«Дин» сөјләдик, гур'анларын тәбдилинә
јилтәндиниз,
«Дил» сөјләдик, фикримизә
мәзар олду Гара дәниз,
Зәнкин идик; гурд олдунуз,
јурдумуза салдырдыныз.
Көзәлләрин көксүндәки алтунлары
чалдырдыныз!
Адларыны дәјишдириб мәмләкәтин,
илин, ајын,
Сиз шапгасыз садә түркү мәктәбләрә
бурахмајын,
Хор бахараг
әчдадынын адәтини севәнләрә,
Зәһәр верин чан јеринә,
сизә чан сөјләјәнләрә,
Елиниздән раһиб олуб
әфлакә чыханлара
Сөјләјин ки, башга шејләр дүшүнүрсән,
һајды, ора!
Сонра бизи Авропада
вәһши дејә јазын, позун;
Бунун доғру олдуғуна инандынмы
сәнин өзүн?!
Сәнин кими бир чох мирас једиләр,
Бизә даһа нәләр... нәләр етдиләр!..
Унут, әски күнү унут!
Бах, көјдәки гара булуд
Мәзлумларын аһыдыр!..

Бу елләрин торпағына, дашына
Чөкән, өлмүш икидләрин јасыдыр.

Думан дејил, бу дағларын башына
Гонан мәзлумларын аһы, вајыдыр.
Вәтән хараб олду, сиз онда бајгуш.
Оф, мәним көзәлим кимләрә ујмуш!..
Сибирјада газмаларын, кушәси

Мәзлумларын кәмикијлә долудур.
Сәнин кими әскиләрин пешәси
Кетдији јол азғынларын јолудур.
Хош һәр вахт кечә кетмәздән атар.
Билмәзми идин, сәни бир күн ган тутар?

Сөјләјиниз, һансы јурдун баласы
Әлиниздән өлүм чамы ичмәди?
Көстәриниз, һансы мүлкүн һавасы
Сизин үчүн сафлығындан кичмәди?
Сәнин јаврун бешијиндә күлүмсәр,
Әрәнләр јурдунда анчаг јел әсәр!
Унут, әски күнү унут!
Бах, көјдәки гара булут,
Мәзлумларын аһыдыр!..

Бир католик килсәси гәдәр лал
Түркүстанын чәлладына нифрәтим.
Сәнин кими азғынлара бир мәлал
Кәлмәзми һеч?! Мән о күнә һәсрәтәм.
Түркүстандан башга бир чох јерләр вар!
Сизә лә'нәт едир дарғын обалар
Унут, әски күнү унут!
Бах, көјдәки гара булуд
Мәзлумларын аһыдыр!..

Дәрдә дүшмүш инсан оғлу јолунда
Еј һүрријјәт, дәрман сәнин әлиндә!

Асылмаја мәһкум олан гардашы
Гуртарачаг фәрман сәнин әлиндә!
Јад елләрдә үрәк вер һәгг гулуна!
Күнәшләр сач заваллынын јолуна!

Чаква, 20 март 1917

ИНКИЛИС

Бакыја кәлмисиз сәлам вермәјә,
Еј Хан сарајыны тутан инкилис!
Кедиркән Кә'бәјә һачы карваны
Һачылар јолуна чыхан инкилис!

Дамағында Чанаггала ағысы,
Сәнмисән Түрк елләринин јағысы?
Ислам дүнјасыны өлүм чалғысы,
Өлүм нијјәтилә јахан инкилис!

Сарыб Һиндистанын чансыз голуну,
Кәлдин бағламаја Туран јолуну.
Алдадыб һәр јердә танры гулуну,
Инсанлары учуз сатан инкилис!

Бах, јенә гаршында көксүмү ачдым,
Бакы дағларына ал бајраг санчдым.
Сән мејдан охудун, кәлдим, улашдым.
Мәрд декил мејдандан гачан инкилис!

Сән бағла һәр јолу, сүнкүм тез ачар,
Үч ајда кәләнләр үч күндә гачар,
Зәнн етмә гуршунум һәвалы учар,
Түркдүр бу гуршуну атан инкилис!

О хаин көзүнү дикдијин елләр
Мәним нишанлымдыр, түркүләр сөјләр.
Көз дикмә тахтыма, бах, әлим титрәр,
Дүшәчәк тәхтинә талан инкилис!

Бакы, 12 ијул 1918

Гуг-гугу-гу

Мән Туркајам бир ушаг,
бөјүјүб јорулмушам...

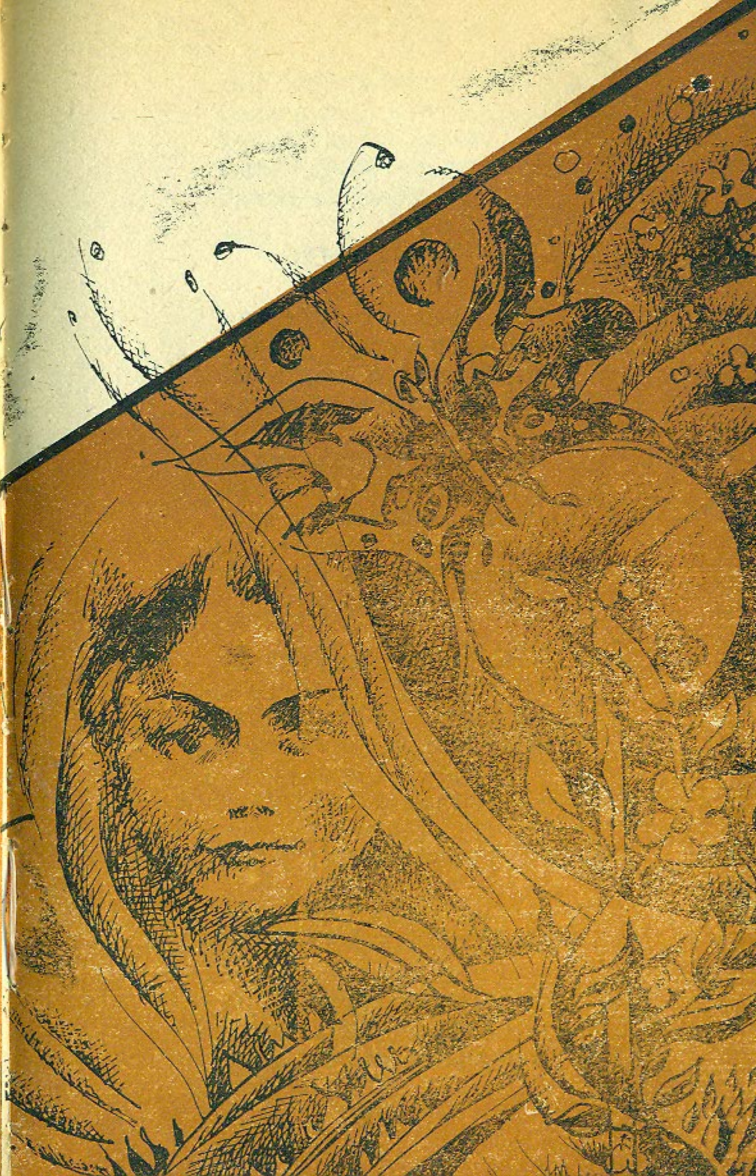

ГУГ-ГУЛУ-ГУ!

Илк ишыгла хоруз өтәр
Бизә дер ки: ујғу јетәр!
Тәнбәлләри севмәм әсла,
Һајды, кедәк иш башына!

Рәнчбәр гејрә јолланмалы,
Чапа сапан голланмалы.
Әкмәк лазым буғда, арпа,
Дүнја истәр сәндән гида!
Гуг-гулу-гу, Гуг-гулу-гу,
Сүбһ олду јетәр ујғу!

Зәриф чочуг, хоруз динлә;
Нә хош өтәр, нә шән өтәр,
Башла, хејир дәрсләринә,
Тәнбәл олма, ујғу јетәр.
Гуг-гулу-гу, Гуг-гулу-гу,
Күн ујғусу, фәна ујғу!

1912-чи ил

УШАГЛАРЫМЫН ӘЈЛӘНМӘСИ ҮЧҮН

Тојугларым хорузсуз
Дәрдинә галмаг кәрәк.
Бир кило буғда вериб,

Бир хоруз алмаг кәрәк.
Гышда сојуг күч ејләр,
Гутуја салмаг кәрәк.
Сабаһ десин гуг-гулу-гу!
Галмасын сәндә јуху.

1922

* * *

Мән Тукајам, бир гушам.
Ојнајыб јорулмушам.
Истәмәм јорған-дөшәк,
Анамын гојну көјчәк.
Бахым онун көзүнә,
Гулаг верим сөзүнә.
Мәнә версин ағылы;
Чох сөјләсин нағылы.

КӨЛКӘМ ИЛӘ МӘН

Бир күн бездим, мән көлкәмә дедим ки;
— Бәсдир даһа, әл көтүр бир јахамдан!
Кечә-күндүз ишин, пешән јохмудур?
Чәкилмәзсән бир дәгигә архамдан.
Уф демәрәм ајлар, илләр узуну
Мән көрмәсәм о мүбарәк үзүнү!

Көлкәм деди:—Еј вәфасыз, сәнинлә
Бир саатда кәлмәдикми дүнјаја?
Дадсыз өмрү нә ејләрдим? Әзәлдән
Мән сәнинчүн дүшмәдимми говғаја?
Еһ, билсән дә, билмәсән дә ејнидир;
Мәнә галса, биз ајрылан дејилик.

2 декабр, 1922

АЈЛА КҮНӘШ

Бир күн көјдә кәзән Ај,
Салланан Ај, сүзән Ај
Он дөрдүнә кирәркән,
Бир ахшам чыхды еркән
Нурлу алтун тас кими;
Парлады алмаз кими;
Оғурлајыб бу гызы
Үфүг кејди гырмызы;
Булудлар да әјиб баш
Чәкилди јолдан јаваш.
Күләк алды сазыны,
Чәкди онун назыны.
Гучаглашынча Ајла
Дәнизләр чалды лајла,
Улдузлар алај-алај
Дедиләр: «хош кәлдин, Ај»
Ај салланды, салланды,
Һәр јандан әл чалынды...

Билмәјән аздыр Ајы,
Ловғалыгда јох тајы.
«Мән чох гәшәнкәм!» дејә,
Ендирмәди кимсәјә.
«Јохдур мәнә көјдә еш»
Дејәркән кетди сәркәш;
Үфүгдән сүздү кечди,
Булутдан үздү кечди,
Дәниздән ашды кечди,
Јоллары санчды кечди,
Фынхырды улдузлара:
«Мән һара, сизләр һара!
Гүдрәтиндән артыг пајым,
Көјләрдә јохдур тајым.
Бу јарым-јарашығым,
Бу ахан саф ишығым.
Булудлара рәнк верир,
Рәнкләрә аһәнк верир.
Сөһбәтим вар, сазым вар,
Дөзүлмәјән назым вар;
Салмајын һарај-һурај,
Мәнә Ај дејәрләр, Ај»

Ајла ким ејләди бәһс
Улдузларда јохду сәс;
Зөһрә дарғын чырпынды,
Дан улдузу гырпынды,
Көрдүк ки, чох азды Ај,
Күләк чошду чалды нај,
Дағлар һајгырды јанды,
Сәсдән Күнәш ојанды.

Дуруб бахды узагдан,
Көрдү Ај кечир һагдан.
Дүшүндү: ишыг мәндән,
Бәзәк, јарашыг мәндән.
...Аләм мәнимдир!—дејә,
Бу башламыш сәс-күјә,
Нанкор имишсән вај-вај,
Көр сәнә нејләрәм, Ај!

Көзүнә дөндүјүм Күн
Аја дәрс вермәк үчүн
«Бахарыг!»—дејә-дејә,
Бир аз, беш-он санијә
Әл вуруб чамалына,
Кечди Јерин далына.
Инди бахын сиз Аја
Чахмаг чахын сиз Аја;
Көјдә, кениш өлкәдә
Ениб јатды көлкәдә.

1936-чы ил, Бакы

АТАМ ӘҺМӘД ҸАВАД

Атамы һәр дәфә хатырлајанда ики һисс кечирирәм; бир тәрәфдән ағыр кәдәр һисси, о бири тәрәфдән ифтихар һисси! Бу һиссләрлә һәр дәфә онун һаггында дүшүнәндә көзүмүн гаршысында уча бојлу, көј көзлү, ишыглы, мәғрур вә никбин бир инсан ҹанланыр. Һәјатынын ән чәтин вә ән гәмли анларында белә ону сарсылан, сысгајан, бир күнҹә гысылыб шикајәтләнән, кәдәрә гапылан көрмәмишәм. Һәр шејә никбин, хејирхаһ бир көзлә бахмаға адәт етмишди. Бу, тәкҹә адәт дејилди. Онун өз варлығындан, дахилиндә гајнајан дујғулардан сүзүлүб кәлән сеһрли, инамлы, күчлү бир ишыг иди.

Бир дә атамы хатырлајанда ону ат үстүндә көрүрәм. Аты чох севирди, ону минәндә тамам дәјишир, санки башга адам олурду. Јај ајларында Шамхорун Сејфәли кәндиндән мүхтәлиф јерләрә атла кедәрдик. Атам чох вахт мәни, бир дә гардашым Ајдыны өзү илә апарарды. Һәмишә онун аты мәни кечәрди. Елә биләрдим ки, миндијим ат писдир, әфәлдир. Бир дәфә дөзә билмәјиб дедим ки, сәнин атын јахшыдыр. Атам гәһгәһә чәкиб күлә-күлә деди ки, кәл, атлары дәјишәк. Мән дә севинҹлә онун сурдүјү ата галхдым. Јола дүшдүк. Бир дә көрдүм ки, атам атыны сүр'әтлә сүрүб габагда кедир. Бу, хејримә олмады. Буна бахмајараг хатиримдә әбәди галды. Һеч заман бу епизоду унутмурам. Бурда фөвгәл'адә бир шеј јохдур. Амма атамын—Әһмәд Ҹавадын характериндәки бир ҹәһәти чох көзәл бурузә верир. О да һәјата гајнајыб гарышмағындан, һәјат севкисиндән ибарәтдир. Әһмәд Ҹавад тәнһалығы, сукунәти севмәзди, һәмишә адамлар арасында, тәбиәтин гојнунда олмаға ҹан атарды. Тәсадүфи дејил ки, истираһәтә узаға кетмәз, ушаглыг вә ҝәнҹлик илләрини кечирдији Сејфәли кәндинә тәшриф кәтирәрди. Демәк олар ки, елә бу кәнддә, аиләси илә бирликдә галарды.

Көз ачдығым, һәјаты дәрк етдијим күндән атамын ше'рлә јашадығыны көрмүшәм. Әтрафында да һәмишә әдәбијјат вә инҹәсәнәт адамлары. Тәкҹә онларла достлуг етмирди. Ади, сырави адамларла достлуғундан да чох данышмаг олар. Киминлә әлагә сахлајыб, достлуг едирдисә, бунлар да әдәбијјат вә сәнәтлә әлагәдар иди. Әдәбијјатсыз, сәнәтсиз онун һәјатыны тәсәввүрә кәтирмәк мүмкүн дејил.

Атам кечәләр ишләмәји севәрди. Һәр кечә онун үчүн тәзә-тәзә мисраларын јаранмасы демәк иди. О да јахшы јадымдадыр ки, атамын ше'рләри гәзетдә чап едилән кими, дәрһал јајылыр, күчлү әкс-сәда доғурур, һәтта әзбәр дејәнләр дә тапылырды. Мәктәбдә, һәјәтдә, күчәдә тез-тез мәндән атамын ше'рләрини ја сорушур, ја да истәјирдиләр. Әһмәд Ҹавад әдәбијјата, сәнәтә һәмишә јүксәк тәләбкарлыгла јанашарды. Һеч заман тәләсмәзди. Ше'ри әввәлҹә үрәјиндә јашадар, бир-ики күн бу барәдә данышар, ајры-ајры мисралары дејәр, фикирләшәр, дүшүнәр, бүтүн бунлардан сонра үзә чыхарарды. Мән онун сүр'әтлә, чызма-гара еләјиб, јүнкүл јолла ше'р јаздығыны көрмәмишәм. Елә билирәм ки, атамын ән јахшы, ән көзәл ше'рләри елә бу тәләбкарлығын нәтиҹәсиндә мејдана чыхмышды. Әлбәттә, бә'зән елә һәвәсләнир, елә илһамланырды ки, өзүнү сахлаја билмәјиб ше'р гошурду. Мәсәлән, ешитдијимә көрә мәшһур «Көјкөл» ше'рини елә Көј көлүн өзүнә бәдаһәтән сөјләмишди. Јәгин ки, Көј көлүн көзәллијиндән вәҹдә кәлән шаирин үрәјиндә ше'р чүчәрмәјә башламыш, гејри-ади илһамын, һәвәсин, мәһәббәтин күҹүнә сүр'әтлә јаранмышды.

Мән «Күр» ше'ринин нечә јаранмасынын шаһидијәм. Әввәлҹә Әһмәд Ҹавад бу чајла бағлы мүхтәлиф мә'луматлар топлады, сонра онун һаггында чыхан әдәбијјатла таныш олду, ҹоғрафијасыны, тарихини өјрәнди. Бунларла кифајәтләнмәјиб, Күрүн һансы шәһәрин, рајонун бөјрүндән кечирсә, бу шәһәрин, рајонун һаггында да хејли материал охуду. Бунлардан сонра «Күр» ше'рини һәвәслә, илһамла јазмаға башлады вә мүвәффәгијјәтлә баша чатдырды. Әһмәд Ҹавад ону мүасир дөврүн тәләбләри әсасында, јени гуруҹулуға ҹаваб верәҹәк фикир вә дујғуларла, там инамла јазмышды. Тәәссүф ки, хош нијјәтлә, тәмиз арзуларла, совет халгынын әсл истәкләри илә сәсләшән мотивләрлә долу олан бу ше'р дә бәдхаһ тәнгидә мә'руз галды. Үмумијјәтлә, атам јени совет ҹәбһәсинә кечмәк үчүн бүтүн

варлығы илә чалышыр, партијамызы, халгымызы, бүтүн чаһана сәс салан гурулушумузу тәрәннүм етмәјә һәмишә, чан атырды. Буна бахмајараг, гәрибә о иди ки, һәр заман, һәр јердә онун үстүнә дүшүрдүләр. Бир дәфә, беш-алты ше'ри Түркијә гәзетләриндә чап олундуғу үчүн аз гала ону чармыха чәкирдиләр. О дөврүн гәзетләрини вәрәгләјин. Атам һаггында чыхан јазылары охујанда, адамы дәһшәт бүрүјүр.

Бу јердә хејирхаһ бир инсанын адыны чәкмәјә билмирәм. Һамы Әһмәд Чавадын үстүнә дүшмүш, ше'рләри харичдә чыхдығы үчүн амансыз тәнгид атәшинә тутулмушду. Еннинә-узунуна дөшәјирдиләр. Бунларын арасында гочаман әдибимиз Әбдүррәһим бәј Һагвердијевин балача мәгаләси чап олунмушду. Бөјүк әдиб дә Әһмәд Чавады тәнгид едирди. Амма нечә?! Инсан кими, ағсаггал кими, мүдрик кими! Һәм дә атама нечә бөјүк инам бәсләјирди вә бүтүн гәлби илә она инанырды. Әкәр һамы белә мүнасибәт бәсләсәјди, бәлкә дә атам тутулмаз, бәлкә дә фәлакәт баш вермәзди.

«Күр» ше'ри илә әлагәдар башга бир фикрими дә билдирмәк истәјирәм. Әһмәд Чавад илһамлы, гајнар шаирди. Бу чүр күчлү ше'рләрин сајыны артыра биләрди. Ону елә һәвәсдән салырдылар ки, һеч нә јаза билмирди. Әкәр мөһкәм ирадәли вә никбин адам олмасајды, чох шејә дөзмәзди. Чох вахт үрәјиндә пәһрәләнән мөвзулардан, һисс вә дујғулардан гачмаг мәчбуријјәтиндә галырды. Истәјирди ки, дөврүн тәләбләринә чаваб верән нәсә мараглы бир шеј јазсын, бу да ону јолундан сапдырыр, чашдырыр, зорла, күчлә нәсә јазыр, «Күр» ше'ри кими јенә атәшә тутулурду. Һәвәслә, илһамла јаза биләчәкләрини исә сонраја сахлајырды. Белэликлә, көр нә гәдәр ше'р, нә гәдәр әсәр еләчә гәлбиндә галды, үзә чыхмады. Тәәссүф, јенә тәәссүф!

Атам бәраәт газанандан сонра 1958-чи илдә «Ше'рләр» адлы китабы чапдан чыханда чох севиндим. Китаба јазылмыш кириш мәгаләсини охујанда исә дилхор олдум. Јенә Әһмәд Чавада, онун ше'рләринә чидди иттиһама бәнзәјән тәнгиди гејдләр варды. Ахы Әһмәд Чавад тәнгиди хиртдәкдән јухары көрмүшдү. Бәс дејилми?! Бир шеји баша дүшмәк лазымдыр ки, Әһмәд Чавад мәһдуд адам дејилди, кениш дүшүнчәли, һәртәрәфли, зөвглү, мәдәни бир шәхсијјәт кими таныырды. Белә бир адам һаггында «јенилији алдын ифадә етмәкдә чәтинлик чәкирди» демәк бөјүк әдаләтсизлик-

дир, бөјүк сәһвдир. Әһмәд Чавад тәпәдән-дырнаға гәдәр әсл шаир тәбиәтинә малик; бүтүн варлығы илә халга, торпаға бағланан; онун арзу вә истәкләри илә нәфәс алан, илһамлы, чошгун бир инсан кими јазыб јарадырды. Тәсәввүр един ки, онун һәјат јолу әзијјәтли, чәтин, ејни заманда мүсибәтли олмушду. Буна бахмајараг һәмишә никбин галырды. Һалбуки јенә һәмин мәгаләдә ону бәдбин кими гәләмә вермәк чәһди олдугча писдир вә хошакәлмәздир. «Бу лирик әсәрләрин бә'зиләри өз руһу е'тибарилә бәдбинлик вә руһ дүшкүнлүјү илә долудур» фикри әсаслы дејил, көјдәндүшмәдир, отузунчу илләрин дамғалы сөзләрини тәкрар етмәкдән башга бир шеј дејилдир. Чүнки һәзин, интим дујғулу ше'рләр һеч дә тәкчә бәдбинлик вә үмидсизлик дујғуларыны ашыламыр. Инсан һәјатында һәр шеј олур, севинч дә, кәдәр дә, лап елә бәдбинлик дә, үмидсизлик дә! Әкәр атам бу дујғулардан да јазыбса, бурда пис нә вар?! Онун совет дөврүндәки јарадычылығыны көтүрсәк, поезијасында нә гәдәр ишыглы вә мараглы чәһәтләрин олдуғуну көрә биләрик. Әввәлчә, ону демәји борч билирик ки, Әһмәд Чавад Ленинә, Октјабра, јени гуручулуға даир арды-арасы кәсилмәдән, далбадал чохлу ше'р јазмыш, кәнчликлә ајаглашмаға чалышмыш, дөврүн, һәјатын нәбзини тутмағы бачармышдыр. Икинчиси, онун ше'рләриндә јени әмәлләрин, ишләрин; харүгәләрин, достлуг, гардашлыг вә бејнәлмиләлчилик дујғуларынын тәрәннүмү чох күчлү олмушдур.

Әһмәд Чавад поезијасынын, һеч шүбһәсиз, әсас вә апарычы гүввәси лирикадыр. Бу лирика јүксәк инсани дујғуларла; көзәлликлә, мәһәббәтлә долудур. Узаға кетмәјәк, елә «Көјкөл» ше'рини көтүрәк. Буна тәкчә тәбиәт лөвһәсинин тәсвири кими бахмаг олмаз. Бизчә, Әһмәд Чавад бу көзәллик дујғусуну үрәјимиздә ојада билиб. Бу ше'р Көјкөлә һәср олунан јүзләрлә әсәрин ичиндә ән јахшыларындан биридир:

Кәсин ејши-нуши, кәләнләр, сусун,
Думандан јорғаны, дөшәји—јосун.
Бир јорғун пәри вар, бир аз ујусун,
Ујусун дағларын маралы Көјкөл!

Дәһшәтли 1937-чи илдән әввәл атамын башына башга бир фәлакәт кәлди, Мәктәби тәзәчә битирмиш, 16 јашында Алмаз адлы бачым ағыр хәстәликдән вә-

фат етди. Бу, атам үчүн көзләнилмәз бир зәрбә олду. Чох севдији, үрәкдән бағландығы бу меһрибан вә көзәл гызыны хилас етмәк үчүн бүтүн гүввәсини ишә салды. Бакыда мүрачиәт етмәдији һәким галмады. Ән нәһајәт, Схалтубаја апарды. Орда Москвадан кәлән бир профессора үмид бағлады. Профессор исә чидди мүајинәдән сонра онда «саргома» хәстәлијинин олдуғуну сөјләјиб кери чәкилди. Атам гызыны һәјата гајтармаға чалышыр, бунун үчүн дәридән-габығдан чыхырды. Амма бачара билмирди. Бәли, атам ону дирилдә, һәјата гајтара билмәсә дә, бу өлүмә елә көзәл ше'р јазды ки, баласыны әбәдијјәтә говушдурду. Бу, елә тә'сирли, елә күчлү ше'р олду, бизчә, өлән бир инсаны јенидән һәјата гајтарды. Һәм ше'рин өзү чанланды, һәм дә севимли бир гыз! Илаһи бир гүввәнин сеһри илә јарадылан мисралар бөјүк мәһәббәтин јанғы долу ифадәсидир, санки сөз-сөз јох, көз-көз алышыб јанырды. Тәкчә «чан верән сән идин, чаны чыхан мән» мисрасы нә гәдәр күчлүдүр! Атамын гапгара сачлары гызынын өлүмүндән сонра тамам ағарды. Чоху буну һејрәт ичиндә гаршылады.

Бу фачиәдән сонра гаршыдан атам үчүн икинчи фачиә кәлирди. Һәр шеји дујур, билир вә анлајырды. Бир илдән чоху ки, һеч јанда ишләмирди. Јахына да гојмурдулар. Ше'рләрини чап етмирдиләр. Бунлара бахмајараг атам өзүнү сындырмыр, шах вә мәғрур кәзирди. Онун Түркијәјә кетмәјә бүтүн имканлары варды. Бәли, варды, асанлыгла, һеч кәсин хәбәри олмадан, сакитчә чыхыб кедә биләрди. Буну исә хәјалына кәтирмәк истәмирди. Ушагларыны, аиләсини, өмүр-күн јолдашыны илаһи бир мәһәббәтлә севән бир адам онлары атыб өзүнү горумаг наминә узаға кедәрдими?! Гәтијјән! «Сәдәф» адлы бир роман јазмышды, ону Јазычылар Иттифагында охујурдулар. «Әдәбијјат гәзети» сәһифәләриндә «Сәдәф» романынын мүзакирә едилмәси һаггында бир мәгалә дә чап олунду. Сонра бу роман нечә олду, һарда јоха чыхды, билмәдим. Инди дә тапылмыр. Мәшәггәтли, ағыр күнләр башлады. Атамы апарандан сонра мәни дә, анамы да һәбс етдиләр. Нәдәнсә, бу ағыр күнләри јада салмаг истәмирәм. Мүәјјән мүддәтдән сонра бизи һәбсдән бурахсалар да, атамдан—Әһмәд Чаваддан һеч бир хәбәримиз олмады.

Бу ағыр вә чәтин күнләрин бириндә гәрибә бир тәсадүф мәни елә сарсытды ки, узун мүддәт өзүмә кәлә билмәдим. Күчә илә кедәркән, бирдән јердә атамын «Далға» ше'рләр китабыны көрдүм. «Гошма» китабындан сонра бу, атамын икинчи китабы иди. Әјилиб көтүрдүм. Ајдынды, кимдисә «халг дүшмәни»нин китабыны евиндә сахламаг истәмәмишди. Һеч кәси гынамаг олмаз. Һәјат мүрәккәб вә анлашылмаз һадисәләрлә долудур. Одур ки, китабы узун мүддәт әлимдә тутуб јеримдән тәрпәнмәдим. Сонра сөвги-тәбии бир дујғу илә ону јаваш-јаваш вәрәгләдим. Көрдүм ки, ајры-ајры ше'рләрин алтындан хәтләр чәкилиб, бир нечә ше'рин јанында «ә'ла» сөзү јазылыб. Бир нечә вәрәг гатланыб. Бу сарсынты ичиндә гум дәнәчији бојда хош бир дујғу бәдәнимдә ојанды. Демәк, «Далға» охунуб, әлдән-әлә кәзиб, ше'рләрдән, ајры-ајры мисралардан истифадә олунуб. Јердән тапдығым о китабы евә кәтирдим, ону инди дә архивимдә горујуб сахлајырам: атамдан галан ән гијмәтли јадикар кими!

Атам һаггында чох сонралар, әллинчи илләрдә мә'лумат әлдә едә билдим. Ону һәбс едәндән сонра мөһкәм инчидибләр, әзаб вә ишкәнчә верибләр. Нәјисә бојнуна гојмаға чалышыблар, атам һеч бир сәнәдә гол чәкмәјиб, мүбаһисә едиб, разылашмајыб, өз фикирләрини дөнмәдән, гәтијјәтлә ахыра гәдәр горујуб сахлајыб. Нәһајәт, ағыр, чәтин ишкәнчәләрә таб кәтирмәјиб, кечиниб. Үрәји ән зәриф, ән инчә дујғуларла долу бир инсаны әзабла өлдүрмәк! Бундан дәһшәтли нә ола биләр?!

Һәмишә бу ағыр сәһнәләри јох, атамын достлары илә бирликдә кечирдији хош күнләри хатырламағы даһа чох севирәм. Ахы онун сајсыз-һесабсыз достлары варды. Онларын арасында Бүлбүлүн адыны еһтирамла чәкмәк истәјирәм. Бүлбүл Италијаја кетмәмишдән әввәл бизим евә тез-тез кәләрди. Атамын хәтрини чох истәјир, ше'рләринә гулаг асмағы севирди. Сонра Чаһан Талышинскајанын адыны еһтирамла чәкмәји лазым билирәм. Чаһан Талышинскаја Чаббар Гарјағды илә бирликдә бизә гонаг кәләрдиләр. Атамда гәрибә бир чазибә, сеһр варды, јә'ни онунла бир дәфә көрүшән, јенә көрүшмәјә бөјүк еһтијач дујурду. Хүсусилә гадынлар ону чох севирдиләр. Чаһан Талышинскаја, Өзбәкистанын мәшһур актрисасы Тамара ханым атамын мәчлисләриндә дәфәләрлә олмуш, ше'рләрини динләмиш, бә'зиләрини өз репертуарларына салмышдылар.

Атамын Һүсејн Чавидлә аиләви јахынлығы варды. Чаванлардан исә Микајыл Мүшфиглә хүсуси дост-

луг едирди. Мүшфиг тәзә ше'рини илк дәфә Әһмәд Ҹавада охујарды, Әһмәд Ҹавад да она. Атам Мүшфигин һафизәсинә һејран галарды. Һәр дәфә ону ағыздолусу тә'рифләјирди. Шамхорда дост вә танышларынын сајы даһа чох иди, она көрә һамысыны хатырлаја билмирәм. Көһнә коммунистләрдән Гасым Чапарлынын вә Мәммәд Намазовун адларыны чәкмәјә еһтијаҹ дујурам. Сејфәли кәндиндә ушаглыг, кәнҹлик достларына бәсләдији мәһәббәти ајры мәһәббәт иди. Бир шеј јахшы јадымда галыб. Атам Нәриманов адына техникумда әдәбијјат дәрсини кечәркән тәләбәләрин она нечә бөјүк севкиси варды, буну тәсвир етмәкдә аҹизәм. Елә бајрам олмазды ки, онлар атамы тәбрик етмәјә кәлмәсинләр.

Әһмәд Ҹавад даһи сәнәткарларымыз Низами, Фүзули, Нәсими илә әлагәдар, јахуд Фирдовси, Хәјјам, Һафиз кими бөјүк шаирләрин јарадыҹылығы илә бағлы мәҹлисләрдә иштирак едәр, мүбаһисәләрә гошулар, өз фикирләрини демәкдән чәкинмәзди. Гәдим Кәнҹәдә Моллајев сојлу бир кәлағајчы Низаминин вурғуну иди. Атам һәмишә онунла көрүшәр, Низами һаггында јени мә'луматларла бир-бирини таныш едәрдиләр. Кәнҹәдә Әскәр адлы ханәндә илә достлуғу узун мүддәт давам етди. Атам ону вә сәсини чох бәјәнирди.

Атам һәм Бакы, һәм дә Кәнҹә дөвләт драм театрлары илә сыхы әлагә сахлајыр, әмәкдашлыг едир, Азәрбајҹан дилинин сафлығы уғрунда мүбаризә апарырды. Бу илләрдә Кәнҹә театры үчүн В. Шекспирин «Отелло» пјесини тәрҹүмә етди. Үмумијјәтлә, тәрҹүмә атамын јарадыҹылығында мүһүм јер тутур. Шевченконун, Руствелинин әсәрләрини илк дәфә Азәрбајҹан дилинә Әһмәд Ҹавад тәрҹүмә етмишдир.

Әһмәд Ҹавад бәдаһәтән ше'р демәји севирди. Онлардан бирини дә мәнә демишди. Анамын, мәрһум гардашым Ајдын Ахундзадәнин дилиндән ешитдијим бу парчаны мисал кәтирмәк истәјирәм:

Нијази гара кеди (јә'ни пишик)
Сүдүн үзүнү једи.
Гәбаһәт анесиндә—
Долабы китләмәди.

Әһмәд Ҹавадын гојуб кетдији әдәби ирс зәнкиндир; ше'рләр, һекајәләр, тәрҹүмәләр, мәгаләләр, мәктублар... Бунларын бә'зиси «Сәдәф» романы кими тапылмајыб. Илләр кечир, гәдирбилән халг өз доғма шаирини бу күн һөрмәт вә еһтирамла јад едир. Јүксәк мәдәнијјәтли, нәҹиб вә хејирхаһ, зәриф үрәкли, әсл зијалы Әһмәд Ҹавад аз јашаса да, мәрд јашады, мәғрур јашады, һәјатыны да алнıачыг, үзүағ, фәдакар бир инсан кими баша вурду. Онун варлығында јанан бөјүк дујғулар, елинә-обасына бәсләдији сонсуз мәһәббәт, сәдагәт, инсанлара инам бу күн дә Әһмәд Ҹавады бизим көзүмүздә уҹалдыр.

Нијази АХУНДЗАДӘ

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Руһларын көлкәсиндә (*Мәммәд Аслан*) . . . 3

Маралсыз галдыныз, а гарлы дағлар

Көјкөл . . . 30
Дағлар . . . 31
Гушлара . . . 33
Балаларыма . . . 34
Хулугда . . . 36
Күрчүстан . . . 37

Сән ағлама, мән ағларам, көзәлим

Гурбан олдуғум . . . 42
Шүкријјәм үчүн . . . 43
Нијә кәлмәдин . . . 44
Сән ағлама . . . 45
«Һаралысан, чәннәтмидир мәканын...» . . . 46
Көзүм јолдадыр . . . 46
Јаралы гуш . . . 47
Бајатылар . . . 48
Күсәјәнләр . . . 50
Үмидимә . . . 50
Сән . . . 51
Нә јазым . . . 51
Лејла . . . 52
Кәлин . . . 53
Сәнсиз . . . 54
«Сәһәр заманыјды әсәркән јелләр...» . . . 54
Ашигин дәрди . . . 55
Нәдән јарандын . . . 56
Көзәл гадын . . . 57
Унудулмуш севда . . . 57
Мадоннаја . . . 58
О гыза . . . 59
Бунуму истәрдин . . . 60
«Көрүнмәз јоллардан кәлән сәсләри...» . . . 60
Ојан . . . 61
Махмурова үчүн . . . 62
Чобан гызы . . . 63

J. П. Орбелјани . . . 64
Мән тапмышам . . . 65
Рө'јасыны көрмүшдүм . . . 66
Олсун гој . . . 67
Ат бу чадраны . . . 68
Ана . . . 72
Гызыма . . . 73
Алмазым үчүн . . . 74
Анд олсун . . . 75
Пәризадә . . . 76
Гызым үчүн . . . 76
Бешик . . . 84

Мән чејнәнән бир өлкәнин «һагг!» бағыран сәсијәм

Дан улдузу . . . 88
Мән олајдым . . . 88
«Бир күл әкдим ачылмамыш дәрдиләр...» . . . 90
Ахшамлар . . . 91
Нә көрдүмсә . . . 92
Јазыг . . . 93
Фүзули . . . 93
Дилимиз . . . 95
Јени түрк әлифбачыларына . . . 95
Мән кимәм . . . 96
Дәрдим . . . 97
Шәһид әсир . . . 98
Һәрбзадәләрә . . . 98
Гафгазлысан сев Гафгазы... . . . 100
Исмајыл бәј Гаспирински үчүн . . . 101
Әфәндијә . . . 102
Истанбул . . . 102
Шәһидләрә . . . 104
Ал бајраға . . . 105
Азәрбајчан бајрағына . . . 106
Гардаш . . . 107
Ше'римә . . . 108
Ираг . . . 109
Имдад . . . 109
Ше'рим . . . 110
«М. Ш.» . . . 111
Оф, бу јол . . . 111
Мүнаҹат . . . 113
Сәнәт гәһрәманларына . . . 114
Көзүнә дөндүјүм . . . 115

Ај 116
Мүәллим 120
Бир Мај бајрамы 121
Мајыс 122
Битмәмиш парчалар 124

Һәјат һәјатдыр јенә

Сәсли гыз 128
Шәрги 145
Күр 150
Памбыг дастаны 157

Имансызлар нә анлар

Шаирә саташдынса 170
Мәсчиддә мејхана 171
Ағамирин тојунда 172
Исфәндијар үчүн 173
Кәнчәли достларыма 174
«Баша бах, пејсәрә бах, вәрдишә бах...» . . 176
Достум хanәндә Әскәрә 177
Гочалыгда јорғалыг 178
Чуғулу һәчв 181
Сәллаллаһ 183
Имансыза 185
Хортдан 186
Утан 186
«Гара күнләр әл көтүрмәз јахамдан...» . . 188
Куропаткинә 188
Инкилис 191

Гуг-гулу-гу

Гуг-гулу-гу 194
Ушагларымын әјләнмәси үчүн 194
«Мән Тукајам...» 195
Көлкәм илә мән 195
Ајла Күнәш 196
Атам Әһмәд Чавад (*Нијази Ахундзадә*).. . . 198